

PANNON TÜRKÖZ

K J I J K Á S F O Y Ó R A I

6. évfolyam, 1. szám

2001. JANUÁR – MÁRCIUS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bogár Imre (Zalaegerszeg), Kiss Gábor (Zalaegerszeg), Müller Róbert (Keszthely),
Papp Ferenc (Nagykanizsa), Szántó Endre (Hévíz), Vajda László (elnök)

*
SZERKESZTŐSÉG

CZUPI GYULA

főszerkesztő

*
BÓSZE KATALIN, KARDOS FERENC, KISS GÁBOR, KOSTYÁL LÁSZLÓ, MOLNÁR ANDRÁS, TAR FERENC

szerkesztők

*
MUNKATÁRSAK

Bence Lajos (Szlovénia), Major-Zala Lajos (Svájc), Péntek Imre (Székesfehérvár), Várdy Béla (USA)

*
LENGYÁK ANDRÁS

olvasószerkesztő

*
TÁNCZOS KATALIN

kiadói titkár

Készült Hévíz, Keszthely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg és Zala megye önkormányzatának támogatásával.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 1219-6886

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Zalai Írók Egyesülete. Elnök: Orsós Jakab Felelős kiadó: Lackner László
Szerkesztőségi levélcím: Czupi Gyula 8801 Nagykanizsa Pf.: 484. E-mail: czupi_gy@vkkkanizsa.c3.hu Telefon: 30 9371 614.

A szerkesztőség tagjainak e-mail-jei:

Bősze Katalin: zalammik@matavnet.hu, Kardos Ferenc: rekaanna@freemail.hu, Kiss Gábor: kissg@dfmk.hu,

Kostyál László: lacikos@dfmk.hu, Molnár András: zalalev@dfmk.hu, Tar Ferenc: tarferi@bibo.hu.

Előfizethető a Zalavölgye Takarékszövetkezet III. sz. fiókjá Zalaegerszeg 75500801-10001882 sz. számláján, vagy a kiadó
címén, rózsaszín postai utalványon: Pannon Tükör (Zalatour Kft. címén) 8900 Zalaegerszeg, Kovács Károly tér. 1.

E-mail: zalatour@zalaszam.hu

Az egyes számok ára 150 Ft. Előfizetési díj egy évre: 600 Ft.

Címlapterv: Euromanager Kft. Zalaegerszeg.

Nyomdai előkészítés és tördelés: Mátrix Marketing Műhely Kft., Nagykanizsa.

Nyomdai munkák:

TARTALOM

Millennium

Göncz László: Magyar értékek és szimbólumok a Muravidéken	3
Ács Margit: Kölcsönös garancia	9
Szigethy István: Hajnali gondolatok	14

Testvérmúzsák

Várdy Béla: Az amerikai-magyar színházi élet megszületése és kifejlődése (2. rész)	20
Kostyál László: Gácsi Mihály grafikai világáról	26
Tar Ferenc: Beszélgetés Koncz Csabával	28

Mellékletek

Gácsi Mihály grafikái, Magyarország második katonai felmérésének térképrészletei

Szépirodalom

Szergej Jeszenyin versei Erdődi Gábor és Erdélyi Z. János fordításában	
<i>A farkas halála</i>	32
<i>Aranyos levelek...</i>	32
<i>Léted üressé szívta más...</i>	33
<i>Nem kesergek...</i>	33
<i>Ti dalok, mi riogtat a jajra?</i>	34
<i>Éltünk csupán igéző hazugság...</i>	34
Körmendi Lajos: A nordikus néger	35
Szoliva János: <i>Kapufélfa</i>	38
Kondákor Gyöngyi: <i>Későn érkezted</i>	38
Kardos Ferenc: <i>Utazás</i>	38
<i>Reggeli zsoltár</i>	38
<i>Indulj Afrikából</i>	39
Horváth Ferenc: <i>Tényleg</i>	39
<i>Ha</i>	39
<i>Vacsora</i>	39
Kocsis Gabriella: Kertkapuk mögött	40

Honismeret

Albert Zsuzsa: Legenda Pais Dezsőről	57
Gáborján László: A kis viszkis (riport)	65
Suba János: Magyarország második katonai felmérése	69

A címlapon Gácsi Mihály: EX LIBRIS DR. KERTÉSZ D. című rézkarca, mely Kostyál László Gácsi Mihály grafikai világáról írott munkájának melléklete. A borító belső oldalain és a külső borítón Magyarország második katonai felmérése térképrészletei találhatók Suba János írásához. Egyéb belső képeink nagyobb része a ZALA'ART 2000 című, a zalai képző- és iparművészek munkáit bemutató kiadványból valók. E lapszámunk melléklete a Pannon Tükör 2000. évi számainak tartalomjegyzéke.

Göncz László

Magyar értékek és szimbólumok a Muravidéken

Minden nemzeti közösség esetében a nemzeti szimbólumok szerepe és értékelése szorosan összefügg az adott közösség nemzettudatának állapotával. Határon túlra szorult kisebbségi közösségekre az állítás különösképpen érvényes – tekintet nélkül az etnikum nagyságrendjére és egyéb mennyiségi mutatóira –, azonban az úgynevezett többségi nemzetekre is hasonlókat mondhatunk el. Egy ország társadalmát például aszerint is tagolhatjuk, hogy ki-ki milyen módon viszonyul saját nemzeti értékeihez, anyanyelvéhez, és ha a politika berkeibe evezünk, máris az érdekcsoportok és a pártok mezején találjuk magunkat. E bonyolult kérdés és viszonyrendszer boncolgatását ez alkalommal semmiképpen sem szeretném folytatni, csupán utalni kívántam a nemzeti tudat állapota és a nemzeti kötődöttségünket jelképesen megnyilvánító szimbólumok szoros kapcsolatára mikro és makro szinten.

Hogy az egyik legkisebb határon túlra szakadt magyar közösség, a muravidéki magyarság esetében a nemzeti tudat alakulása és a nemzeti szimbólumok tekintetében mi a helyzet, a következőekben azt kívánom valamennyire megvilágítani. Írásomban részben történelmi és művelődéstörténeti forrásokat ismertetek, részben a szlovéniai jogi viszonyokat és a muravidéki magyarság nemzettudatának állapotát vizsgálom, azonban a kérdés érzelmi oldalát is fontosnak tartom érinteni. Amint azt általában el szoktam mondani, most is hangsúlyozom, hogy a szimbólumok és nemzeti értékek tekintetében – mint egyébként számos más területen is – közösségünkre az ellentmondásosság a jellemző. Egyszerre találkozzunk precedens értéknek tűnő jogi rendelkezésekkel és több szempontból jelentős károsodást szenvedett nemzettudat-állapottal. Biztos azonban, hogy ha a 21. század elején a magyar értékekhez, szimbólumokhoz való viszonyát elemezzük a muravidéki magyar közösségnek, akkor – a Szlovéniában élő magyarságról általában megfogalmazott felszínes vélemények ellenére – Kánaánról aligha beszélhetünk. Ha viszont gazdasági, szociális és egzisztenciális szempontból közelítjük meg a kérdést, valamint a Szlovéniában kialakult kisebbségi jogvédelmi modellt vesszük alapul, akkor a vizsgálat eredménye alapvetően másabb, a helyzet pozitívabb képet festhet.

Fontos tehát pontosan megjelölni, hogy miről is beszélünk!

Hasonló jellegű elemzésekkor mindig fontos a történelemben visszatekinteni, és a jelenlegi állapotot valamelyik korábbi korszakhoz hasonlítani, vagy legalábbis érdemes a történelemből kiindulni. Ha a Mura mentén élő népek nemzeti tudatának állapotát a 19. és 20. század fordulója időszakában vizsgáljuk, akkor a mai-tól teljesen ellentétes helyzettel találkozunk. Az említett korszakban a később elcsatolt magyarok lakta települések erős nemzeti kötődésről számolnak be a források, ami a térséget valamennyire ismerők számára magától értetődő, hiszen a nyugati végeken különösképpen éberrel kellett őrködni a különböző, számtalan-szor káros (és nem idegen, mert minden idegen még nem feltétlenül rossz) áramlatok kivédése érdekében, amiről az Őrség, a Göcsej és a Hetés népe tökéletes példát mutatott. Nyugat-Pannonia magyar, illetve magyar érzelmű népe a 14. századra kialakult nyelvhatárt megvédte minden török, szláv és német nyomással szemben. Fontos azonban azt is ismertetni, hogy a Mura mentén élő, mintegy hetvenezer lélekszámú szlovén lakosság erősen magyar kötődésű volt, a nem magyar anyanyelvű, hungarusz tudatú magyarországi populáció egyik primer példája. A magyarországi szlovének büszkén kiálltak az 1848-as magyar forradalmi vívmányok mellett, nemzetőrségeket szerveztek, a szabadságharcban több százan részt vettek. És tették azt akkor, amikor Fényes Elek szerint a szlovén lakoságnak csupán 15-20%-a vagy még kevesebb hányada beszélt magyarul. Nemzeti kötődésüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy templomaik legtöbbször még ma is magyar a védőszentje, a magyarok Nagyasszonyát a sajátjuknak tekintették, és házaik vakolatára, vagy a tetőzet deszkázatára szívesen vésték rá a magyar koronát. A magyar koronával kifejezett nemzeti kötődésüket még ma is bizonyítja egy színszlovén település, Martjanci (egykor: Mártonhely) roskadozó házának homlokzata.

A Mura bal partján élő szlovénség nemzeti identitásának a vizsgálatára e tanulmány keretében nem kívánok részletesen kitérni. Néhány jellemzőre azonban fontos kitérni. Vitathatatlan tény, hogy az említett kö-

zösség magyar kötődése az elcsatolás időszakában valamennyire megtört, majd a két világháború között tovább gyengült, és a második világháború, illetve különösképpen a vasfüggöny korszakában teljesen megszűnt, sőt akkortól erőlesen szembefordult minden magyar értékkel, azonban a századforduló viszonyait jellemezve fontosnak tartom a szlovénség akkori szellemi vezérének, Franc Ivánóczy esperes úrnak (eredeti vezetékneve Kodila volt) a véleményét a nemzeti kötődés kérdésben idézni. A tekintélyes, a szlovénség által ma is nagyon tisztelt esperes-plébános a 20. század elején – egybekel mellett – a következőket mondta: „A szlovén nép békeszeretete és hűsége a magyar állam-széméhez egy részről, más részről pedig az uralkodó magyar faj lovagias előzékenysége és méltányos, igazságos gondolkozása, mely nem engedi meg magának mással szemben soha az agresszív faji politikát, hanem az állami életben is a keresztény szeretet elvét iparkodik érvényesíteni, eredményezte azt, hogy a szlovén nép története teljesen összeolvad a magyar nemzet történetével. És csakugyan nincsen a magyar történelemben egyetlen lap, vagy egyetlen sor, mely csak sejtetné is velünk, hogy e maroknyi kis szlovén nép valaha ne érezte volna magát a magyar haza éppen olyan polgárának, mint az uralkodó magyar faj bármely egyéb tagja.” Az embernek az idézet megismerése után az lehet a véleménye, hogy Ivánóczy még túlozott is, amikor a korabeli magyar politikai elitéről szólt, mert – tetszik vagy nem – a századforduló időszakában Magyarországon már komoly nemzetiségi gondok nyilvánultak meg, és nem mindenki gondolkodott Mocsáry Lajos szellemében. Ami azonban a Mura menti szlovén közösségnek a Magyarországhoz való kötődését illeti, Ivánóczy az akkori valóságot fogalmazta meg.

A Mura mentén élő magyarság az első világháború, illetve az azt követő Károlyi-éra után, a Tanácsköztársaság időszakában is hű maradt hitéhez, nemzeti eszményeihez, ereklýeihez és jelképeihez, azért az sem volt véletlen, hogy az egyik ún. ellenforradalmi megmozdulás a nyugati végeken éppen Alsólendván volt, ahol szemtanúk szerint erős nemzeti kötődésű, kommunistaellenes polgárság élt a 20. század második évtizedének végén. Hogy a vörös uralom néhány óráss megdöntése nem járt sikerrel, azért az akkori kül- és belpolitikai helyzet, és nem az alsólendvaiak voltak felelősek.

Az 1919-es esztendő a Mura mente vonatkozásában többszörösen sajátosnak tekinthetjük. Egyrészt a terület Magyarországtól történő elcsatolására akkor került sor, másrészt, az elcsatolás folyamata rendkívül furcsa, számos mozzanatában – persze felszínes megítélés szerint – véletlenszerű körülmények között zajlott. Annyit ez alkalommal is szükséges hangsúlyozni, hogy Muravidék az a területe a Kárpát-medencének, amelynek a kisantant országokhoz, azon belül a délszláv államhoz való csatolásáról a legkésőbb határozott a békekonferencia. Az említett 1919. esztendő legelején a később elcsatolt terület még a jugoszláv igények listáján sem szerepelt, csupán néhány szlovén érzelmű muravidéki pap és egy-két, a békekonferencián tevékenykedő szakértő fejében vetődött fel annak gondolata. Néhány muravidéki szlovén papnál a jugoszláv államhoz tartozás felvetésének a gondolata akkor még olyan szándékkal bontakozott ki, hogy a közösség későbbi státusának Magyarország keretében minél magasabb alappozíciót biztosítsanak. A szakértők viszont a „követeljünk minél többet, és majd csak kapunk valamit” elv alapján kezelhették a kérdést. Főleg a magyarlakta települések elcsatolására vonatkozatható az utóbbi feltételezés, tehát arra a mintegy harminc színmagyar településre, amely – összefüggő sávban – közvetlenül a későbbi trianoni határ mentén található. Sajnos az igazság azonban az, hogy az I. világháborút lezáró békekonferencián Magyarországgal szemben még a lehetetlennek tűnő elképzelés is megvalósult, úgy mintegy 22-25 ezer magyar nemzetiségű polgár került a Mura mentén máról holnapra többségiből kisebbségi sorsba.

Szükséges kihangsúlyozni, hogy a muravidéki magyarság, mint rendkívül kis létszámú nemzeti közösség, az új környezetben az átlagosnál komolyabb nehézségekkel találta magát szemben, hiszen néhány nap alatt a magyar értelmiség döntő többsége elhagyta a vidéket, és a trianoni Magyarország területére költözött. Az ott maradt magyar lakosság szürkeállomány nélkül maradt, majd reá nehezedett a jugoszláv asszimiláló politika minden formája. Elegendő csupán azt említeni, hogy a földreform során a magyarságot rendeletbe iktató módon kisémmizték, hiszen aki magyarnak vallotta magát, az eleve nem juthatott földhöz, és e megalázó diszkrimináció során még a népszámlálási adatokat is a magyarság ellenében felhasználták.

A magyarok mellé és közé idegeneket telepítettek, hogy a közösség egységét minél gyorsabban megbontsák, a magyar tannyelvű iskolákat néhány év során fokoza-tosan felszámolták, valamint a vallásgyakorlás és a kulturális élet is komoly akadályokba ütközött.

Még egy jelenségről kell szólni a trianoni békediktátummal a magyarságra oktrojált állapotot illetően. Nem azonos ugyanis a nemzeti tudat és az anyanyelv megélése, védelmezése akkor, ha egy közösséget saját akarata ellenére, erőszakos módon taszítanak kisebbségi sorsba, olyan helyzetbe, amikor egy etnikum folyamatosan hosszabb ideig (talán évszázadok során) együtt él a többségi nemzettel. Ne essék félreértés, minden nemzeti kisebbségnek megvan a saját kálváriája, azonban a nemzeti tudat állapota és az ahhoz való kötődés tekintetében jelentős mértékben más a helyzet az erőszakosan elszakított közösségeknél, mint az egyéb módon kisebbségi státusba került népcsoportok esetében. A történelmi Magyarország esetében több kisebbség természetes vagy szükségszerű migráció révén került a Kárpát-medencébe, azonban a döntő többség semmiképpen sem saját akarata ellenére. Különböző népcsoportok még kiváltságokat is élveztek a magyarsággal szemben, és a dualizmus második feléig csak elvétve mondható el olyan esemény, amikor az ország területén élő nem magyar anyanyelvűek negatív megkülönböztetésben részesültek volna. Sokan persze, mint a környező országok történetírása általában, úgy közelítik meg a kérdést, hogy a magyarság is a honfoglalásával megszállta más népek földjét, azért ők a saját szemszögükből azzal magyarázzák és teszik „jogossá” a Trianonban szentesített ország- és nemzetcsönkítést, azonban aligha tekinthető megfontolt és logikus érvelésnek olyan álláspont, ha valaki a népvándorlás korszakában történeteket, a különböző népek hazakeresését összekeveri a legújabb kor, a csúcscivilizáció szintjére emelkedett huszadik század tragikus kimenetelű politikai hibáival.

Oda akarok kilyukadni, hogy a muravidéki magyarság minden vele szemben elkövetett elnyomás és politikai ellehetetlenítés ellenére, jelentősebb lélekszámú értelmiség nélkül is a két világháború között megmaradt erősen magyar kötődésűnek. A húszas és harmincas években mindig nagy szállkának számított a jugoszláv hatalom szemében, hogy a muravidéki magyarok fenségesen megünnepelték augusztus 20-át, Szent Ist-

ván-napját. Abban az időben ugyan a magyar nemzeti szimbólumok nyilvános használatára nem volt mód, azonban a magyar szent korona, a nemzeti színű zászló erősen jelen voltak a közösség tudatában. A magyar korona még akkor is számos hetési törölköző díszítésként megjelent, amellyel a szorgalmas hímző asszonyok számot adtak nemzeti és állami kötődésükről.

Emlékezetemben életem végéig megmarad egy érdekes jelenség. Számtalanszor hallottam nagyanyámtól, aki egy ízig-vérig magyar érzelmű parasztasszony volt, hogy nagyon sokszor a harmincas években, és később is, csak azért ment ki egy kapával a kezében a trianoni határtól csupán néhány méterre fekvő szántóföldjére, hogy a közeli magyar határlaktanyán lengő magyar nemzeti zászló láttán könnyes szemmel gyönyörköd-hessen. Amennyire a jugoszláv hatalom a két világháború között asszimilálni szerette volna a muravidéki magyarságot, a közösség a tudata mélyén annál erőteljesebben ellenszenvezett a törekvéssel. Kinyilvánítani a tényleges nemzeti kötődést persze akkor lehetetlen volt, de a nyolcvanas években több, akkor már idős emberrel beszélgettem, akik elmondták, hogy a magyarság döntő többsége (sőt a szlovén származásúaknak is bizonyos hányada) a húszas és harmincas években a Mura mentén azt remélte, hogy bekövetkezik majd a trianoni békeszerződés revíziója, és azzal megtörténik a visszacsatolás. A visszacsatolás 1941 áprilisában valóban bekövetkezett, és azt a Mura mentén élő magyarság egyértelműen felszabadulásként élte meg. Az akkori időszak jellemzéseként megemlítjük, hogy egy falusi temetőben egy fiatal legény, miután a megérkező magyar katonákat meglátta, a következőket kiáltotta édesapja sírja fölé: „Kelj fel, édesapám, mert megjött a felszabadulás.” Alsólendva piros-fehér-zöld nemzeti színekbe öltözött a rejtékhelyekről előkerült magyar zászlók révén, és úgy várta a több száz fős tömeg a magyar katonaságot. Muraszombatban is hasonló volt a helyzet, habár a város nemzeti összetétele akkora már a magyarság szempontjából nagyon megromlott. A háborús évek sajnos a magyarok lakta Mura mentén is sok gyötrellemmel, borzalommal jártak, majd jött a „hidegzuhany”, az ismételt visszaállított délszláv fennhatóság.

Az újbóli elcsatolás megélése talán érzelmileg nem volt annyira megrázó, mint trianon után, de a következmények annál drasztikusabbak voltak. A muravidé-

ki magyarságot is a „bűnös, illetve csatlós nemzet” jelzővel illették, és ez számos megkülönböztetéssel járt. A háború utáni első években még bizonytalan volt a kis magyar közösség, majd jött a vasfüggöny időszaka, ami alapjaiban megváltoztatta helyzetet. Akkorra már egyre jobban tudatosult a magyarságba, hogy a hovatartozásnak ügye véglegesen lezárult, politikai változásokba, netán határkorrekciókba már többé nem reménykedhet. A hatalom erős nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy elhitesse a magyarsággal, hogy jövőjét csakis Jugoszláviában, azaz Szlovéniában remélheti. Az agitáció tárgyát képezte a magyar nemzeti értékek és szimbólumok állandó gyalázása, és a hatalomnak az is kapóra jött, hogy a magyarországi helyzetet a kisebbségi magyarság ellen fordíthatta. Többen ugyanis azért inogtak meg, mert úgy vélték, hogy a „szovjetcsatlós anyaországtól” valójában semmi jó sem várható, tehát jobb lesz más megoldás után nézni. Abban az időszakban persze fizikailag is lehetetlen volt minden baráti, családi és egyéb kapcsolat Muravidék és az anyaország között, hiszen a hidegháború akkor tetőzött. Az sem lebecsülendő, hogy volt egy objektívnak tekinthető tényező is, amely ugyancsak kihatott a muravidéki magyarság lelki állapotára és nemzeti tudatára, mégpedig a szlovén régió bizonyos fokú gazdasági fejlettsége, amely valamennyire az anyaországi szintet is meghaladta. Van aki úgy vélte, hogy gazdasági és szociális tekintetben a társadalmi létrán „felfelé asszimilálódni nem is annyira lebecsülendő”. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy a muravidéki magyarság értékrendje az ötvenes évek elejére valamennyire megváltozott, és azzal kezdetét vette a szlovén értékek, normák és életmód felé orientálódás időszaka. Szülőként sokan ösztönözték gyermekeiket arra, hogy – a magyarral szemben – inkább a szlovén nyelv és kultúra elsajátítására helyezze a hangsúlyt, hiszen azzal majd jobban boldogulhat. Persze, mindez a szlovén hatalmi tényezők tudatos erőltetésével és irányítása alatt történt, szükség szerint hol mézesmadzagot, hol nyomásgyakorlást alkalmaztak. A Mura menti magyar értékek fokozatos elsorvadásának, átorientálódásának a nemzeti tudat szempontjából tragikus következményei lettek, hiszen a hatvanas évekre a magyarságon belül már mély nemzettudatzavarok bontakoztak ki.

A helyzetet a későbbiek során tovább nehezítette a magyarságnak „felajánlott” kétnyelvű oktatási rend-

szert, amely az egykori jugoszláv testvériségegység szellemében valósult meg, és a magyar nyelv és kulturális értékek védelmével szemben inkább elméleti követelményrendszere volt. A vegyes házasságok rendkívül magas, az 50%-ot meghaladó aránya is jelentős mértékben befolyásolta a magyar nemzeti tudat gyengülését. Jelképesen ugyan a magyarok lakta vidéken szabadott használni a piros csillagos magyar zászlót, annak azonban a hetvenes években már eszmei és erkölcsi súlya alig volt. A magyar szent korona és a magyar címer ábrázolása, a magyar himnusz éneklése tabu volt, a legtöbben még családi környezetben sem szóltak azokról, nehogy a gyermeknek bántódása adódjon belőle. Az idősebbek sokszor könnybe lábadt szemekkel hallgatták a Szabad Európa Rádiót, és a Kossuth Rádiót is, a fiatalok azonban ilyenkor a legtöbben értetlenül álltak az öregek elérzékenyülésével szemben. Akkor már Magyarországon is szinte teljesen kiszorult a nyilvános életből a határon túli magyarság fogalma – egyetemes magyarságról vagy egységes magyar kultúrnemzetről akkor persze nem beszél(hetet) senki, ami ugyancsak rosszul hatott az akkor már a tízezer főt alig meghaladó kis Mura menti magyar közösségre.

Mindezen idő alatt a magyar korona, akár mint nemzettudatot erősítő szimbólum, akár mint a magyar államiságot jelképező vagy megtestesítő szent nemzeti érték, ugyancsak kiszorult a muravidéki magyarság tudatából, gondolatvilágából. Szent István-napját már nem szabadott ünnepelni, a magyar szentek a templomban is háttérbe szorultak. A március 15-e volt az egyetlen jelentősebb történelmi esemény, amelynek megemlékezését nem lehetetlenítette el a hatalom, azonban a fiatal nemzedék tudatában azt nem úgy ültették el, mint magyar nemzeti ünnepet, hanem – a szlovén kultúrünnepek hasonlóaként – mint magyar kultúrünnepet, azaz Petőfi-napját. Nem az volt a baj, hogy az iskolákban és a falvakban Petőfi-kultusz jött létre – hiszen mindannyiunknak egyformán fontos és egyik legnagyobb költőnk Petőfi Sándor –, a gond ott kezdődött, hogy csak Petőfi jelképezte 1848/49 eseményeit, a megemlékezés csupán elvont, esztétikai vonatkozásban nyilvánulhatott meg, míg a nagy forradalom tényleges vívmányai és a szabadságharc világméretű értéke a szőnyeg alá söpördött.

A hatvanas évek végén már élt olyan nemzedék a Muravidéken, aki nevelése révén már a magyarsághoz alig kötődött. A legtöbb esetben vallotta ugyan származását, azonban ő már nem magyarul álmódott, neki a szent korona, a himnusz szinte semmit nem jelentett, vagy ha mégis, akkor a trianon után megannyiszor elátkozott magyar nacionalista és irredenta jelképekkel azonosította azokat. Hosszan lehetne még folytatni a sort, a muravidéki magyarság nemzeti tudata elsorvasztásának éveit, azonban lépünk az időben egy lépést előbbre.

A hatvanas évek második felében Szlovéniában egyre divatosabb lett a kisebbségi jogok jelentőségét hangoztatni. Talán az egyik legkisebb délszláv nemzet rádöbrent arra, hogy a mintegy tízezer magyar és háromezer olasz őshonos nemzeti kisebbség számára – anyagi tekintetben viszonylag olcsó áron – olyan európai, a középkelet-európai térségben akár precedens értéket lehet teremteni, ami majd a szlovén népnek hasznára válhat. Akár ilyen megfontolásból, akár a saját bőrén tapasztalt történelmi tanulságokat levonva, és humán európai nemzetként a gyenge, a kicsinyt megsegítésére sietve, a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére megteremtődött a kisebbségi többletjogrendszerre épülő szlovén kisebbségvédelmi modell alapja. A progresszív kisebbségpolitikai változások a határon túlra szakadt szlovén közösségek érdekében való politikázást is más alapokra helyezték, ugyanakkor a jugoszláv szövetségi államon belül is radikális változást eredményeztek. Bárhogyan is történt, a kisebbségek számára rendkívül fontos volt a jogi és közösség tevékenységére biztosított pénzügyi helyzet javulása.

Bennünk ma már felvetődik többször a kérdés, hogy valójában az új magatartásformát nem kegyelemdöfésnek szánta-e az akkori, még erőteljesen pártállambeli hatalom, mert bizonyos jogokkal még inkább el lehet szunnyadtatni főleg a kis létszámú nemzeti közösségek tudatát? A válasz persze a felvetett dilemmára csak szubjektív lehet, azért eltekintek attól. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy az 1974-es alkotmányban tetőző szlovén kisebbségpolitikai fellendülés a muravidéki magyarság számára mégis nagyon későn érkezett. A nemzeti tudat állapota akkor már betegágyra szorult. Lehet-e a helyzeten fordítani, vetődött fel a nyolcvanas években többször is a kérdés, olyan időszakban, ami-

kor a közép-európai látótér már kitérült, a negyven esztendő délibábeszmék foszlásnak indultak, és a tényleges szabadság hóvirágjai már kidugták bimbójukat a szennyel és sárral egybevegyült barna levelek alól. Nagyon nehezen sikerült csak a nekirugaszkodás, hiszen az igazi értelmiségi réteg csak akkor kezdett az anyaországból hazaszállingózni (érdekes módon a Muravidékre feltehetően egzisztenciális okokból a legtöbb Magyarországon államközi ösztöndíjasként tanuló diák visszatért). Akkor kezdett csak nagyon szűk kis csoportban tudatosulni az a gondolat, hogy a kisebbség nem csak azért kisebbség, hogy némi jogokhoz jusson, hogy eltartsák – még ha a korábbi évtizedek sok szenvedése miatt azért sem lehet lelkiismeret-furdalása –, hanem azért is kisebbség, mert vele szemben áll egy többség, másrészt, mert a kisebbségnek anyanemzete, anyaországa is létezik. És ha létezik anyaország, bármennyire elfeledtük is azt, és ő is minket, akkor mi is tartozunk egy nemzethez, egy kultúrához, egy ezer éves államisághoz, a magyar szent koronához és a nemzeti zászlóhoz, sőt a Himnusz a miénk is. És Szent István is a miénk, és László, I. Nagy Lajos és Mátyás királyaink, és Rákóczi, Kossuth és Deák is, akinek az édesapja még a muravidéki Zsitkócon látta meg a napvilágot. Egyszerre kitérült a világ körülöttünk, és értelmiségiek is egyre többen jöttek, azonban a folyamat mégis megtorpant. A rendszerváltás, a szlovén önállósulás, Magyarország politikai átértékelődése, és a térség fontos országává nőtt tekintélye ellenére is komoly nehézségekkel találtuk magunkat szemben a 20. század végén. Rádöbrentünk, hogy az elmúlt négy-öt évtizedben elveszett a muravidéki magyarság jelentős részének a hite, a gondolkodásban paradigmaváltás állt be, amit nem lehet máról holnapra megváltoztatni. Már a hetvenes években sikerül kieszközölni, hogy a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás terén fontos jogokhoz jusunk, és törekvéseinket pénzzel is támogatták, ami alapján – hála istennek – létrejöttek és megszilárdultak intézményeink. A rendszerváltás után a szimbólumaink használata terén is jelentős előrelépés történt: a magyar nemzeti színű zászlót nem csak mi használhatjuk, hanem a magyarlakta vidéken minden állami ünnep során tovább is kötelező annak a kifüggesztése. És a Himnusz, a mi szent énekünk is bekerült a szlovén törvénybe, ünnepeinken énekelhetjük azt. A magyar címer használatát a törvény ugyan már nem említi

(és annak kimaradásakor arról kemény vita folyt), azonban teljes egészében meg sem tiltja azt. Igaz, hogy a középkorostály is a Himnusz megtanulására kényszerült, mert fiatal korában arról még nem is igen hallott. A legfiatalabbak már megtanulhatják annak szövegét és dallamát az iskolában. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy a magyar szimbólumokat azért nem mindenki fogadja nagy lelkesedéssel a Muravidéken, mert bizonyos körökben még mindig erős ellenszenv él a magyarsággal és a magyar értékekkel szemben. Csak reménykedhetünk benne, hogy az úgy gondolkodók köre nem túlságosan nagy.

Nagyobb baj azonban, hogy csak lassacskán sikerül az egykor elmarasztalt nemzeti értékeinek presztízsét visszavarázsolni. Minden korosztálynak megvan az „oka” rá, hogy most éppen miért nem tud a nemzet-tudat és az anyanyelv kérdésével foglalkozni, illetve miért közömbös számára ez az egész. Van bennünk kis kozmopolitizmus, egy kis közömbösség, de talán még a félelmet sem sikerült úgy igazából leküzdeni. Mintha mindig a többségi nemzettől kérnénk valamilyen jelzést, mielőtt bizonyos cselekvéseket, illetve lépéseket megteszünk. Mintha mégsem tudnánk a saját lábunkon járni. Pedig – hangsúlyozom, hogy mi nem más lábán akarunk taposni, mi nem kívánjuk mások jogát korlátozni (még ha valamennyire elvárjuk is, hogy az együttélés normarendszere, viselkedéskultúrája kétoldalú legyen, tehát a többség számára is járjon szellemi gazdagsággal és bizonyos szintű többletmunka-vállalással a multikulturalizmus) – csupán magyarságunkat szülőföldünkön kívánjuk teljes mivoltában és sokszínűségében megélni, még ha osztolni kell is másokkal azon. Közép-Európa már csak ilyen, hol felül vagy, hol alul, azonban a sokszínűség, a nemzeti és nyelvi

pluralizmus a legtöbb tájegységre valamennyire jellemző.

A nagy kérdés tehát az, hogy képesek vagyunk e önmagunkban tudatosítani, hogy nekünk a szimbólumaink fontosak, vidékünk csak akkor a miénk, ha ott anyanyelvünk és kultúránk is kényelmesen megfér. Sikerül e értékeinket megszerettetni gyermekeinkkel, és egy bizonyos szintig elfogadtatni másokkal? El tudjuk-e gondolatvilágunkból úzni a kóros beidegződéseket, amelyeket az elmúlt évszázad belénk préselt, és cselekvésünk üteme lesz-e annyira gyors, hogy megelőzzük fizikai megszűnésünket. Egy maroknyi kis nemzetrésznek ezzel a kérdéssel is állandóan foglalkozni kell. Megannyi kérdés, és még többet vethetnénk fel.

A magyar államalapítás tiszteletére a Muravidéken három királysobrot állítottunk. Amikor a lendvai Szent István-szobor terveit elemeztük, akkor egy időben az a történezmagatartás tudatosult bennem, hogy az első király fejére az ún. abronckoronát illessze a szobrász, hiszen az talán úgy szakmailag helytállóbb lesz. Majd kis

idő múlva szinte azonos időben találkoztak Király Ferenc szobrászművésszel a gondolataink, hogy Lendva egyik főterén, a római katolikus templom mellett Szent István fején csakis a magyar szent korona díszelgehet. Nem csupán a történelmi hitelesség a fontos, hanem legalább akkora súlya van annak is, hogy a magyar államiságot megtestesítő, és azt jelképező szent korona mit jelent a Mura menti népnek, az ott élő magyarságnak. Ma már nagyon büszkék vagyunk arra, hogy a nagy király mintegy 250 centiméteres, bronzba öntött alakja legfőképpen a Magyar Szent Korona fénye és kiugrázása miatt tündököl.

Ács Margit

Kölcsönös garancia*

Mindenekelőtt a tanácskozásunk címében szereplő két fogalom, a NEMZET és az IRODALOM használatához szeretnék megjegyzéseket fűzni. Tavaly, Tokajban, a hasonló témáról tartott írótáborban Márkus Béla hívta fel a figyelmet arra, hogy amennyiben az irodalomról, mint a nemzeti tudat letéteményeséről beszélünk, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az irodalom csak egy a kulturális létformák közül. A nemzeti tudat kulturális önazonosságra épül, és ebben a történelmi emlékezet, a sajátos zenei nyelv, a sajátos gazdasági, építési és tárgyi kultúra épp úgy meghatározó jelentőségű lehet, mint az irodalom kultikussá lett alkotásai. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy a magyar történelemben az irodalomnak, főképpen a lí-

rának kitűntetett szerep jutott, írónk sokszor viseltek történelmi felelősséget politikai fordulatokban. Ez sem egyedülálló jelenség, hiszen a nemzetté válás folyamatában, mely összekötődött a polgárosodással, s nagyrészt a romantika korszakával, számos nagy nemzeti író, költő lépett föl másutt is, kivált az európai kishépeknél, s lett emblémája nemzeti függetlenségi harcoknak. De hogy ha az irodalom mai szerepét firtatjuk a politikailag újraformálódó világban, ugyancsak azzal az igazsággal találjuk magunkat szembe, hogy nem szakítható el az irodalom a kultúra konglomerátumától. Nem szakítható el az ezredvégre kiteljesedett kulturális válságtól, amelyet oly sokféleképpen írtak már le: filozófiai, vallási, erkölcsi értékválságként, az eltömegese-

A Göncz László írásában említett Szent István-szobor előtt a Nemzet és irodalom c. tanácskozás résztvevői, ott hangzott el Ács Margit írása. A kép a Naptár 2001 (A szlovéniai magyarok évkönyve) c. munka 75. oldaláról való

* Elhangzott Lendván, 2000. november 24-én, a millennium tiszteletére „Nemzet és irodalom” címmel tartott irodalmi találkozón. Előző számunkban Pomogáts Béla ugyanekkor elhangzott előadását olvashatták.

désből és a hatalmi koncentrációból következő elidegenedésként, a globalizációban rejlő apokaliptikus veszélyként stb., hogy nekem itt elég csak utalnom rá. Te-hát ha ma az irodalom válságát emlegetjük, a kultúra egészének válságáról beszélünk, s nem csak arról, hogy az embereket újabban a könyvnél jobban érdekli a tv.

Ha a Nemzet és irodalom egymásra mutató fogalompárjából az irodalmat tágabbra nyitottam, a másikat, a nemzet fogalmát szűkebbre vonom. Nem azért, ó, távolról sem azért, mert megadom magam a globalizáció ideológusainak és szorgalmatos sajtómunkásainak, akik előszeretettel hangoztatják, hogy a nemzeti formációk mind a politikában, mind a kultúrában idejtmúltak lettek, s az egységesülő világ mint fölösleges fragmentumokat fogja maga alá temetni őket, ahogy a kihalt állatfajokat temette be a föld, hanem éppen azért törekszem nagyobb pontosságra, mert szeretném e fogalmat kompromittáló jelentésárnyalataitól eltávolítani. Mi magyarok már több mint fél évszázada a védekezés helyzetéből használjuk e szót. A nemzeti kultúránk, az önértetünk, az etnikai színeképünk kétségbeesett védelemre szorult gátlástalan állami nacionalizmusok ellenében, nemcsak az elszakított területeken, hanem a megszállt anyaországban is. A határaink túloldalán, például itt, ezen a földön is ugyanezen évtizedek alatt pusztító nyomokat, égető emlékeket hagyott maga után a nacionalizmus, mint agresszív hatalmi eszme, tehát nem is nehéz megértenünk azokat a nyugati értelmiségi köröket, akik fülében igen rosszul cseng a „nacionalista” jelző, s könnyű befeketíteni előttük egy új magyar kormányt, mely önminősítésként vállalja, hogy „nemzeti”. Nem nehéz megértenünk őket, de úgy látszik, nekik nehéz megérteni minket. Aki számára mi sem természetesebb, mint lojalitása hazájához, nemzetéhez, el sem tudja képzelni a lezüllesztett, megcsúfolt, szétroncsolt nemzeti tudat állapotát, amelynek restaurálása történelmi feladata lett a mai magyaroknak, és nemhogy veszélyeztetné a modern demokrácia kialakítását, hanem éppen ellenkezőleg: annak érdekében kell elvégeznünk, hiszen egy egészséges állami lét elképzelhetetlen anélkül a bizonyos természetes lojalitás nélkül, felelősségtudat és öntudat nélkül, amelybe ő a nyugati világban beleszületett.

A nemzet ma Magyarországon csak annyiban politikai fogalom, hogy a visszanyert állami szuverenitás

kihasználását jelenti, s az ország érdekeinek képviselését az integrációs folyamatok közepette is. Annyiban politikai fogalom, amennyiben kétségtelenül vannak hatalmas politikai és gazdasági érdekek, amelyek ezt a szuverenitást rossz szemmel nézik. Annyiban politikai fogalom, hogy az elszakított magyar kisebbségek etnikai és kulturális megmaradásának a feltételeit a politika eszközeivel lehet megteremteni. De éppen a nemzeti érdekű politika zárja ki a radikális politikai nacionalizmust, a nemzetállami törekvéseket, hiszen Magyarországon csak egy modern állameszme képviselőjeként szállhat szembe a szomszédságunkban észlelhető nemzetállami ambíciókkal, amelyek veszélyeztetik az ott élő magyarságnak a kulturális nemzetben való létét. Annyi balsors után az idők kedvező fordulatát láthatjuk abban, hogy most a magyarság sorsa a szomszéd országokban is összekötődött a demokratikus állam működés sorsával. Magyarok lenni, tudatosan és önértékesen elvárni a magyarságunk kulturális megéléséhez való jogokat, ma, hála istennek, nem minősülhet elavult eszmék felmelegítésének, visszahanyatlásnak a ködös, romantikus múltba, hanem az elmérgeződött, miázmas közelmúltból való kiszabadulást jelenti.

Ahogy Magyarországon, a magyar kisebbségekben is a nemzeti identitás újraépítése a garanciája az állami-közéleti-gazdasági megújulásnak, s ez a megújult állam a garanciája az egészséges, agresszivitástól és kishitúségtől mentes nemzeti tudatnak – nyilván nemcsak a magyar nemzetiségű lakosságban. Talán kicsit illetlenül poénosan fogalmazok, amikor azt mondom: éppen a magabiztos kulturális nemzettudat lehet legjobb ellenszere a hatalmi nacionalizmusoknak.

Én például megnyugszom, és rokonszenvet érzek, ha olyan idegennel találkozom, aki szereti nemzetét. Izzó füllel drukkol a futball- vagy kosárlabdacsapatának. Visszafojtott lélegzettel figyel, ha városáról vagy szülőföldjéről esik szó. Ráismerek: én is ilyen vagyok. S az esetek többségében ő is kedvezően fogadja, hogy nem tartozom a nemzetileg közömbös széria-világpolgárok élcsapatába. És persze kölcsönösen örülünk annak, hogy egyikünk sem a másik rovására, a másik megalázása révén szereti saját fajtáját. Ezt a jelenséget tréfásan elneveztem transzpatriotizmusnak. Egyébként tartozom az igazságnak azzal, hogy beismerjem: ezeket a transzpatrióta érzelmeket csak a távolabbi szomszédainkkal tudtam zavartalanul megélni, mert hát a kö-

zelebbiekkel a történelmi traumák és a jelenkori tapasztalatok ma még meggátolják az efféle meghittséget. Mégis úgy hiszem, hogy a nemzeti gyűlöletet ez utóbbi országokban sem a globalizációs világszellem fogja kioltani, hanem a kiérdemelt – vagyis megalapozott –, kölcsönösen elismert nemzeti büszkeség.

*

Nem azzal a kérdéssel kezdtem tehát gondolatmenetemet, hogy szüksége van-e a nemzetnek irodalomra, hanem azzal, hogy szüksége van-e, lesz-e a világnak nemzetekre. A „világ” – úgy látszik – most azt hiszi, hogy nem lesz. Azt hiszi, hogy az emberek a nemzetközi licenc alapján gyártott számítógépeik előtt ülve, egy-egy programjaik segítségével végzik majd munkájukat, felmennek a világhálóra, ott angol nyelvet használnak (mi más? ennyire mindenki meg tud tanulni angolul), ott vásárolják meg a multinacionális árucikkeket, ott olvassák el a lapokat, leveleznek egymással – többnyire angolul –, s csak az évi rendes szabadságuk idejére utaznak el egy a világhálón kiszemelt légitársasággal, hogy digitális fényképeket és videókat készítsenek, amelyek kedvéért azonnal visszaülnek a számítógéphez hazaérkezésük után. Falanszter. Ami soha, sehol nem tudott létrejönni, pedig annyian törekedtek rá. Egyszerűen az emberi ösztönök, a szerelem, a kalandvágy, a játék ingere, a kakaskodó kivagyiság vagy a női érzékenység állták el az útját. Arról a nemzetközileg tapasztalható spontán ellenállásról nem is beszélve, amely a ránk burjánzó egyformaság ellenében szerveződik minden hagyományos közösségben, vagy a tudatos szellemi önvédelemtől, amely az értelmiség nagy részében munkál, miután a falanszter legelőször az értelmiséget számolja fel. Szóval lehetetlen, hogy az emberi élet kerete a világháló legyen egyszer, és ne a család, a baráti kör, a helyi klub vagy kaszinó, a parlament, az ország, a nemzeti tudáskincs. Bizony, szüksége van a világnak a nemzetek tudáskincsére, amelybe minden valahai tudás föliratódott, nemcsak a nemzetlét utóbbi néhány századából, hanem ősi évezredekéből is, s így kimeríthetetlen forrása az emberi alkotó szellemnek, a megújító változásnak, az élet állandó újjászületésének. Alighanem az emberiség életösztone fogja fenntartani a nemzeti kultúrákat.

Tudjuk, a nemzetnek pedig szüksége van irodalomra. Mindenekelőtt mint nyelve művelőjére, fenntartójára, de egyszersmind mint megélt történelme és az-

napi élményei krónikására, arra a tudatformára, amely révén önanalízisét elvégezheti. Különös bizonyítékát láthatjuk e szükségletnek abban a folyamatban, hogy trianon után először Erdélyben, aztán Felvidéken és Délvidéken is megszerveződött e közösségek külön irodalma. S a második világháború után még fontosabb szerephez jutottak a magyar kisebbségekben az írók. A három legnagyobb létszámú magyar kisebbség példáján, persze csak pillanatfelvételen, jelezni szeretném, hogy ezek az irodalmak mennyire különböző feltételek alapján és túlélési stratégiával jöttek létre. A romániai magyar irodalom – már a transzszilvanizmus ábrándja nélkül – évtizedeken át élte a maga külön, az anyaországi irodalommal ugyan kapcsolatban álló, mégis voltaképpen „önellátó” életét, amely az erdélyi magyarság szellemi bázisa volt (sőt, a hetvenes-nyolcvanas években az anyaországiak is úgyszólván magyarság-bázisként tekintettek rá), és erejét, életrealitását az is bizonyította, hogy érvényes értékrendet alakított ki – volt is ehhez kellő számú nagy tehetség az ottani írónemzedékekben. A csehszlovákiai magyar irodalom kisebb hagyománnyal, kisebb értelmiségi közönségbázissal sokáig, egészen a hetvenes-nyolcvanas évekig birkózott nemzetiségfenntartó feladata és művészi eredményessége ellentmondásaival, aztán kiváló írók révén rangot szerzett magának, de közvetlen visszahatása a magyar kisebbségi közösség tudatára épp úgy kérdéses, ahogy egyébként az anyaországi íróké is a maguk földjén. A délvidéki irodalom programszerűen elszakadt az anyaországitól, az új művészeti formanyelvek elsajátításában jócskán megelőzte azt, a modern divat- és szellemi irányzatok követéséhez nagyobb szabadsága és nagyobb intézményi háttere volt. Ugyanakkor nemcsak az avantgárd és későavantgárd írók, hanem az anyaországi tradíciókhoz közelállóak sem tekintették alkotói feladatuknak a magyarságtudat fenntartását. Munkálkodásuknak mégis része van abban, hogy a romlásnak indult nyelv fennmaradt; egy komoly kulturális teljesítmény magyar nyelven mégiscsak létrejött, ami alapot jelenthet az új helyzetben, amikor immár magyar etnikumként kell meghatározniuk magukat, a magyar kulturális nemzetbe való visszatalálásukhoz – annál is inkább, mert az anyaországi irodalom a jugoszláviai magyar irodalom újféle értékeit már régóta bekebelezte, belefoglalta az új irodalmi paradigma kánonjába. A délvidéki irodalom sorsa azt példáz-

za, hogy a nemzeti, nemzetiségi fennmaradásban és tudatformálásban az irodalomnak akkor is szerepe van, ha ezt a szerepet provinciálisnak minősíti, és művészi szabadsága gátjának érzi a nemzeti sorsközösség válalását.

1989–90 óta egyre jobban kikopott az „ötágú síp” metafora a használatból, ma általában egyetemes magyar irodalomról szól a közbeszéd, úgy vélvén, hogy a kulturális nemzet összefogásának az egység hangoztatása megfelelőbb eszköze, mint ha a szekciók külön-külön minőségekként kerülnek szóba. A kárpátaljai Balla D. Károly többször írt arról, hogy a kisebbségi irodalom sajátos csapdahelyzetben van: a kisebbségi írótól eleve közössége szolgálatát, sőt, kiszolgálását várják el, az író, benne élvén e kisebbségi sorsban, ráadásul át is érzi e szolgálat szükségességét, de ha csakis ehhez a populáris igényhez szabja munkásságát, amely igény sajnos szinte mindig magába foglalja az esztétikai redukció követelményét is, irodalmi teljesítménye kulturális fiaskó lesz. Ráadásul a kisebbségi területekről elmenekült értelmiség úrt hagyott maga után, tovább csökkent az értő befogadó közeg, mindez közrejátszik abban, hogy az ott élő író nem akar többé kisebbségi író lenni, hanem az egyetemes (magyar) irodalomban keresi befogadó közegét, és a kulturális közélet központi, „kánonképző” intézményeitől, folyóirataitól, alapítványi zsűrijeitől, díjosztó bizottságaitól várja az elismerést, ezek ízléséhez, aktuális divatjához igazodik százszor inkább, mint a vele sorsközösségben élőkhez. Minthogy az erdélyi magyar irodalom a legszervezettebb a kisebbségi irodalmak között, ott ez az irányultságot esszéikben, ars poeticákban tematizálja és művek sorában valósítja meg a fiatalabb nemzedék. Nemrégiben Csiki László fogalmazta ezt meg egy Sepsiszentgyörgyön tartott előadásában, továbbá igen pontosan ír erről a jelenségről Szirák Péter a Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen című antológiához készült előszavában (Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000), miközben a posztmodern irányzat és a kisebbségi (főleg erdélyi) fiatal írók-költők viszonyát elemzi. S ugyanezt a folyamatot írja le Pécsi Györgyi Balla D. Károly eszéiről szóló kritikájában (amely a Kortárs októberi számában olvasható, azaz a pénziány miatt összevont novemberi kettős számban), de ő a folyamat következtében beállott pótolhatatlan veszteségeket is fájó szívvel számba veszi. Legújabbban tehát annak vagyunk ta-

núi, hogy a harmincas-negyvenes írónemzedékekben igen erős törekvés mutatkozik az író szerepének átértelmezésére, a nemzeti tudat fenntartásában ezidáig vállalt felelőssége elhárítására, és ez mind Magyarországon, mind a kisebbségi helyzetben meghatározóan – bár szerencsére még nem kizárólagosan – jelen van. E nézet szerint az irodalom szociális, politikai, tehát egyúttal nemzeti kötődései a meghaladott múlt rekvizitumának számítanak. Érdemes megemlíteni, hogy ez az egyetemes távlatú esztétika viszont megengedő a regionális kötődés tekintetében, minthogy a régiók soknemzetiségűek, a multikulturalizmus természetes terepei, némi malíciával úgy is mondhatnám: tanpályái. Szirák Péternél is külön elemzést kapnak azok a kortárs magyar művek, amelyekben a román, a szlovák nyelv elvegyül a magyarral. Bárha esztétikai észrevételnek látszik ez, aligha választható el a globalizációs politika ideológusainak újabb megnyilvánulásaitól, amelyekből jól kiszűrhető, hogy az egyformasággal szemben tapasztalható ellenállást igyekeznek a regionális gondolat felé terelni. Eszemben sincs vitatni a régiós szemlélet által kínált előnyöket, sőt magam is látom eredendő természetességét, de nem hinném, hogy szükségképpen szembe kéne állítani a nemzeti kötődések tényeivel. Summa summarum: az idézett felfogásban az egyetemes magyar irodalom már nem egy magyar irodalmi közbeszédnek, inkább az egyetemesség eszményének, gyakorlatilag pedig a világ egyes kulturális centrumai divatdiktátumának akar megfelelni, ugyanúgy, ahogy a kisebbségi író akar megfelelni a budapesti, pécsi, debreceni, szegedi centrumoknak. Érthető.

Érthetőnek érthető, s ma már remélhetőleg a nemzet is nélkülözni tudja máshová szegődött prófétáit, tehát, mondhatni, a nemzeti érdekképviselettől való elvszerű idegenkedés egyike az irodalom mindenkori vitáit kiváltó szemléleti végleteknek, a művészeti-szellemi élet belügye. Azonban itt kell feltennem óhatatlanul a kérdést: nélkülözheti-e az irodalom a nemzetet?

Ezt ritkábban szoktuk megkérdezni. Pedig tudjuk, mennyi erőt nyertek költőink hivatottságuk érzetéből, mekkora jelentőségre tett szert az irodalom e funkciója révén, mekkora közönségre. Magunk is emlékezhetünk még zsúfolt termekre izgatott hangulatú író-olvasó találkozókön. De őszintén szólva tulajdonképpen örü-

lünk, hogy ennek vége van, mert egy beteg, rosszul működő társadalom pótszere volt ez idő tájt az irodalom, s legalább annyit veszített e szerepzavar által, mint amennyit nyert. Most azonban, hogy visszaszerezte autonómiáját, biztosan többet veszít túlhajtott esztétizmusa, önérdékűsége, agyonfitogtatott hermetizmusa következtében, mint amennyit nyer vele. Nyelvkritikai filozófiai iskolákon edzett, csak a nyelvi megelőzőttség reflektáltságát méltányoló olvasó eléggé ritka, gondo-

részeként születtek, nem az egyetemes olvasó normáira sandítva. Ha az irodalom hagyja eluralkodni magán az egyetemesség abszurd, csak kereskedelmi szempontból értelmezhető szigorú követelményét, akkor arra a mezőre jut át, amelyet a szappanoperák és az akciófilmek urálnak, hiszen egyetemes fogyasztásra ezek a legalkalmasabbak. Egy afrikai nomád törzs például néhány éve elhalasztotta az indulást szokásos vándorútjára, amelyet mindig ugyanannál a csillagállásnál

*A lendvai vár tanácstermében az írótalálkozó résztvevői.
Képünk a Népújság XLIV. évfolyamának 48. számából való*

lom, egyetemesen is, pláne ha magyar nyelven ír az ember. No igen, a fordítás. Ám a legtöbb mű, amely ezen esztétika jegyében született, szójátékokban tobzódva érezteti az elbeszélés aktusának vagy a költői éneknek a viszonylagosságát, s ezeket a fordítók nagy-nagy erőfeszítéssel sem tudják idegen nyelvre ültetni, tehát az irányzat ironikus paradoxona, hogy voltaképpen elemien rászorulna a magyar olvasóra. Csakhogy a magyar olvasó, már amennyi maradt, szeretné folytatni azt a párbeszédet, amit még ifjúkorában megkezdett az irodalommal, s bárha követelőzése vulgáris, és nem árt néha megleckéztetni elbizakodott és kényelmes fogyasztói olvasói szokásaiért, erre a párbeszédre, lásuk be, az írónak talán még nagyobb szüksége van, mint neki. Az olvasónak módjában áll, hogy egy brazil vagy dél-afrikai íróval vegye fel a beszéd fonálát, miért ne?, a magyar író viszont elég kevésbé számíthat arra, hogy a nagy világlapok toplistáiról fogják kiválasztani könyvét távoli tájakon az olvasók. Nem állítható, hogy a világlapok toplistáin, a száz nyelvre lefordított könyvek között nincsenek remekművek, nincsenek élet-fontosságú könyvek. De ezek is többnyire nemzeti irodalmak

szokott megkezdeni, mert megvárta a Dallas egyik különösen izgalmas epizódjának levetítését. A Dallas tehát kétségteljesen egyetemes mű, esetleg csak azt tarthatjuk humorosnak, hogy tartalmilag felülmúlhatatlanul provinciális, nem lévén benne világ a texasi farmon kívül. Ha tehát az irodalom finnyás emelkedettséggel, merő művészi arisztokratizmusból kiszakítja magát közönséges, ontogenetikus közegéből, attól való irtózatában, hogy netalántán belekeveredik bizonyos „kisszerű” politikai és nemzeti ügyekbe, kiteszi magát annak, hogy fegyvertelenül (azaz nevetségesen alacsony olvasottsági indexszel) egyenesen a Dalasszal találja szembe magát a páston, vele kell megmérkőzni az egyetemesen manipulált szellemiségű, fogyasztói közönség figyelméért.

Ezért van szüksége az írónak, az irodalomnak a nemzeti lét, a nemzeti kultúra bázisára, arra a hallgatógaranciára, amit nyelvezete, netán bravúros nyelvhasználata hitelességéről, sorsélményből fakadó ihlete érvényességéről csak ettől a háttértől, ettől a sorsközösségtől remélhet igazán.

Szigethy István

Hajnali gondolatok*

Szállj le! s vigasztald meg az árvaságot
Béke, mennyeteknek koronás leánya!
Hajh! sok országok szava kér, jelenj meg
Már valahára.

Virág Benedek: Békesség-óhajtás

*

Az Ellenzéki Nyilatkozat szerzőként való jegyzésére egyedül Deák Ferencet kérték fel. Erre nem lehetett elégséges indok, hogy több gondolat már eredetileg is az övé volt a Kossuth Lajos által szerkesztett változatban is. Ha az először párttá szerveződött liberálisok sikert akartak, számolniuk kellett azzal, hogy az ott összefoglalt gondolatrendszer – vagy mi már nyugodtan nevezhetjük tartalma szerinti nevén: pártprogramot – ahhoz kell személyében is kötniük, akít mindenki elfogad. Értelmetlen kérdés lenne, hogy ez a körülmény mennyiben hathatott az eredményre. A fontos a tény: ebből a programból éppen kilenc hónapi kihordás után megszületett a modern Magyarország. Megalakult a liberálisok gyakran széthúzó vezetőit összefogó első igazi kormányunk, amelyben Batthyány Lajos vezetésével Kossuth, Széchenyi, Deák, Eötvös, Szemere és társaik a közös cél érdekében együtt akartak és tudtak működni. Irányításukkal – így Deák igazságügy-miniszteri közreműködésével – az Országgyűlés hetek alatt elfogadta az áprilisi törvényeket, Széchenyi szavaival az „alkotmányt”. Az akkori változások tulajdonképpen még a mai életünk kereteit is megszabják, megalkotóik gondolatai pedig ma is utakat, célokat jelölnek meg.

Deák kapcsán szólni szeretnék Zaláról is. Pályája miért innen indult el? Vagy megfordítva: közéleti viselkedését mennyiben határozta meg, hogy itt született? Csak véletlen volt-e ez, szülei génjeinek és környezetének alkalmi kombinációja – vagy esetleg közrehatottak-e ebben valamiféle átfogóbb, mélyebb összefüggések is? Hiszen az Ellenzéki Nyilatkozattal Zala tulajdonképpen sorsfordító időkből már másodszor szólalt meg átfogó, alapvető írással. Miért itt élt Zrínyi Miklós is, aki megírta a modern értelemben vett magyar közéleti irodalom első csúcását, a Török áfiúmot? Mint az akkori jövő egyetlen lehetséges programját? Reálisan

szembenézve az akkori belső és külső valóságunkkal, amikor egy hosszú ideje tartó válságos helyzetben a magyarságot mégis az önzések, országhatárok, vallások szabdalták nemcsak három, de számtalan részre – és mögöttük mindezek ellenére látott reális esélyt egy a közöset megtaláló, az összefogást meggyőzően hirdető politikára.

Biztos választ persze nem adhatok, csak racionálisan ellenőrizhetetlen megérzéseim vannak. Régi, az Árpádok ideje óta itt élő család tagjaként pedig nyilván elfoglalt is vagyok. De én legalábbis úgy érzem, van valami összefüggés abban, hogy az egyéniségük éppen itt vált ilyenné. Néhány tényt szeretnék egymás mellé állítani. Egyes esetekben közöttük aligha vezethetünk le olyan szigorú oksági összefüggéseket, amelyek az arisztotelészi logika követelményeit kielégítenék. Legfeljebb a jungi szinkronicitásra gondolhatunk, amely a „véletlennel” tűnő összefüggések mögötti mélyebb rendszert kívánja feltárni. De ettől a tények mégiscsak tények maradnak. Hogy ezeket mennyiben kötik össze valódi kapcsolatok, bárki önmagában eldöntheti. Legfeljebb megvonhatjuk a vállunkat: léteznek véletlenek. Bár ennyi egyszerre...

*

Ha hazánk területi egységeit felsoroljuk, a fővárossal szoktuk kezdeni. Betűrendben az ellenkező pólus, a befejezés – éppen Zala. Ha a központból indulunk el, akkor ez a megye földrajzilag is egyben a főváros egyik ellenpontja, az ország egyik legtávolabbi sarka. Nyugat felé, dél felé. Vagy ahogy Zalaegerszeg egykori városi orgonistája, Varnus Xavér fogalmazta meg 1993-ban, az egerszegi nemzetközi orgonafesztivál mottójában: „Európa felé”. Persze, nem a napi aktualitások, még kevésbé a térkép evidenciájának szintjén. A világot járó Xavért ismerve tudom, hogy ilyen leegyszerűsítés az ő színvonalának sem felelt volna meg.¹

Zaláról különben sem mint a mai földrajzi határai közötti területről szeretnék beszélni, hanem az itt élő emberek mindenkori közösségéről. Történelmietlen lenne ezért, ha ebből kihagynánk azokat, akik életüket

* Szigethy István: *A négyszínű ember (Hajnali gondolatok a pozitív közletről Deák és Jung nyomában)* című munkájának – a szerző által – lapunk számára szerkesztett részlete. A kötet megjelenése 2001 első felében várható.

zalaiként élték le, de egykori közelebbi lakóhelyük jelenleg máshová tartozik: a Balaton északi partjának nagyobb része Veszprém megyéhez, a muramenti vidék Alsólendva központtal Szlovéniához, Csáktornya környéke, a Muraköz pedig Horvátországhoz.

Amit most végiggondolok, jobb híján „zalaiságnak” nevezem. Valamiféle stílust, viselkedésmódot értek ezen. Emberközelséget, ősi gyökerű, elzártágában talán jobban megőrzött, természetes emberséget. Az irodalomnak, a művészeteknek, a politikának – az ember különböző megnyilvánulásainak valamiféle nagyon egyszerű, nyilvánvaló ötvözetét. És mindenekelett a másik ember korrekt tiszteletét.

*

Először járjuk végig egy egykori zalai város, Csáktornya, a már régen is elsősorban, ma pedig szinte teljesen horvát lakosságú Cakovec sétálóutcáját. Ez az utca – mintegy a magyar történelem egyik szimbóluma: a Zrínyi-vártól a Göncz-patikáig tart. Egyik végén a reneszánsz főúr, Zrínyi Miklós zalai főispán – vagy a gyökereiben és vállalt báni méltóságában ugyanakkor horvát Nikola Zrinski-ubia – vára, aki ha lehetett lelkével, „pennájával” gazdagította kultúránkat, ha kellett, karddal harcolt a betolakodó idegenekkel szemben. Aki a Szigeti veszedelemben gondolatait, ideáljait hősként meghalt dédapjával mondatta ki a vérségi kapcsolat és névazonosság különleges pszichológiai közös burkában. És aki tulajdonképpen közeleti irodalmunk és politikai gyakorlatunk egyik legmeghatározóbb, valóban összhangot kereső, integráló alakjaként valamennyi magyar – és egyben magyarországi – számára adott programot a „török áfium” ellen. Vagy ahogy ő maga nevezte a címben: „orvosságot”. Ebben az írásában legtömörebben mondta ki a legfontosabbat: „Ne bántsd a magyart!” Mert hiszen akkor miért ne segíthetnénk békében egymást? Bárkivel, kölcsönösen...

Az utca másik végpontján már a gyógyításra került egyértelműen a hangsúly – de csak a hangsúly. Ott található ma is Göncz Lajos egykori patikájának kétszintes épülete², aki annak a jelentős részében liberális zalai köznemesi közösségnek volt helybeli tagja, amelyet elsősorban az 1848–49-ben miniszterré emelkedett Deák Ferenc és Csány László neve fémjelzett. Az egykori nemes úr azonban már polgári hivatást választott, a szó köznapi értelmében adott a rászorulóknak orvosságot. De amikor kellett, békés foglalkozása el-

lenére mégis fegyvert fogott, és a szabadságharcban századosi rangig vitte.³

A gyógyítás, az orvosság mindegyik szinten a belsőleg meghatározott, természetes harmónia helyreállítását szolgálja. Akár testünkben, akár lelkünkben. Akár egy ország, akár egy ember számára. Vagy – amennyiben szerény eszközeivel erre is hatni képes, néha még akár az egész emberiség összhangját, igazi, egyre mélyebb önmagára ismerését is valamennyire elősegítheti.

*

Ha jól emlékszem, a „zalaiságról” és ennek a fejezetnek néhány tényéről, ezek néha meglepő, „véletlenszerű” összefüggéseiről először még 1991 tavaszán, az egerszegi városháza erkélyén éppen Göncz Lajos dédunokájának, a negyvennyolcas liberális zalai generáció másik leszármazottjának tettem említést. 1990 áprilisi első tihanyi beszélgetésünk óta érzem, értjük egymást, az ő egyik megtisztelő dedikációja szerint: barátként. Most az erkélyen is félszavak elégségesek voltak ehhez a közös hullámhosszhoz.

Göncz Árpád akkor a könyvhét országos megnyitójára érkezett. Többféle minőségében. Hiszen néhány hónapja még az Írószövetség elnöke volt, azóta azonban kilépett az irodalom barátainak és a Demokratikus Ellenzék tagjainak viszonylag szűk ismertségi köréből. Az új köztársaság első elnökeként szinte azonnal egyben az ország verhetetlenül legnépszerűbb közeleti szereplőjévé vált, és maradt azóta is töretlenül. Meg ezt a helyszínt választotta vállaltan zalaiként, régi zalai család tagjaként is (bár ő már Budapesten született), hogy új és régi közeleti minősége határán a könyvhétet itt nyissa meg – és persze okozzon fejfájást a biztonságiaknak, amikor mindenféle szabálynak fittyet hányva dedikált, könyvet nézegetett, beszélgetett vagy éppen sörözött a tömegben.

*

1996-ban egykori középiskolám, a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium létesítésének százéves évfordulóján életre szóló élményeket kaptam. A beszédek-ből, beszélgetéseinkből régi és újabb ismerősökkel, az egykori tanítványok kétszer közel négyórás művészeti gálaműsorából. Meg persze személyesen azzal is, hogy az a megtiszteltetés ért: az iskola egykori diákjaként megnyithattam a második ötven év történetéről készített kiállítást, utána pedig jogásznak készülő diákokkal beszélgethettem.

A beszédben próbáltam megfogalmazni, hogy egy évforduló önmagában is azt igazolja: ha egy intézmény túlélte egy hosszú időszakot, az életképes, ott maradó értéket hoznak létre. Az a szellemi igény, amely tetet öltött az egerszegi születésű kultuszminiszter, Wlassics Gyula működésének idején az iskolaalapításban, a megelőlegezett bizalmat bőségesen visszaszolgáltatta az országnak az itt megszerzett tudással, szellemmel. Érdekeség, különösen jó példa, hogy a második ötven év kezdetekor, a magyar kultúra sorsát, az ország szellemi épülését is meghatározó nehéz történelmi helyzetben már éppen az iskola tanítványa, egy másik egerszegi kultuszminiszter, Keresztury Dezső állt a tárca élén.

Aztán az egyik osztályteremben közel egy óra hosszúságú beszélgettem a gyerekeknek – az alkotmányozás ürügyén – nemcsak jogról, de filozófiáról, pszichológiáról, történelemtől, irodalomról is. Arról, hogy szerintem hogyan lehetne jobbítani ennek a sokat szenvedett kis országnak a sorsát. Negyedikként kaptam szót. Félttem, hogy fáradtak lesznek, különösen a megelőző előadó hosszú adatsorai után. De azonnal fölgyulladtak. És nagyon okosak voltak. Az egyik kislány kérdésére – idő szűkében – csak fölajánlani tudtam, hogy erről az egy témáról akár óráig is beszélgethetnénk. Azt hiszem, a lényeg egyik fontos elemére kérdezett rá. A jungi „önmegvalósító” és „utánzó” típusról is beszéltem. Ő ezeket szembeállítva azt fejtegette, hogy bármennyire is sok a tehetséges, önmegvalósító ember nálunk, a demokrácia szabályai szerint mégis a jóval több utánzó dönti el, ki kormányozzon. Hogyan lehetne elérni, hogy valóban az ő érdekükben is, és így az ország javára döntsenek, hogy az erre legalkalmasabbak, legértelmesebbek, legtisztességesebbek kerüljenek hatalomra...

Nem sokkal később az épület főbejárata előtt Németh János keramikumművész barátom Zala György Deák-mellszobrának új példányát avatta, melyet a jelenlegi névadó, Zrínyi Miklós szoborportréjával szemben állítottak fel. A gimnázium korábban Deák nevét viselte, amikor azonban a negyvenes évek végén ettől meg kellett válnia, mert a kor szélsőségesen forradalmi, radikális szelleme őt leárusította, volt annyi bölcsesség az új névadókban, hogy az iskolát a megve másik nagy közéleti szereplőjére kereszteljék át. Most viszont, az utókor igazságszolgáltatásaként egymással szemben állhat szimmetrikusan a két névadónak, az országot megosztó erők talán két legnagyobb – nem

koronás – integrálójának a szobra. Ez szinte szemléltette, hogy az iskola két neve is a bennük közöset emelte ki. És a gyerekek minden nap e két alkotás, energiát adó és ébresztő pólusai között érkeznek az épületbe...

Németh János, a művész a két nagy zalai politikusról beszélt. Ahogy én, a jogász és képviselő egy órával korábban – többek között – a közös nemzeti tudatot megszólító két legfontosabb budapesti szoborszimbólum kapcsán zalai alkotóikról, Zala Györgyről és Kiszfaludi Stróbl Zsigmondról. Utólag kiderült, nem beszélünk össze, mégis teljesen összhangban állt, amit mondtunk. Nem véletlenül. A két-két politikus és művész úgy tűnik, másokkal együtt valami mélyebb közösnek a hordozója. Olyan magatartásnak, beállítódásnak, amely a maga csendes módján nem elhanyagolható módon járult hozzá hazánk pozitív történéseihez.

*

Utána beszélgetünk Jancsival. Végtelenül egyszerű, szerény művész, aki közben mégis egyik jelképe a mai Zalának. Akinek bájosan vaskos kerámiáiban talán legtisztábban jelenik meg Göcsej, Egerszeg lelke. Akinek az anyaga is maga Göcsej: az agyag. Akinek Ausztráliában, Indiában, Kanadában ugyanúgy láthatók a művei, mint itthon, szerte az országban. És aki mindig itt élt. 1994-ben néhány napot együtt töltöttünk Bulgáriában, hogy előkészítsük a tervezett várnai Hunyadijának felállítását. Ott is mindenkit azonnal levett a lábáról kedvességével, emberségével.

Most is értjük egymást. Rákérdezek, mennyire ért egyet azzal, amit a két budapesti szimbólumról mondtam. Meg arról a szerintem legalább annyira fontos harmadik alkotásról is faggatom, az ő hévízi, mandalára emlékeztető nagyméretű kerámiájáról, amelyben az itteni agyagból, a sumérek, akkádok ősi módján elővarázsolta a világot, a Jint és Jangot, a napot és holdat, a nappalt és éjszakát, a fényt és sötétséget, a nőt és férfit, a fiataliságot és öregséget, a négy évszakot, az embert, az állatot, a növényt és az élettelen(?) világot. És ez a makro- és mikrokozmosz hat, vonz kifelé is: a kompozíció aljáról a habok maguktól emelkednek, közelednek felé, mint dagálykor a tenger hullámai a Holdhoz. Itt nem csak várnak, hívnak, szólongatnak, mint Ady versében, miközben vég nélkül harcol a Nagyúrral. Ez a belső és külső harmónia így nemcsak általában a világ – hanem a világ Zala lelkének és ősi anyagának tükrében.

Elmondom, amit a három szimbólumról gondolok. Mit szól hozzá művészként? Egyetért. Ő hozza szóba: lehet persze, hogy nem a művészek tudata hozta létre így ezt a rendszert. Hiszen az alkotásban mennyire a tudatalatti működik... Továbbgondolom: és abból mi is hat felszíni énjükre valójában?

Térjünk hát rá a két budapesti alkotásra. Az ország szívének, a fővárosnak a központja két emlékmű között él. Ezek Zala szellemi ajándékai: az alsólendvai Zala György és az alsórajki Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotásai. Meggyőződésem szerint kiegészítik egymást, igazán együttesen adják át üzenetüket. 1896-ban és 1946-ban, ötven év különbséggel állították fel őket. A két időpont között a magyar és a világtörténelem legnagyobb krízise zajlott le. A világban két világháború, a történelem mélypontját jelentő tizenhat apokaliptikus év 1929-től 1945-ig, itthon mindehhez a történelmi állam radikális átalakítása, az ezeréves államterület szétesése, a magyar lakosság harmadának elcsatolásával. A két alkotás ennek a félévszázadnak két végpontján nemcsak saját korának hangulatát fejezi ki, nemcsak ezeket a változásokat szimbolizálja. Azt hiszem, ennél többet. A változások mögött, éppen ebben a valós, dinamikus polarításában az állandóságot is.

Zala György műve a múltat, a gyökereket jelképezi általában. A Városligetben, a pesti sík területen áll, a centrumtól északkeletre, így Verecke és az egykori volgai őshaza, a mai Baskíria felé. Vagy még messzebb, a finnugor világ legtávolabbi végpontja, az Ob vidékén a manysik, majd a hantik területe irányában. A már itt született történelmi személyiségeink szoborcarnokának fókuszában az ide vezető vezérek csoportját találjuk, akik közül kiemelkedik egy nőalak, a csakazértis optimizmusának győzelmi istennője. Vagy – talán még elvontabban: sok harcos és alkotó férfi közül az élet folyamatosságának női princípiuma.

Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása a főváros központjától délnyugatra, a budai Szent Gellért-hegyen már ugyancsak elválaszthatatlan részévé vált a főváros arculatának. A kompozícióban a lent és fent, a férfias erő(szak) és nőies harmónia, a fehér és fekete, a hármasság és a negyedik kontrasztja egyszerre hat. A központi, eredetileg fehér nőalak a lábánál terpeszkedő férfiak közül emelkedik a hegy csúcsáról még magasabbra, az ég végtelensége felé. Alatta a mélyben három erőt sugárzó, sötét színű férfi. Közülük az egyiket,

a nőalak alatti géppisztolyos szovjet katonát a rendszerváltás után eltávolították, de az eredeti kompozícióban ez jelentette legmarkánsabban, legvilágosabban az ellenpontot: hiszen éppen ő állt a központi szobor alatt, egyszerre jelképezte azt, aki a náciktól szabadította fel, de új rabtartó őré is. Kétértelműsége tette alkalmassá, hogy mind a szovjet megszállók, mind hazai csatlósai csak a patetikus hőst lássák benne. A kompozíció így a megrendelők várakozásaival szemben összhatásában azt is sugallhatta: ezt a letisztult vonalú nőalakot a lába alatti három marcona férfi gyűrűje sem képes visszatartani, hogy az ég végtelensége felé törjön. A magyar szabadság szimbólumaként, kezében az alkotó béke jelképével, olajágával. Hogy túlélje az aznap múlandóságát. Mint a millenniumi emlékmű istennője. Vagy az életet őrző örök nőiség másik megszemélyesítője, a sírokon átlépő Éva a tragédia londoni színeben.

*

Folytassuk, az eseti példák után keressük az általánosabbat.

Az országnak, a magyarság településterületének ez a délnyugati sarka a történelem során nem hívta fel magára a figyelmet nevezetes csatákkal, forradalmakkal. Zalát ezzel szemben a nyugalom, a türelem jellemezte, amit leghívebben talán a dióskáli Virág Benedek Békességóhajtása fejez ki. Nyugalmából, csöndességéből többször is akkor lépett be a történelembe, amikor összefogásra, békére volt szüksége az országnak.

Zala az első magyar nyelvemlék⁴, az első kőszínház⁵, az első megyei könyvtár⁶, az első európai agrárgyermek⁷ földje. És mellette azé a magabiztos öntudaté, amely már a tizenharmadik században itt teremtette meg először a területi önkormányzatiság modelljét. Témánk, a pozitív, aktív, alkotó gondolkodáson alapuló közélet szempontjából ez az egyik legfontosabb összefüggés: Kehidán született meg 1232-ben a területi önszerveződés – természetesen a korabeli feltételeknek megfelelően, az első nemesi megye formájában. Hogy aztán miután rendeltetését betöltötte, idejét múlta, 1848 márciusában ugyancsak Kehidán is fejezze be működését: azzal, Deák Ferenc itt fogadta el Batthyány Lajos felkérését az igazságügyi tárcára, és így egyben elvállalta, hogy újból a megye követe legyen az Országgyűlésben. Innen indult Pozsonyba. Az már csak formáság volt, hogy miután útra indult, közben a vármegye közgyűlése Egerszegén hivatalosan is követté

választotta. Ez volt a nemesi megye több évszázados történelmének utolsó választása, utolsó lényeges közjogi aktusa, hogy aztán már éppen Deák minisztersége alatt, a rövidesen megszülető új törvény alapján átadja helyét az újnak, korszerűnek, a népképviseleti országgyűlésnek.

Az a közös, ami a két nagy integrátort, Zrínyit és Deákot kapcsolja össze, persze nemcsak őket jellemzi. Csak néhány példát sorolok fel, tartva attól, hogy kiket fogok kihagyni... Innen indult országos jelentőségű pályájára például a múlt század végén a nagy generációt követő újabb liberális nemzedék egyik meghatározó egyénisége, az egerszegi kultuszminiszter, Wlassics Gyula – aki szintén tudott elfogadható kompromisszumokat találni, hiszen éppen minisztersége idején születhettek meg többévtizedes viták után legfontosabb törvényeink az egyik legkényesebb kérdésben: az állam és egyház szétválasztásában. Vagy beleillik ebbe a sorba a közelmúltból a háború utáni koalíciós kormányok legtovább élt tagja, Keresztury Dezső, aki kultuszminiszterként a modern európai szellem és a magyar kultúra szintéziséért harcolt, és aki egyben a nagy reformkori nemzedék, Arany, Madách, Deák követe is volt századunkban. És ez a sor a jelenben is folytatódik Göncz Árpáddal, az új köztársaság első elnökével.

Aztán ez a föld Spissich Jánosé, Festetics Györgyé, Batsányi Jánosé, Kisfaludy Sándoré és Károlyé, Csány Lászlóé, Hevesi Sándoré, Goldmark Károlyé, Pataky Kálmáné, Farkas Ferencé, Mező Ferencé, Fejtő Ferencé, Pais Dezsőé, Öveges Józsefé, Izsák Imréné, Portisch Lajosé, Orsós Jakabé és még hosszan sorolhatnám. És azoké is, akik máshonnan érkeztek, jól érezték magukat, ide települtek, mint a múlt században Pálóczi Horváth Ádám vagy Csengery Antal, mostanában pedig például Nádas Péter, Ruszt József, Be-reményi Géza vagy Szabolcs Péter. Vagy még egy nevet hadd említsek. Ő nem élt itt, de hatott rá az itteni közösség: a Spissich János és Pálóczi Horváth Ádám nevével fémjelzett egykori egerszegi szabadkőműves páholyba kérte felvételét a távolból Kazinczy Ferenc... És még folytathatnám a sort. Mind nagyszerű emberek, génjeik szerint magyar, horvát, szlovén, német, zsidó, roma meg még ki tudja, milyen gyökerekkel, mégis egy nyelven, hasonló identitással, emberséggel.

Valamennyiükben megtalálható valami közös: mindenekelőtt a másik emberrel szemben megtanult kölcsönös tisztelet, tolerancia. Ennek gyökere biztosan belső, de alakíthatta a szerencsés földrajzi helyzetből eredő adottság is: ez a légkör valószínűleg sokkal természetesebben alakulhatott ki itt, ahol az osztrák, szlovén, horvát szomszédainkban elsősorban a másik alkotó, dolgozó embert ismertük meg; aki nemcsak más, de lényegében olyan is, mint én; akinek inkább hasonlóak, mint eltérőek a normái; akivel együttműködhetünk, aki több dolgot akár jobban tud nálunk, akitől így tanulhatunk is. Az itteniek a másik néphez tartozóban ezért elsősorban a pozitív emberrel találkoztak – és nem az ellenséggel. Ha másfelé másfajta kép alakult ki az „idegen”-ről, szintén érthető. Minden bizonnyal mást jelent a „másik” ott, ahol a zsigerekben megmaradt, hogy elsősorban a fegyveresen hódító zsoldossal kerültek szembe – miközben éppen fosztogatott vagy a nőket erőszakolta meg.

Ennek a toleranciának szinte jelképe, hogy a megye első székhelyén, Zalaváron a világ legtermészetesebb módján kapott helyet egymás mellett a magyar állam megalapítójának, Szent Istvánnak és a szláv írásbeliség megteremtőinek, az itt is élt Szent Cirillnek és Metódnak az emlékoszlopa.

*

Egyszer Budapesten egy újságíró ismerősömnek néhány nevet felsoroltam az előbbi névsorból. Ő legyintett: ilyen bárhol össze lehet állítani. Nemrégiben például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében járt, és ott Kossuth Lajosról, Esze Tamásról és a környék más nagy szülöttéről beszéltek hasonlóan. Próbáltam bizonygatni: ezt a névsort nemcsak a közös szülőhely köti össze, hanem mindenekelőtt a tartalma, a harmónia keresése.

Ekkor villant be a máig megválaszolatlan kérdés: hiszen az általa megjelölt személyek, közös szülőhelyük – talán éppen az országnak az ellenpontját jelentik, ahonnan a dinamikus mozgalmak, forradalmak indultak ki? Létezhet ilyen két pólus? Thomas Mann – aki nemcsak önmagában volt fogékony mélyebb összefüggésekre, de Freuddal és Junggal is személyes kapcsolatban állt – az európai kultúra észak–déli polaritásáról beszélt. Mintha hazánkra más lenne jellemző. És azóta foglalkoztatni kezdett: az egység megteremtésére törekvő Zrínyi Miklós unokahúga, Ilona innen

éppen oda került, amikor 1666-ban Sárospatakon férjhez ment I. Rákóczi Ferenchez. És a házasságukból – a két pólus kiemelkedő képviselőinek egymásra találásából – született meg az a II. Rákóczi Ferenc, aki átvette az ottani Esze Tamás által vezetett felkelés vezetését, és évekig egységbe tudta fogni az akkori Magyarországot. Vagy másik sorsalakító időben, 1847-ben szellemileg ismét találkozott ez a két pólus: az itteni Deák Ferenc korábbi gondolatainak felhasználásával az ottani Kossuth Lajos készítette el az Ellenzéki Nyilatkozat tervezetét, Deák ezt végső formába öntötte – és ritka összedolgozásuk, kölcsönhatásuk eredményeként megszületett a modern Magyarország programja.⁸ Az elmúlt háromszáz év két meghatározó eseménye, a Rákóczi-szabadságharc és az 1848-as tavaszi békés hatalomátvétel – valamiféle érdekes véletlen folytán az északkeleti és a délnyugati pólus egyesüléséből, közös hatásaként jött létre.

Bizonyos értelemben ehhez kapcsolódik még egy érdekes szempont is. Hogyan látta az ide került magyarokat kívülről a velünk rokonszenvező C. A. Macartney 1930-ban megjelent könyvében?

„A magyar nemzet zöme, az igazi finnugorok, viszonlag (ha nem is nagyon) békés földművesek, nem vándorlók, otthonukat dímbes-dombos tájon... a Dunától nyugatra rendezték be. Az Alföld síkságát a kabarok nomád fajtája, igazi türkök: gulyások, lovasok és harcosok, a nemzet hajtőereje és hadserege foglalta el, mint »a magyarok seregei között az első«. Úgy hiszem, ez volt az a fajta, amelyik a sztyeppe szlávjaira és oroszaira rárontott, amelyik hadjáratot indított a bolgárok ellen 895-ben, nagy részben és több mint fél évszázadon át volt Európa réme.”⁹

Lehet, hogy ez a különbség így gyökereiben a honfoglalásig vezethető vissza, akár etnikai okokból is? Hiszen a zalaiak nagy része a magyarországi lakosság több évszázados keveredése ellenére is viszonylag sokáig meglehetősen zártan őrizte meg arculatát, legalábbis nagy vonásaiban. Lehet, hogy a fenti személyiségeket erre az eleve békésebb alaptermészetre vezethetjük még mindig vissza? Vagy mennyire lehet reális alapja annak a zalai folklórból Szentmihályi Imre által idézett elemnek, amelyre László Gyula többször is hivatkozott, hogy az itteniek a székelyekhez hasonlóan már fogadták volna Árpád magyarjait?

Ki tudja? Nem állítok semmit, nem akarok a fenti tényekbe bármit belemagyarázni. Mindez, amiről ebben a fejezetben írtam, lehet, hogy valóban csak a véletlenek játéka. De akkor már ezt folytassuk, zárjuk is le. Nézzünk rá a Kárpát-medence etnikai és hazánk politikai térképére. A megmaradt ország területe, még inkább a tömbben együtt élő magyarság elhelyezkedésének földrajzi hossz tengelye ugyancsak északkelet–délnyugati irányt mutat. Szinte mint a vasreszelék a mágnes két pólusának hatására. A történelem során északkeletről érkeztünk. És a másik irány – a mediterrán világ, az egykori Imperium Romanum, majd a középkori ősszemeri, univerzális latin kultúra vagy akár a kereszténység központja, Róma felé mutat. Vagy amerre mostanában a maga tárgyi valóságában az ötödik számú európai közlekedési folyosó épül ki, új autópályákkal, vasútvonallal, még közelebb hozva az embereket egymáshoz. Másként is beillesztve hazánkat az európai közösségbe, mint az elmúlt századok elsősorban német szűrőjén keresztül...

Zalának bőven lesz dolga a következő évezredben is.

Jegyzet

¹ Ez érdekesen cseng össze egy kis történettel néhány évvel korábbról. Az 1990 tavaszi választási kampány során Haraszti Miklós egy vitamúson vett részt Egerszegen, aztán kivittük az utcára, hogy megmutassuk a választási plakátokat. Pártonként felosztott falfelületeken, rendben, átragasztások nélkül, egymást kölcsönösen tiszteletben tartva, viszonylag épen találhattuk valamennyit. Miklós hirtelen megszólalt: „Ez már Nyugat-Európa”. Nem vitakoztam vele. Néhány nappal korábban én is láttam Budapesten a kölcsönös átragasztgatást, a letépett plakátokat.

² Amikor utoljára ott jártam, ebben a sétálóutca és a Varasd felé vezető utca sarkán álló kétszintes épületben éppen bútorbolt működött.

³ Életrajza megtalálható Bona Gábor tanulmányában: Az 1848/49-es honvédhadsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei. Zalai Gyűjtemény 35., Zalaegerszeg, 1992., 24. oldal.

⁴ A tihanyi alapítólevél.

⁵ Balatonfüreden.

⁶ Zalaegerszegen.

⁷ Keszthelyen.

⁸ Az 1997-es zalaegerszegi konferencia egyik legérdekesebb előadásában Molnár András bizonyította a korábbi vélekedésekkel ellentétesen – amelyek szerint Deák csak szerkesztette Kossuth szövegét –, hogy Deák valójában is társszerzője volt az Ellenzéki Nyilatkozatnak: „Deák azért egyeztetett bele Kossuth tervezetének átdolgozásába, mert annak egyes elemeiben saját nézeteit is megfogalmazva látta.” Molnár András: Deák Ferenc és az Ellenzéki Nyilatkozat. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak, 23.

Várdy Béla

Az amerikai—magyar színházi élet megszületése és kifejlődése 2. rész

A hivatásos színtársulatok uralma és a vidéki műkedvelő színházak másodvirágzása Magyar-Amerikában (1905–1921)

A huszadik század elején az amerikai magyarság a legnagyobb föllendülés korát élte. A legfontosabb egyesületeik alapjai már mind le voltak rakva, az amerikai-magyar közösségek már nagyjából kialakultak, a kívándorlás gyors növekedése pedig komoly biztosíték volt arra, hogy ezeknek az egyesületeknek és az amerikai-magyar világnak van jövője is.

A gazdasági tömegkivándorlás 1907-ben érte el a tetőfokát, amikor 193 400 magyar állampolgár, köztük hatvan-hetvenezer magyar lépett be Amerika földjére. Ennek a tömegkivándorlásnak egyik velejárója volt az, hogy az évi sok tízezer kivándorló közt időnként föl-tűnt egypár kultúrahordozó szellemi ember is, beleért-ve néhány színészt, rendezőt, és díszletfestőt. Hogy miért jöttek ki, azt nehéz eldönteni. Legtöbb esetben közvetlen személyi okok vették őket rá a kivándorlásra. Az ilyen személyi okok mellett persze közrejátszottak oly általánosabb jelenségek is, mint a hazai elhelyezkedési nehézségek és a vélt amerikai pénzszerzési lehetőségek – annak ellenére, hogy egy magyar nyelvű színész Amerikában csak magyar nyelvű közönség érdeklődésére számíthatott.

A hivatásos színtársulatok kialakulásában és föllendülésében döntő szerepe volt az 1902-ben Amerikába érkezett Heltay Árpádnak, aki az 1916-ban bekövetkezett haláláig az amerikai—magyar színházi élet mozgatója, motorja, és mindenese lett. A közel másfél évtizedes működése alatt Heltay agítált, harcolt, kompromisszumokat kötött, színházegyesületeket és színtársulatokat hozott létre, s közben különböző vándor színtársulatokkal bejárta egész Magyar-Amerikát.

Sok sikertelen vagy félig sikerült kezdeményezés után Heltay tervei végre 1905-re beértek. Több kevésbé ismert hazai színész után ugyanis akkor érkezett Amerikába a hazai vidéki színházok primadonnája, a később Magyar-Amerikában nagy hírre szert tett Thúry Ilona, valamint a már közép-európai Pálmay Ilka

(1859–1945), aki először Szigligeti József, majd később gróf Kinsky Jenő felesége lett. 1905-ben mint a „bécsi Kinsky grófnő” toppant be az amerikai színészvilágba. Ugyancsak akkor jelent meg ismét Feleky Károly, az amerikai—magyar zene és színház szerelmese, aki Heltayval közösen szervezte meg Kacsóh Pongrácz (1873–1923) igen népszerű János vitéz című operettjének amerikai bemutatóját.

Ez az 1905. december 17-én, New York-i „Palm Garden”-ben lezajlott bemutató egy újabb mérföldkövet jelentett az amerikai—magyar színművészet történetében. Nemcsak azért mert az előadást háromezer lázasan izgatott ember nézte végig, de azért is mert az amerikai—magyar színművészet történetében ez volt az első alkalom, amikor egy hivatásos színészgárdából álló együttes egy komoly operettet vitt egy magyar nyelvű amerikai színpadra. Egy korabeli szemlélő szerint: „Ilyen előadást még nem láttak Amerikában a magyarok. Ilyen óriási közönség előtt addig még nem játszottak magyar színészek Amerikában. Olyan viharos, szűnni nem akaró, könnyel-zokogással áztatott lelkesedést még nem keltett magyar mondat színpadon, mint amikor János vitéz a magyar lobogót lengetve énekelte: „Mindenünk e zászló, sohse hagyjuk el”. Minden szereplőt ünnepeltek, virágokkal halmozták el a magyarok, és a szereplők ezt az ünneplést meg is érdemelték, aminthogy megérdemelik, hogy a történetíró megörökítse nevüket. Ez volt a történelmi nevezetességű előadás szereposztása: János vitéz – Rédey István; Iluska – Némethné Virgai Boriska; Boszorkány – Thúry Ilona; Bagó trombitás – Kolozsi Jenő; strázsamester – Heltay Árpád; a falu csősze – Miskolci Jenő; a francia király – Nagy Jenő; a királyleány – Ferenczy Jeanette; Bartole – Miskolci Henrik.¹

A János vitéz sikerétől szinte megittasodott az amerikai—magyar színművészet. Úgy vélték, hogy ezek után most már ez mindig így lesz. Ez a remény azonban nem következett be egészen a húszas évek elejéig. Fedák Sári első amerikai szerepléséig, és akkor is csak egyetlen alkalommal. Annyiban azonban megváltozott a helyzet, hogy a János vitéz után New York-ban már műkedvelő előadást többé nem lehetett rendezni.

A színházlátogató közönség elkényesedett, és a kivándorolt hivatásos színészek száma pedig igen elszaporodott. Ezek legjobbjainak sem volt állandó foglalkoztatottsága, ők is csak alig-alig éltek. Egymás után születtek meg a különböző színházi csoportok, valamint a rövid életű „állandó színházak”, de ezek egypár előadás után mind elbuktak.

Az önmagát „isteni nő”-ként hirdető Pálmay Illkának sem volt nagy sikere. „Nagy tervei voltak... Szédítő sikerekről és szédítő mennyiségű dollárokról álmodozott”. Úgy vélte, hogy „majd ha ő fellép, ő a »grófnő«, megbolondul egész New York”.² Éppen ezért először csak a nagyobb ígéreteket rejtegető német színházakkal kísérletezett, a magyar kivándoroltakkal pedig szóba sem állt. De az 1905. december 7-én előadott Forróvér (Heisses Blut) című operett főszerepében nem nagyon remekelhetett, mert a New York-i német újságok csak fanyalogva írtak róla. Ezután a kudarc után aztán már hajlandó volt a magyarokkal is szóbaállni. De a Nebáncsvirág és a Tót leány főszerepének eljátszása után úgy látszik már nem nagyon látta értelmét a további maradásnak. Visszautazott régi sikereinek színhelyére, Budapestre, ahol aztán persze – amint ez már ilyenkor szokás – „nagy amerikai sikerekről” számolt be.

Ezt követően a felsőbb társadalmi körök eseményein is mind gyakrabban megfordult. Egy ilyen szerepéről Szederkényi Anna Estély az Odescalchi palotában című korabeli beszámolójából tudunk meg részleteket. Szederkényi ugyanis a következő módon emlékezik meg Pálmay Illkáról: „A ház ünnepelt vendégét, csodálatosan fiatal és szép gróf Kinskyné Pálmay Illkát a zongorához kísérik... Forgách gróf klaszikus dalait éneklé először... Aztán sorra következnek Tossy, Makray László dalai... Angolul, franciául, németül is énekel precíz kiejtéssel. Tombolva ünneplik, elhalmozzák virággal. Újra meg újra hallani akarják...”³ Ehhez az ömlengő beszámolóhoz csupán anyai megjegyzést érdemes hozzátenni, hogy ez az estély 1911-ben, hat évvel az amerikai fiasco után történt, amikor a „csodálatosan fiatal” Pálmay Illka bizony már tisztos ötvenkét éves asszonyság volt. Úgy látszik, hogy Erba Odescalchi Sándor herceg ezt az ellentmondást figyelmen kívül hagyta, amikor ezen családi vonatkozású eseményt fölidézte az

1991-ben megjelent Testamentum című visszaemlékezéseiben.⁴

Vajon miért nem volt Pálmaynak öt-hat évvel korábban sikere Amerikában? Talán azért, mert elbízta magát, és úgy vélte, hogy itt minden elmegy. Talán azért, mert korát letagadva hozzá nem illő szerepeket játszott. Vagy talán azért, mert a kivándorolt magyar és német újságírók őszintébben írtak az akkori szerepléséről, mint tették volna ezt a hazaiak, egyszerűen azért, mert az emigránsokat nem kötötték a hazai társadalmi szokások és elvárások.

Az 1905–1906-os évek próbálkozásai végleg bebizonyították, hogy az amerikai magyarság képtelen egy állandó színházat fenntartani, és azt is, hogy még New York-ban is legföljebb hetenként egyszer lehet egy viszonylag sikeres darabot színre vinni. Ezt az 1905-ben kivándorolt vidéki színigazgató, Salgó Béla, esete is bebizonyította, aki 1906-ban azzal utazott vissza Magyarországra, hogy egy magyar kormány által szubvenzionált színtársulattal tér majd vissza Amerikába. Visz-sza is jött, de színtársulat és szubvenció nélkül. Salgó is saját kárán jött rá arra, amit a régebbiek már évtizedek óta hangoztattak, hogy az akkori magyar kormányt az amerikai magyarság sorsa nem érdekli. És ez az érdektelenség meg is maradt egészen az 1920-as évek elejéig, amikor Trianon hatására hirtelen fölfedezték ezt a leszakadt néptörzset is. S tették ezt elsősorban annak reményében, hogy az eddig elhanyagolt amerikai magyarság lesz majd a régi haza mentőangyala. Mint láthattuk, ezek a remények sajnos nem teljesedtek be.⁵

Az amerikai–magyar színház ügye tehát csak zötyögött tovább a régi kerékvágásban. Újból és újból kiderült, hogy az amerikai magyarság, a nehéz munka és sok kikerülhetetlen társadalmi kötelesség mellett egyszerűen nem bírja el a túl gyakori színelőadásokat. A megélhetési gondok mellett, anyagi és szellemi erejét túl igénybe vették az egyházak és az egyletek. A számára létfontosságú egyházközségek és különböző egyesületek gyakori rendezvényein, bazárjain, mulatságain minden amerikai–magyar kötelességének tartotta megjelenni. További idő és energia már másra nem, vagy alig maradt. Ezt viszont a színházegyesületek és a színészek sanyalták meg. A színházegyesületek jöttek, mentek, egyesültek, szétváltak és tönkrementek. A színészek pedig több évi küzdelem után rájöttek, hogy

Magyar-Amerikában bizony nem terem nekik biztos megélhetés. Ezért aztán kénytelenek voltak vagy visszavándorolni, vagy pedig más megélhetési lehetőségek után nézni. Akik a pályán maradtak, azok is „nappal a gyárakban, műhelyekben dolgoztak..., este pedig összejöttek a kávéházakban, szónokoltak, szavaltak, szótték a terveket, és kivetették hálójukat, hogy fogjanak valakit, akinek van pénze és kedve színtársulat vezetésére”.⁶

Részleges eredmény azért mindig volt. Szinte minden évben akadtak pénzes vállalkozók New York-ban, Cleveland-ben, Chicago-ban, és Pittsburgh-ben, akik egy-egy színházi szakember ösztönzésére nekilendültek a színházalapításnak. Heltay is szinte minden évben benne volt egy-egy ilyen vállalkozásban, hol New York-ban, hol Cleveland-ben, hol pedig valahol a kettő között a nagy Amerikában. Ezek a vállalkozások azonban mind rövid életűeknek bizonyultak. Ha volt is időnként egy jól sikerült színmű, ami visszahozta a befektetett pénzt, a második, harmadik, vagy negyedik előadás alkalmával már csak ráfizetésre lehetett számítani. Ezek a gyakran ismétlődő bukások aztán mind több és több hivatásos színészt taszítottak el a színészi pályától. Ennek persze meg volt a jó oldala is. A vidéki városokban színészihiány keletkezett, és ennek következtében az első világháború előtti és alatti évek folyamán ismét föléledtek a műkedvelő színházak és előadások, melyek a szerepelni vágyó, elamerikaisodásban levő bennszülött nemzedékek egyrészt visszavonzották a magyar nyelvterületre.

Ennek a viszonylag túrhető évtizednek Heltay Árpád 1916. március 29-én bekövetkezett váratlan halála vetett véget. Egy vasúti katasztrófának esett áldozatul az Ohio állambeli Amherst városka közelében. Akkor épp a már Palásthy Sándor színész és rendezővel közösen vezetett színtársulata érdekében utazgatott Amerika magyarlakta vidékein. Detroit-ból Cleveland-be utazott, mikor vonatja belefutott egy másik szerelvénybe. Amikor holttestét kihalászták a roncsok közül, Heltay egy kis táskát szorongatott a kezében, mely tele volt színházjegyekkel. Ezeknek a jegyeknek a jelenléte árulta el, hogy azon a vészes tavaszi napon az amerikai—magyar színház legáldozatosabb apostolatát, Heltay Árpádot vitte el a nagy kaszás. Az őt egykor jól ismerő krónikás így ír haláláról: „Heltay Árpád nem csak az amerikai magyar színészetnek, de az egész amerikai

magyarságnak volt a nagy halottja... Típusa volt az igazi amerikai magyarnak, aki minden gondolatával, minden cselekedetével az amerikai magyarságot szolgálta. Pioneerja (pionírja) volt az amerikai magyar kultúréletnek, és abban a Pantheonban, ahol az amerikai magyarság nagyjait örökíti meg a kegyelet vésőjével az emlékezés, Heltay Árpád neve az elsők között ragyog”.⁷

Ehhez mi csak annyit szeretnénk hozzáfűzni, hogy sajnós, ez a húszas években megjövendelt Pantheon azóta is várat magára. Heltay Árpád pedig nem csak hogy nem került be ebbe a Pantheonba, de már a nevét is elmosta a rohanó idő. Senki nem tudja, hogy hol és mikor született, miért választotta magának az amerikai vándorbotot, mi hajtotta őt úgy, mint egy megszállottat, s miféle titkokat rejtegett megszállott lelke mélyén. Egyetlen általam ismert magyar lexikonban sem szerepel a neve. De ami még ennél is szomorúbb, Heltay Árpád neve és kiléte ma már az amerikai magyarság előtt is teljesen ismeretlen. Lehet, hogy talán épp ez a pár sor emeli őt majd ki a teljes ismeretlenség homályából.

A mozgalmas „Heltay-korszak” nemcsak a vidéki műkedvelő színházak másodvirágzásának és a hivatásos színházak vándorlásának, de az újabb színművek megjelenésének és az operettek elszaporodásának is korszaka volt. Az akkor előadott darabok között olyan színművek szerepelnek mint Shakespeare-től a Velencei kalmár, Molnár Ferentől Az ördög, a Liliom, Az obsitos, és A farkas. Ugyanakkor szerepelnek olyan amerikai—magyar szerzők által írt darabok is, mint Garvay Andor: Becstelenek és Egy csésze tea, Linek István: Mindnyájunknak el kell menni és Berák Pál: Bíró lánya című színművei.

Ez a kor azonban elsősorban az operettek korszaka volt. Úgy látszik, hogy a János vitéz megkedveltette az amerikai magyarokkal a zenés darabokat. A legnépszerűbb szerző Lehár Ferenc volt, akinek olyan darabjait játszották ismételtelen, mint a Vig özvegy, a Drótostót, a Cigányszeretem, az Éva, és a Luxemburg grófja. Ugyanakkor azonban többször színre került Kálmán Imre: Tatárjárás, Konti József: Az eleven ördög, Huszka Jenő: Gül Baba, Mérey–Zerkovitz: Aranyeső, Johann Strauss: Cigánybáró, Oskar Strauss: Varázskeringő, Hervé: Lili, Giovanni Verga: Parasztbecsület, és még több tucat hasonlójellegű népszerű operett is.

Heltay Árpád halála után az amerikai–magyar színházi élet vezető egyénisége az 1915-ben Amerikába érkezett színész-rendező, Palásthy Sándor lett, aki egy ideig Heltayval közösen, majd annak halála után egyedül igyekezett továbbvinni a magyar színpad ügyét Amerikában. Először Cleveland-ben, majd New Yorkban, s aztán ismét Cleveland-ben kísérletezett egy állandó színházegyesület és egy állandó színpad megteremtésével. 1917-ben versenytársa is akadt Szende Béla személyében, aki Chicago-ban kísérletezett egy állandó magyar színtársulat megteremtésével. 1919-ben pedig a drámaíró Garvay Andor (1875–1927) tett ugyanilyen kísérletet New Yorkban.

Ezek az egyesületek egyben vándorszíntársulatok is lettek, akik egymással versenyezve járták be Amerika magyarlakta vidékeit. Az eredmény persze újabb bukások sorozata lett, ami aztán 1921 elején végre összehozta a versenytársakat. Békét kötöttek egymással, és most már egyesült erővel alapítottak egy új vállalkozást. Három kerületre osztották Amerikát: New York és környéke, Cleveland és környéke, valamint Chicago és környéke. Két darabban (Királynőm meghalok érted és Koldus gróf) járták be az északkeleti államok városait, mely körüton a budapesti Színházi Élet akkor épp Amerikában levő szerkesztője, Incze Sándor, is elkísérte őket. Amíg azonban ezek úton voltak, New Yorkban hirtelen egy újabb színtársulat alakult az épp akkor Amerikába érkezett, és később Drakula filmjeivel nagy hírnevet szerzett Lugosi Béla (1883–1956) vezetése alatt. Így aztán kezdődött újból a szokásos versengés, marakodás, szétzüllés és elkerülhetetlen bukás. Az amerikai–magyar színjátszás újabb válságba került. Onnan aztán nem is igen emelkedett ki igazán soha, részben a vég nélküli riváliskodás és részben a hirtelen megindult magyarországi vendégszereplések miatt. Ebből a krízisből az egyetlen igazi kiút csak az angol nyelvű amerikai színházi életbe való átlépés által történhetett. Erre az útra azonban igen kevés magyar színésznek sikerült rálépnie.

A hazai vendégszereplések és a műkedvelő színházak visszatérésének kora
(1921–1939)

Az 1921-es év az amerikai–magyar színjátszás egyik fénypontja és ugyanakkor egyik mélypontja is volt, amely teljesen egybeesett a hazai magyar színjátszás Trianonból fakadó krízisével. Amerikában a nagy összefogás és nagy nekirugaszkodás szinte hetek alatt teljesen szétesett. Magyarországon viszont a vesztes háború, a forradalmak sorozata, az országcsönkítő trianoni béke, valamint az ezekkel járó gazdasági krízis teljesen megrengette a színpadokat, és az azokon mozgó színészek életét és életlehetőségeit. Ez a létbizonytalanság aztán egy nagy amerikalázhoz vezetett, melynek hangosan kimondott célja egy nemzeti kultúrmisszió, a hátsó célja azonban a kemény dollárok bekaszálása volt. Erre persze idővel az amerikai magyarok is rájöttek, melynek következtében a kezdeti lelkesedésük és színháztámogató kedvük is lelohadt, magával víve a hazai amerikalázat is.

A mélyre látó Kende Géza, aki mindezt szinte a páholyból nézte és élte végig, így összegezte az ezzel kapcsolatos észrevételeit: „Magyarországon ezekben az időkben rettenetesen nagy úr volt a dollár. Otthon a primadonnáknak rosszul ment a sorsuk. A korona értéke rohamosan csökkent, a dollárlázzal együtt veszedelmesen terjedt az amerikaláz, és a primadonnák, a budapesti színpadok legünnepeltebb sztárjai, Amerika felé kacsingattak, és az újságokban arról nyilatkoztak, hogy régtől fogva csak egy vágy dobogtatta a szívüket: magukhoz ölelni az amerikai magyarságot, szívet szívért adni, kultúrát vinni messzi, idegen világba szakadt véreik közé, elvinni közibük a letiport, ezer sebből vérző szülőháza sóhajos üzenetét, megfürdetni őket a magyar szó, a magyar dal varázsában, és szeretni az amerikai magyarokat. Így beszéltek, így üzentek tengerentúlra a magyarországi színészek és színésznők. Ugyanazok, akik a háború előtt, amikor öt korona volt a dollár, észre sem vették az amerikai magyarságot. Akiknek a régi jó időkben eszükbe se jutott vendégszereplésre gondolni, kultúrát hozni Magyar-Amerikába... Kultúrmisszió! Ez volt a kedvenc szójárásuk az Amerika felé néző magyarországi színészeknek és színésznőknek, akik papírossal és ceruzával kezükben számították, hogy hány dollárt fognak keresni egy hathetes amerikai turnén, és mi mindent fognak csinálni az Amerikában összekeresett dollárokkal”⁸

E kultúrmissziós áradatban főleg azok jártak jól, akik még az amerikaláz elején jöttek, amikor még nem

várta őket a nagy kiábrándulás. Az elsők között volt Rátkai Márton (1881–1951), aki 1921 áprilisában érkezett, és saját föllépésén túl egy színtársulatot is megszervezett. Színtársulata több jeles darabot adott elő, de valahogy egyik sem hozott nagy sikereket. Ugyanazon év őszén Király Ernő (1884–1953) operettszínész és népdalénekes is megjelent, kinek lényegesen nagyobb sikere volt. Az igazi nagy sikert azonban Fedák Sári (1879–1955), a budapesti színpadok akkori legnagyobb csillaga aratta, aki 1922 februárja és májusa között járta végig Magyar-Amerikát. Útja valóságos diadalút volt, amit senki sem tudott soha többé megismételni, még maga Fedák Sári sem, aki azt követően az 1930-as évek közepéig még többször végigjárta Amerika magyarlakta városait.

Fedák első körútjáról a legjobb összefoglalást és kiértékelést ismét Kende Géza írta meg, aki Fedák amerikai turnéja alatt legalább két tucat cikkben számolt be az ünnepelelt színésznőről. Írt művészetéről, jelleméről, szerepeiről, fokosairól, karikás ostorairól, ruháiról, szerelmeiről, szobalányairól, parádés kocsisairól, közös szülővárosukról, Beregszászról, budapesti, bécsi, berlini, és tengerentúli sikereiről, New York-i fogadtatásáról és búcsúztatásáról, valamint saját egykori Fedák rajongásáról: „Valamikor én is szerelmes voltam Fedák Sáriba. Reménytelenül szerelmes, mint sok más százezer ember, aki akár a színpadon, akár az életben látta. Mert Fedák Sáriban, a művésznőben és a nőben van „valami”, amit nem lehet definiálni. Valami varázslatosság, mágnesség, amit csak érezni lehet és amitől – bármennyire is akarjuk – nem tudunk szabadulni”.⁹

Fedák Sári megérkezését és szereplését pedig így foglalja össze mintegy öt-hat évvel első amerikai turnéja után: „1922. február első hetében futott be az Aquitaine a New York-i kikötőbe. Óriási néptömeg várta: virággal, éljennel, magyar lelkesedéssel. Fedák Sári úgy jött le a hajóról, úgy repült a reá váró magyarok ölelő karjai közé, mint egy mesebeli királyné, akit évtizedek óta vár és vágyódva áhít a rajongó alattvalók sok ezernyi tömege. Már ott a hajódokkon belopta magát a magyarok szívébe. Már ott... Zsazsa volt mindenki részére és úgy beszélt..., mintha nem most először jött volna Amerikába, hanem hosszú távollét után velük együtt örülne a viszontlátás minden gyönyörűségének. Ő csakugyan elmondhatta magáról: „Jöttem,

láttam, győztem!” Vagy, hogy pestiesen fejezzük ki magunkat: már a megérkezésekor „megfőzte” az amerikai magyarságot... Nagyszerűen komponált újságnyelvezetéseivel, viselkedésének közvetlenségével, pajkoskodó hangjával elérte azt, hogy még első fellépése előtt egész Magyar-Amerika csak róla, Fedák Sáriról beszélt”.¹⁰

Február 12-én volt Fedák Sári első föllépése a New York-i Lexington Színházban, ahol a János vitézben szerepelt. A színház tömve volt, és mégis százával szorultak ki, nemcsak erről, de későbbi előadásairól is. Egyik korábbi levelében Fedák azt írta a Szabadság című napilap főszerkesztőjének, hogy a János vitézt úgy szeretné eljátszani Amerikában, hogy „véreim az örömtől, a boldogságtól, mély szomorúságtól, határtalan lelkes hazaszeretettől boldogan sírjanak. Ez lesz az én legnagyobb ünnepnapom, legnagyobb sikerem”.¹¹ Ez a kívánsága be is teljesedett, mert a darab leghatásosabb zászlójelenetében „olyan tomboló lelkesedés tört ki, úgy könnyeztek a férfiak, úgy sírtak az asszonyok, és úgy zokogott velük együtt Fedák Sári és a szereplők mindegyike, hogy percekre félbe kellett szakítani az előadást. Templommá varázsolta Fedák Sári a színházat: a fajszeretet, a hazaszeretet templomává”.¹²

Fedák Sári egész amerikai szereplése diadalút volt, amit senki sem tudott soha többé megismételni. A nagy nemzeti lelkesedést kiváltó János vitézen kívül színre került a Falu rossza, a Bob herceg, a Mágna Miska, a Cigányprímás, és búcsúzóul New York-ban a Szókimondó asszonyosság. Az óriási erkölcsi sikereken kívül anyagilag is igen jól sikerült az egész turné. Mint Kende írja említett összefoglalásában: „Nagy volt az aratás, nemcsak Fedák Sárinak, de a vállalkozó Hódossy Ernőnek és Rátkay Mártonnak is”.¹³ Éppen ezért Fedák csak a „vizontlátásig” búcsúzott el az amerikai magyaroktól, mert tudta, hogy úgy is hamar visszajön, hisz „nemcsak művészetének bámulóit hagyta maga mögött Amerikában, de a rajongó hívek és ragaszkodó barátok tízezreit is”.¹⁴

Fedák Sári példátlan művészi és anyagi sikere persze még a valóságnál is felfújtabb módon került kitálalásra Budapesten, ami aztán teljesen megkergítette a fővárosi művészvilágot. Hirtelen mindenki Amerikába akart utazni, mindenki dollárokat akart aratni, mindeki úgy vélte, hogy ha Fedáknak sikerült, akkor neki is si-

kertülni fog. És jöttek is sorban, arattak is kisebb-nagyobb sikereket, de aztán jöttek a bukások is.

Az első nagy bukás a Fedák által korábban már háttérbe szorított Kúry Klárát (1870–1935) érte, akinek hangversenykörútja teljes leégés volt. Igaz, hogy ott-hon a budapesti újságíróknak azt mesélte, hogy óriási sikerei voltak, hisz „százezer magyar lobogtatta búcsúzóul kendőjét a hajója után, és hogy az öreg Rockefeller is könnyezett”.¹⁵ A valóság azonban mégis kiszűródött, annál is inkább, mivel Kúry amerikai útja pörösködésbe fulladt. Ez aztán kissé lelohasztotta a hazai vállalkozókedvet az amerikai körutak iránt.

Fedák Sári még többször visszatért Amerikába, de az első útjához mérhető sikereket már ő sem aratott. 1929-ben Útközben címmel az emlékezéseit kiadta, amelyben addigi amerikai útjairól is beszámolt, fölcifrázva azokat a saját elképzeléseivel. Sajnos azonban emlékiratainak megjelenése épp egybeesett a nagy gazdasági összeomlással, amelyből csak a második világháború rántotta ki igazán az amerikai gazdaságot. Ennek következtében kötetének alig volt valami hatása, hisz a harmincas években legtöbb amerikai magyarnak nem színházra, de még betevő falatra is alig akadt pénze. Így tehát az amerikai művészi turnéknak az ideje is lejárt, az amerikai magyarok pedig visszatértek a műkedvelő előadások világába. Azok nem kerültek pénzbe. Ugyanakkor egy-egy pillanatra mégis csak kiemeltek az Amerikában rekedt és gazdaságilag tönkrement magyar tömegeket a mindennapi élet nyomorából. Végezetül még csak annyit, hogy legtöbb villámkörúton résztvett utazóhoz hasonlóan, Fedáknak is megvoltak hirtelenjében alkotott kategórikus véleményei Amerikáról, az amerikai társadalomról, és az amerikai magyarságról. Ezek mindegyikében van egy adag igazság. Azonban van legalább ugyanannyi félreértés, féligazság és tévhit is. Hisz ebben a hatalmas országban minden rossznak megvolt és megvan az ellenkezője is. Fedák Sári állításával szemben például itt sem hiányzik minden nóból az a bizonyos „valami” ami őket igazi nővé teszi, habár bizonyára néhányból valóban hiányzik New York-ban épp úgy mint Budapesten.¹⁶ Az ilyen félreértésen alapuló hirtelen alkotott vélemény azonban minden utazónak, Fedák Sárinak is megbocsátható. Az azonban már sokkal kevésbé érthető, hogy miként lett egy ily nemzeti szimbólummá emelkedett

színész, aki 1925-ig Molnár Ferenc felesége volt, a második világháború vége felé a nemzeti szocializmus szélsőséges nézeteinek hirdetőjévé. Ezt talán csak egy öregedő primadonnának az újbóli elismerés utáni vágyával lehet megmagyarázni.¹⁷

Jegyzet

¹ Kende: Magyarok Amerikában, III. p. 100.

² Ugyanott, p. 101.

³ Szederkényi Anna beszámolóját idézi Erba Odescalchi Sándor herceg önéletrajzában. Lásd Erba-Odescalchi Sándor: Testamentum, 2. köt. Budapest: Dövény, 1990–1991, I. pp. 29–30.

⁴ Ugyanott.

⁵ Steven Béla Várdy: „Hungarian-Americans and the Mother Country: Relations with Hungary through the 1960s”, előadás az Amerikai Magyar Tanáregyesület (American Hungarian Educators' Association) huszonötödik évi konferenciáján, Budapesten, 2000. május 26-án. Az előadás jelenleg kiadás alatt van.

⁶ Kende: Magyarok Amerikában, III, p. 103.

⁷ Ugyanott, p. 120.

⁸ Ugyanott, p. 125.

⁹ Lásd Kende Géza: Fedák Sári „valami”-je című cikkét, amely a Szahadság-nak egy külön „Fedák-szám”-ában jelent meg. Ez a jelzés nélküli újságcikk megtalálható az Amerikai Magyar Református Egyesület Ligonier-i levéltárában.

¹⁰ Kende: Magyarok Amerikában, III, p. 127.

¹¹ Fedák levelét idézi ugyanott, p. 127.

¹² Ugyanott.

¹³ Ugyanott.

¹⁴ Ugyanott, p. 128.

¹⁵ Ugyanott, p. 129.

¹⁶ Fedák levelét idézi Kende Géza a már említett Fedák Sári „valami”-je című cikkében. Az amerikai világ és társadalom érthető „idegenségét” különben Fedák egy 1922. február 12-ei rövid levelében is kifejti. Lásd Kende-hagyatékot, Amerikai Magyar Református Szövetség Ligonier-i levéltárában.

¹⁷ A két világháború közötti kor eseményeire és értékelésére lásd Szendrey: Hungarian-American Theatre, pp. 196–203.

Kostyál László

Gácsi Mihály grafikai világáról

Gácsi Mihály 2001-ben hetvenöt éves lenne, de már tizennégy éve, 1987 egy szürke januári reggelén végleg kiesett kezéből a metszőkés. Ecsetet is mondhatnánk persze, hisz grafikai mellett festményeiről is ismerték és kedvelték. Mindazonáltal úgy véljük, hogy – bár Gácsi érzékeny, igényes festő volt – életművében a mélyebb tartalmat, korának szánt figyelmeztetését, a világról vallott felfogását elsősorban grafikai hordozták.

E grafikai világ lapjait azonban itt és most nem a művészpálya kronologikus rendbe állított állomásai köré csoportosítjuk. Rendező elvként a tematika szolgál, vagyis nem fejlődési ívet, hanem keresztmetszetet próbálunk felvázolni. Nehézséget jelent, hogy néhány lapról nem könnyű megállapítani, hová sorolható. Előre bocsátjuk továbbá, hogy egyes témakörök olykor egy-egy alkotói periódust is jeleznek, vagyis időrendileg meghatározottak. Az alábbi (időrendiséget nem tükröző) csoportok bizonyos mértékig természetesen önkényesek, azonban jól tükrözik egyik oldalról a művésszel szemben támasztott tematikai igényeket és elvárásokat (megrendelés), másik oldalról mélyebb mondanivalóját, kedvtelését, humorát.

- I. Tájképek.
- II. Portrék.
- III. Illusztrációk.
- IV. Ex librisek.
- V. Ironikus önarcképek – újévi üdvözetek.
- VI. Történelmi és bibliai témájú ábrázolások.
- VII. Drámai, groteszk jövőképvíziók.
- VIII. Groteszk-humoros lapok.

Az I. csoporthoz tartozik néhány város- illetve falukép, továbbá a hagyományos értelemben vett tájképek. Utóbbiak egy részén (Január, Ladikjavítók, Vadászok) Gácsi bruegheli felfogásban illesztette a szinte általánossá váló karakírozás mellett is nagyon életszerű figuráit a tájba. Máshol (Faluszéle pocsolóival, Alföld) az alakok hiányoznak, előtérbe kerülnek a festői elemek, a bemutatott részletet ennek ellenére groteszk hangulat lengi körül. A művész otthon érzi magát a természetben, ismeri annak minden elemét, fákat,

bokrokat, zombéket, dombot, pocsolókat. Különösen sokat variált, kedvelt motívumokra lelt az alföldi tanyavilágban. Előszeretettel rajzolja, metszi (és festi is) a régi, öreg, az elmúlás hangulatát magán hordozó falu- vagy városszéli omladozó házakat, a kiszáradt fákat. Nem a jelenüket, hanem a múltjukat látja bennük, és ezt meggyőzően érzékelteti is.

II. Gácsi művészetére igazából nem jellemzők a portrék, noha ragyogó karakterizáló képessége volt. Kisszámú, ma már nehezen azonosítható arcképe mellett néhány egészalakos, modell után készült ábrázolás (Festő, Erzsike) is e csoporthoz sorolható.

III. Az illusztrációk általában piaci igényeket tükröznek. Ízes, kedvesen humoros, színezett meseképeit gyerekszobák díszéül szánta. A kiskakas gyémánt félkrajcárja két lapján középkori képszerzési elveket fölelevenítve három-három jelenetet szerkeszt közös kompozícióba. A háromrészes A brémai muzikusok ezzel szemben a mese három kulcsjelenetét emeli ki. A hatvanas években Gácsi több művet is illusztrált (Petőfi: Szeget szeggel, Gara: Obsitos). Hagyatékában több, kiadásra nem került töredék is megmaradt (Kanteletár-illusztráció, Villon-i illusztráció, Madarak stb.). Eltérő hangvételük tanúbizonyság arra, milyen jó érzékkel alkalmazkodott a művész a szöveg hangulatához.

IV–V. A mindig eredeti humorral készülő ex librisek, üdvözlőkártyák és groteszk-ironikus önarcképek (tulajdonképpen számos más, egyszerű, de frappánsan humoros kisgrafika is ide sorolható, pl. Muzikusok, Cigányok, Stúdió, Háromkirályok, Halleluja stb.) Gácsi legépszerűbb alkotásai közé tartoznak. Önarcképein nem idealizál, nem próbálja magát saját énjén felülemelkedve, hűvös szenvtelenséggel bemutatni. Inkább szerepet játszik, s úgy figurazza ki önmagát, hogy közben a környező világról is véleményt mond. Így jelenik meg egyszer pezsgősüvegét kedélyesen üdvözlésre emelő utcai zenés koldusként (Törley), máskor óragyújtásért és ex libris-hamisításért körözött, falábú, közveszélyes kalózként (Gácsi M. közv.

óragyújtó), egykerekű biciklin ülő, az ünnepi italokat tálcán egyensúlyozó, csikosruhás komédiásként (BÚÉK 1988), vagy kötélén rángatott bábfiguraként (Ex libris Gácsi M.). Kezében gyakran tart üveget vagy borospoharat, egy-egy tárggyal, felirattal utal kedves időtöltéseire is (ex libris-készítés, hangulatos régi tárgyak, jelvények, kitüntetések, órák gyűjtése). E mellékesnek, csupán humorosnak ható részletekkel, szerepeivel legalább annyit elárul önmagáról, mint a legjobb karakterportréval.

VI. A rendező elvként választott tematika erősen eltérő hangnemű műveket sorol e csoportba. Egyik végét mutatja pl. a két Dózsa-sorozat, melyeken Gácsi három nehezen összeegyeztethető viszonyulási formát, a groteszket, a szolidárist és a tárgyilagost rendelni sikeresen egymás mellé. E művei, hasonlóan a Kálvária című lappal, történelmi illusztrációnak is értékelhetők. A magyarok bejövetele vagy a Felszabadulásunk emlékére már jóval szubjektívebb megközelítést mutat. Az előbbi elsősorban típusok bemutatására törekszik. A Kárpát-medencébe gyanús külsejű alakokból álló, szedett-vedett társaságként bevonuló magyarok honszerző akciója csupán ürügy számára ahhoz, hogy széles tablót készítsen az őt körülvevő, elnéző iróniával kifigurázott embertípusokról. A hatvanas évek közepén (1967) készült H-bomba sorozat aggodalmasan karikírozó korrajz, a következő csoport szürreális, komor látomásainak előképe.

Bibliai tárgyú munkái (Kiűzetés a paradicsomból, a két Noé-lap, Lót menekülése Sodomából, Jónás és Ninive, a szintén itt említendő Szent Ferenc prédikál a jószágoknak vagy a Szent Antal megkísértése stb.) a meg nem értettség groteszk keretbe ágyazott rekvizitumai. E művek már nem illusztrációk – a cím élethelyzetet és életérzést takar – hanem nagyrészt a művész Szolnokról való kényszerű eljövételének – mely igazából soha nem gyógyuló, fájó sebet hagyott benne – keserű ízű grafikai lecsapódásai.

A VII. csoport lapjai a hetvenes évekhez, valamint a nyolcvanas évek elejéhez kapcsolódnak, és Gácsi grafikai oeuvre-jének talán legfajsúlyosabb, legismertebb alkotásai. Az ember jövőjét, a nukleáris háborútól, a túltechnicizálódástól és a teljes elsivárosodástól rettegetve féltő művész felkiáltójelként magasodó vízi-

ókban kiáltotta világba aggodalmait (Pasztorál a XX. századból, Szobrász, Fatanulmány a XX. század végétől, Séta a tavaszi erdőben, Az utolsó virágok, Természetbúvárok, Fizikai kísérlet stb.). A művész lelki szemei előtt megjelenő jövőben a leaszfaltozott világ kicsiny szigetein látszik csupán az anyaföld, melyből halódó, csöveken át táplált, görcsös-daganatos, elborzasztó mutációként részben fantasztikus fémformációkat növesztő fák és kórószzerű, száraz virágok állnak ki. Az ember tönkretette környezetét, géppé változtatva (Pasztorál...) az állatokat, hipermodern, égbetörő betongettókba költözött. A nukleáris pusztítás után megmaradtak lelki-szellemi színvonala a civilizáció előtti szintre süllyedt, de az újrakezdéshez nem adatik meg többé a határtalan lehetőségeket adó – hisz ezt az ember eljátszotta már – érintetlen természet. Munch rémülten roppant Sikoly-ának pusztába kiáltott szavai ezek, a művész magányosan reménytelen gátállása a történelem megállíthatatlan gomolygásában önmaga pusztítása felé rohanó emberiség előtt.

A VIII. csoport – némi egyszerűsítéssel – az „egyebek” elnevezést is kaphatta volna. Azok a grafikák kerültek ide, melyek egy része talán – további finomítás után – kisebb, önálló egységeket is képezhetne, másik része pedig a jelen tematikai felosztás logikája alapján társtalan. Amennyiben e heterogén csoporton belül más elkülönítési szempont is figyelembe vehető, mindenekelőtt két, méretében különváló vonulatát figyelhetünk meg. A nagyobb lapokon (A nagy zenegép, A masina, Remete fa, Remete lak, Készülődés stb.) mind az előző csoport szívbemarkolóan fantasztikus látomásainak drámai, mind az ex librisek, üdvözlőkártyák kedélyesen humoros hangvétele jelen van. Mint máshol is oly sok helyen, ezeken is számos sosemvolt, hulladékból konstruált szerkezetet, épület-részletet, tárgyat helyez el a művész. A kisgrafikai vonulat szerkezetileg természetesen egyszerűbb, de egyik része hangulatilag (Tábornokok, Mesterséges nap stb.) ugyancsak ezekhez kötődik. Másik része (Lovas, Papírsárkány) árny nélküli humorral fűszerezett, illusztratív jellegű alkotásokból áll.

Gácsi Mihály művészpályáján két város volt meghatározó, annak induló- és végállomása: Szolnok és Zalaegerszeg. Utóbbiban valamivel több, mint tíz évig lakott, haláláig. Zalában ezért tisztelgünk emléke előtt.

Tar Ferenc

Beszélgetés Koncz Csabával

Balatonhenyén, 1998. október 31-én, gyönyörű őszi napsütésben Koncz Csaba házának udvarán beszélgetünk. A falu közepén áll ez a kertés ház, mellettünk a Káli nevű kutya ücsörög. Először azt kérdezem:

– *Miért pont itt, Balatonhenyén laksz?*

– A sors hozott ide valahogyan. Nem is annyira saját elhatározás. Amikor először ide megérkeztem, és megláttam ezt a házat, úgy éreztem mintha rám várt volna. 1992-ben volt.

– *Az embert nyilván meghatározza, hogy milyenné lett, hogy hol született, milyen gyermekkorra volt, merre járt a világban.*

– Nem hiszem, hogy számomra ez a meghatározó. Az fontosabb, hogy a nyilas jegyben születtem. Egy nyilas, aki itt született, vagy egy nyilas, aki Párizsban született jobban hasonlít egymáshoz, mint azok az emberek, akik ugyanott születtek. 1938-ban születtem és 29 évesen hagytam el Magyarországot.

– *29 éves korodig mit csináltál Magyarországon?*

– Egy pár évig jártam a Műszaki Egyetemre, aztán filmes akartam lenni, majd fotós voltam. Jelentkeztem filmesnek a főiskolára. 1200-an jelentkezünk, ebből hatvanan bejutottunk a döntőbe. Ez a 60 ember egy évet végigcsinált a főiskolán. A végén mindenki készített egy filmet. Én a horizontális és vertikális mozgásokat szintetizáltam – úgy rúgtak ki, hogy a lábam se érte a földet. Keleti Márton azt mondta: Koncz elvtárs

ez meg mi volt? Próbáltam elmagyarázni... Egyébként Ligeti zene volt a filmhez.

– *Ki volt rád hatással, hogy ilyen filmet csináltál?*

– Klee, Kandinszkij, Modrian, Miro, Calder, F. Leger.

– *Mit csináltál miután kirúgtak?*

– Akkor kezdtem el igazából fotós lenni. Majd hamarosan elhagytam Magyarországot, 1967-ben.

– *Miért és hová mentél el?*

– Hát, mindenhova. A lényeg nem a hová, hanem a honnan volt, tehát el! Az volt a fontos, hogy innen el. Én azt gondoltam, hogy Párizsba kell menni, de aztán mindenhova kerültem. Sokáig éltem Amszterdamban, Franciaországban, Németországban, Spanyolországban, Indiában.

– *Miket csináltál?*

– Amikor kimentem, abbahagytam a fotózást. Kezdttem zenélni. Furulyáztam, most is azt csinálom. Aztán elkezdtem foglalkozni mindenféle ezoterikus tudományokkal. Egyiptom nagyon érdekelt, és aztán India – és ez is lett azután a fő vonal! Most a legősibb egyiptomi és a legősibb indiai mitológiát analízálom. Ezek az ősi nyelveken írt, énekelt könyvek megfejtésén dolgozom. 12 éve a Védán, előtte pedig az egyiptomi halottas könyvön dolgoztam elég sokáig. Az alkímia érdekelt nagyon egy darabig. Asztrológia, majd az asztrológiától jutottam el az asztronómiáig. Tehát az

ezoterikustól a tudományosig. Ezeknek a régi énekeknek a megfejtéséhez nagyon modern asztronómiai tudásra van szükség.

Azok az emberek, akik a Rig Védát létrehozták, nagyon modern asztronómiai ismeretekkel rendelkeztek. Tudták, hogy a Vénusz másik irányba forog – ezt 1950 körül fedezték fel a tudósok.

Ismerték az Uránuszt, a Neptunuszt, a Plutót. Ismerték az összes holdat a naprendszerben – Galilei előtt csak egy hold volt ismert, most 70-80, de ez nem zárja ki, hogy több is van. Ismerték a fekete lyukakat. Olyan dolgokat tudtak a bolygókról, amiket csak a 20. század végén kezdünk most tudni, illetve olyan dolgokat is, amiket még nem tudunk.

Ezeket leírták, illetve Indiában énekelték. Sok Brahman családnak (ezek az ottani papok) az volt a feladata, hogy a Rig Veda egyes részeit szóról szóra, betűről betűre, hangról hangra énekeljék, és generációról generációra adták tovább évszázadokon át olyan pontosan, hogy nagyon kevés hiba van benne. Egyiptomban ezek jó részét leírták a piramisokban. Ezt a két ősi kultúrát modern asztronómiai ismeretekkel próbálok megfejteni.

A tudósok abból indulnak ki, hogy évezredekken keresztül fejlődésen mentünk keresztül, és az eddigi tudásnak most vagyunk a csúcán. Ezzel szemben én azt tartom, hogy a régi egyiptomiak, a régi görögök vagy sumérok, de főleg a régi indiaiak olyan tudással rendelkeztek, amivel mi most kezdünk ismerkedni. Az európai ún. bölcsek azt állítják, hogy manapság van egy materiális kultúránk – tudományos, racionális kultúránk –, a régieknek ez ugyan nem volt, de volt nekik egy szellemi kultúrájuk, ami sokkal magasabb fokon állt, mint a mai. Ezzel én egyáltalán nem értek egyet! Azt mondom, hogy ők tudományosan is magasabb fokon álltak, mint mi állunk. Ezeket ők annak idején le is írták, csak hogy ezekből később vallási szöveget csináltak, illetve vallási szövegekként interpretálták. Nem fejtették igazából meg. Egy Rig védikus vagy egy óegyiptomi szót 20 különböző helyen 10 különböző szóval fordítják. Mondván, hogy akkor van értelme, ha ez is meg azt is jelenti. Ilyen nyelv nincs, ahol egy szó húszat jelent, a másik szó megint húszat jelent, és ezek még fedik is egymást. Minden szónak megvan a maga konkrét jelentése. A Rig Védában például rengeteg szó van, ami fényt, sugárzást jelent. Heliocentrikusan gon-

dolkodtak, tehát napközpontúak voltak, amit mi állítólag Kopernikuszig nem ismertünk. A régi görögöknél volt egy Számoszi Arisztarkhosz (i. e. 312–230) nevezetű filozófus, aki annak idején azt állította, hogy a Nap van a középpontban és a bolygók keringenek a Nap körül. Valószínűleg egyiptomi információi voltak. Senki nem vette őt komolyan. Mi csak pár száz éve gondolkodunk heliocentrikusan. Az óegyiptomiak és az óindiaiak heliocentrikusak voltak, tehát a Nap volt a középpontban, és a bolygók mentek körülötte. Ismerték az összes bolygót. Különbséget tettek a mozgó és az álló csillagok között. A legrégebb egyiptomi iratokban van egy bolygónév, ami azt jelenti, hogy az a bolygó, mely visszafelé forog. Természetesen a Vénuszról van szó.

A Bécsi Egyiptológiai Intézetben van egy értekezés erről a 20-as évekből. A író nagyon furcsának találta, hogy a régi egyiptomiak ilyen bolygónevet adtak, amelyik visszafelé megy, visszafelé forog – ilyen bolygó nincs – írta. A Földről nézve úgy tűnik, hogy minden bolygó néha retrográd mozgást végez – a Föld mozgása miatt. Az 1950-es években fedezték fel újra, hogy a Vénusz ugyanolyan irányban kering a Nap körül, mint a többi bolygó, viszont ellenkező irányban forog a saját tengelye körül. Mindaddig azt hittük, hogy a Vénusznak olyan a forgása, mint a Holdnak. A Hold mindig ugyanazt az oldalát mutatja a Föld felé, a Vénusz pedig mindig azt az oldalát mutatja a Nap felé. Mivel, amikor a Vénusz a Földdel találkozik – ez úgy 580 naponként történik meg – ténylegesen a Vénusz ugyanazt az oldalát mutatja a Föld felé. Egyébként ezt nem nagyon lehet látni, mert a Vénusz be van takarva felhőkkel. Tehát az 50-es években jöttek rá a tudósok, hogy a Vénusz visszafelé forog. Egyébként minden bolygó, ha „északról” nézzük, az óra járásával ellenkező irányban megy a Nap körül. 84 évig tart az Uránusz Nap körüli keringése, ezalatt egy bizonyos ideig az egyik sarka mutat a Nap felé, majd a másik, máskor pedig egyik sarka sincs megvilágítva a Nap által. Ez a két bolygó különleges mozgású, különleges irányú tengellyel rendelkezik. Ezeket tudták az indiaiak, és tudták az egyiptomiak is.

– *Az általad elmondottakból arra lehet következtetni, hogy az emberiség egyik szellemi csúcsa az óindiai és az óegyiptomi kultúra; később, mivel ezeket rosszul*

interpretálták, kevesebb lett az innen származó tudásunk.

– Igen. A tudás elfelejtődött, mivel nem értették a szövegeket, vallási szövegeknek interpretálták. A később készült iratokban egyre kevesebb információ van.

Amikor elmentem Indiába, akkor már mindezekkel foglalkoztam. Azt hiszem Hamvas tette azt a különbséget, hogy történelmi és mitológiai korok. Engem csak a mitológiai korok érdekelnek, illetve a mitológiai korokból fennmaradt információk. Amit én, mint tudást értelmezek.

Amikor gyerek voltam rengeteg könyvet olvastam Kínáról, Indiáról, Tibetről, főleg útleírásokat. A Pen-dragon-legenda egy szellemi bomba volt számomra. De azokra a könyvekre nem akadtam, amikre igazán szükségem lett volna.

Az első szanszkrit szótárt Párizsban szereztem. Amszterdamban is éltem hosszabb ideig. Ott volt a teozófikus társaságnak egy könyvtára, amit félig meddig ki-olvastam. Döbbenetes könyvekre akadtam. Igazából Amszterdamban kezdődött az ezoterikus dolgok iránt való érdeklődésem.

– *Térjünk vissza a barangolásaidhoz. Azt mondtad, hogy Amszterdamban megtaláltad, hogy mit keresel.*

– Ott kezdtem megtalálni! Általában 3-4 hónapot töltöttem egy országban, és aztán vándoroltam tovább. A telet Amszterdamban, a nyarat Franciaországban, az őszt Spanyolországban. Így ment éveken keresztül. Később Németországban éltem, telenként pedig Indiában.

– *Amerikában nem jártál?*

– Mexikóban voltam rövidebb ideig. Egyiptomban, Nepálban, Izraelben, Európában majdnem minden országban. Fél évet Olaszországban is, Velencében és Rómában.

– *Rengeteget olvastál az egyiptomi, indiai kultúráról, tudományról. Milyen hatással volt rád odaérkezésed után az ország?*

– Először úgy kerültem Indiába, hogy meghívták a Pán Rá nevű zenekaromat Bombaybe egy fesztiválra. Onnan Goára mentünk. Ott 5-6 ezer hippit töltötte a telet, telehold fesztiválok voltak. Vasárnaponként egész éjszaka zenéltünk. Aztán természetesen beutaztam az országot. Egy hónapot itt, egy hónapot ott. India az egyetlen ország, ahol múlt és jelen között nincs nagy szakadás.

– *Az utazásaid során, és az érdeklődésed miatt is nyilván meg kellett tanulnod néhány nyelvet.*

– Hát, igen. A magyaron kívül beszéltek angolul, németül, franciául, spanyolul. Az ózsanzkritot tanulmányozom több mint tíz éve. Mivel azonban ez rosszul van megfejtve, a szavak sokszor nem azt jelentik, amire fordítják őket. Igazából nem is lehet megtanulni, minden szót fenntartással fogadok el. Most próbál-gatom az egyiptomi hieroglifákat is tanulmányozni.

– *Szótárakkal vagy körberakva, most mivel foglalkozol?*

– Most megjelent egy német-őgyiptomi kéziszótár, ami fantasztikus mű. Folkner újra lefordította a piramisszövegeket, és a sírszövegeket. Egy egész kis könyvtáram van, ami csak a Rig Védával foglalkozik. Az ózsanzkrit nyelvnek egyik érdekessége, hogy nemcsak egyes és többes száma van, hanem van duál, kettes szám is. Tehát egy szó bizonyos végződéssel azt jelenti, hogy ló, másik végződéssel két ló, és egy másik végződéssel pedig, hogy lovak. Ugyanez megvan Egyiptomban is, ott is van duál szám. A Rig Védában több, mint tízezer szó fordul elő. Verses formában van, ha prózában lenne egy kötetben ki lehetne adni. Döbbenetes. Manapság a szótárakon kívül nincsen olyan könyv, amelyikben ennyi különböző szó lenne. Az a nyelv sokkal gazdagabb volt, mint a mai nyelvek.

– *Jelentek meg folyóiratokban írásaid, fotóid. Mindaddig a tudományokról beszéltél. Neked azonban szoros kapcsolatot van a művészetekkel is.*

– Inkább volt. A zenét most is művelem. Írtam verseket, az Új Symposionban jelentek meg, Jugoszláviában, aztán Bécsben, Münchenben és a Magyar Műhelyben, Párizsban, Magyarországon soha. Ezek filozófikus, majdnem, hogy misztikus írások. Számomra érdekes költő Lao Ce és Weöres Sándor volt.

Különben Weöresnek elküldtem a verseimet, neki nagyon tetszettek. Azt mondta, hogy ebből néhányat ő is szívesen vállalna.

A fotóim Magyarországon is megjelentek. Annak idején az Élet és Irodalomban, aztán az Építészet című folyóiratnak és a Magvető Kiadónak csináltam címlapokat. Ezek absztrakt fotók voltak. Jelentek meg tudományos lapokban is illusztrációként. Ebből úgy elégedéltem, volt mit ennem. És természetesen az Új Symposionban és a Magyar Műhelyben jelentek meg.

Annak idején volt sok kiállításom Pesten, Debrecenben, Krakóban.

Zene. Említettem, hogy volt egy zenekarom, a Pán Rá. Egy francia fiú nyitott hangolású húros hangszerrel, egy csellista német fiú és én. Mi legtöbbet Németországban, Franciaországban, Hollandiában és Svájcban játszottunk, de jártunk Indiában, Izraelben, Egyiptomban, Spanyolországban is. Csináltunk lemezeket, kazettákat.

– *Említetted, hogy 1993-ban vitted ezt a házat. Mikor jöttél haza először?*

– 29 évet éltem Magyarországon, és utána majdnem annyit máshol. Én Indiában Hollandiában, Németországban, Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban otthon vagyok – tehát én mindig otthon voltam. Ha valahol nem éreztem magam otthon, akkor elhagytam azt a helyet. Engem úgy is fogadtak el, soha semmi negatív megkülönböztetés nem ért amiatt, hogy én Magyarországon születtem. Legfeljebb azért, hogy hippi voltam, de ezért Magyarországon különböztettek meg leginkább.

Egyébként 1992-ben jöttem Magyarországra újra, a következő évben megvettem ezt a házat, és ideköltöztem. Az ember valahol élt, aztán máshol élt, aztán megint máshol élt, és most megint máshol élek – ez itt

van. Nem visszajöttem, előtte itt soha nem éltem. Ahol most leginkább otthon érzem magam az ez a falu és a Káli-medence. Pesten nem vagyok otthon, és nem is nagyon megyek oda fel. Most úgy tűnik, hogy itt maradok.

– *Hogyan telnek itt napjaid?*

– Nyáron nagy élet folyik a környéken, nálam is. Mindig rengeteg látogató van, Németországból, Franciaországból, és máshonnan. Kisórspusztán, Salföldön, Kővágóórsön folyik a kulturális, zenei élet, sportélet. Én pingpongozom, nyilazok, tollaslabdázom, a petanque-ban Kisórspusztán érmekeket szoktam nyerni. Aztán go-zok, néha sakkozok.

Télen a Rig Védával foglalkozom. Van egy nagy gyümölcsösöm, ez elég sok munkát, és persze élelmet ad. Magam csinálom a befőtteket, almalevet, lekvárt... Ezt most tanultam az utóbbi években, nagyon büszke is vagyok rá. A házba semmiféle vegyszert nem hozok be. Csak a természetben 100%-ig lebontódó dolgokat használok. Én ott kint nagyon közel álltam a zöld mozgalomhoz. Örülök, hogy Németországban bekerültek a kormányba. A zöldek miatt a németországi választás közelebb állt hozzám mint a magyarországi. Egyébként a politika egyáltalán nem izgat.

Szergej Jeszenyin versei

A farkas halála
Mèp òàèíñòàáíúé...

Múltam csodás birodalma,
elülsz, mint sors szele,
a falut nyakon ragadja
a város kőkeze.

Rémült, hófödte határon
felcsap a kongó iszonyat.
Jöjj csak, fekete halálom,
Már néked adom magamat.

A város, a szörnyű minket
elítélt, mint múlt szemetét,
A mező bánatba dermedt,
nyög póznáktól a vidék.

Ránk ült erezett-kezű ördög,
rokona ez a durva vasút.
Minket nem először döntött
le a földre, veszejtve falut.

A szívemnek akár a kés most
állati jogok dala –
A vadász így úzi a farkast
bekerítve satuba.

A vad megingott... fák komorultak...
Kezek fegyver ravaszán...
Ugrom s két lábú támadómat
darabokra tépi pofám.

Te drága vadállat, üdv néked,
Küzdesz, míg kés leterít,
hiszen engem is úznek, mint téged:
vas-ellenség bekerít.

Mint te, vagyok ugrásra készen,
győztes fütttyét fülelem:
Bevérzem ellenségem.
s magam is halálba vetem.

S ha majd lezuhantam a hóra,
mely betemet, eltakar,
Bosszúból értem szól majd
a túlsó partról a dal.

(Erdódi Gábor fordítása.)
(Más magyar fordítását nem ismerjük.)

Aranyos levelek...
Çàèðóæèèñü èèñòàà çîèïòàÿ

Aranyos levelek tüze lengte
Be a tó piruló vizeit.
Elalélt pihe-rajban a lepke
Libeg így fel a csillagokig.

Ma szerelmem elárad az esten
Meg a völgyön, a réz avaron.
Szüzi nyír kusza pendelye reppen,
Les alá kamaszos fuvalom.

Puha hús ül a völgyön, a szívben,
Lila gyapjas nyáj a homály,
Csituló lugasokba belibben
S elenyész a kolomp szava már.

Soha még az anyag tudatára
Nem ocsúdtam ily olvatagon,
Csuda lenne, miként füzek ága,
Lemerülni a rózsa tavon.

Csoda volna a Hold vicсорával
Lezabálni mezők aranyát...
Hol a béke – a halk öröm által
Sose vágva szeretni tovább?

(Erdélyi Z. János fordítása.)
(Rab Zsuzsa Aranyos levelek kavarnak
címmel fordította.)

Léted üressé szívta más...
 Îõñèàé òù âùïèòà äðóãèì

Léted üressé szívta más,
 De nékem mégis megmaradtak
 A fáradt-őszi szem-parázs
 És üveg-füstje dús hajadnak.

Ó, ősze hajló kor! Se nyár,
 Sem ifjúság nem ily csodások.
 Kétszerte tetszőbb vagy te már
 A csalfa költői világnak.

A szívem nem hazug sosem,
 És bár a góg mindújra lázad,
 Ingathatatlan hirdetem,
 Hogy vége a garázdaságnak.

Búcsúzni kell a szilajul
 Vad, féktelen vagánykodástól.
 Szívem már mástól ittasul,
 Vért hűtő józanság borától.

Kocogtat húnyt ablakszemet
 Szeptember bíbor fűzfaággal,
 Hogy őt fogadni kész legyek,
 Ha észrevétlen erre szárnyal.

Sok mindennel megbékülök,
 Önként, nincs bennem semmi álság.
 Mások a kunyhók, temetők,
 Másnak tűnik most Oroszország.

Áttetszőn nézdelek körül:
 Te tudtál, lám, más soha senki,
 Nővér- s barátként egyedül
 A költő útítársa lenni.

Hát hadd daloljam csak neked,
 Utak alkonya mint terül szét,
 És – győzve önmagam felett –
 Garázdaságom messzetűntét.

(Erdélyi Z. János fordítása.)
 (Rab Zsuzsa Ifjúságod széthordta címmel fordította.)

Nem kesergék...
 Îã æèäã, îã çîãò, îã ìëà÷ó

Nem kesergék sajnálkozva, esdve,
 Füst a lét csak sápadt almafán.
 Hervadás aranyja hull fejemre,
 Ifjú voltom emlék már csupán.

Megcsitult a küzdés kedve mára,
 Szívem, zúzmarába hült-fagyott,
 Nem csábít a nyír-karton hazája,
 Hogy mezítláb kóboroljak ott.

Kósza szellem! Már csak olykor-olykor
 Szítod szóra ajkam égetőn.
 Ó, tékozlón eltűnt fiatalkor,
 Szilaj szempár, érzés-vízözön.

Fösvényebbé váltam vágyaimban,
 Éltem? álom volnál, nem való?
 Mintha vélem zajgó, friss tavaszban
 Nyargalt volna rózsaszőrű ló.

Múlandók vagyunk mi itt a földön,
 Halk juharfa hullat lomb-rezet...
 Mert megadtad, áldott légy örökkön,
 Hogy virulnunk s halnunk is lehet.

(Erdélyi Z. János fordítása.)
 (Rab Zsuzsa Nem siratlak címmel fordította.)

Ti dalok,
mi riogtat a jajra?
Iãñié, iãñié, î ÷ ài âú êðè÷èòå?

Ti dalok, mi riogtat a jajra?
Több jót szavatok sosem ád?
Tanulom beleszóni hajamba
Nyugalom kéklő fonalát.

Élnék szigorodva, de békén.
Csillag csöndjébe veszek.
Jó fűzként állni a mezsgyén
Oroszország álma felett.

Egyedül kószálni a tarlott
Holdlepte fűvön de csodás,
Míg a koldus lélek-iszákot
Telitölti az úti kalász.

S nem ad enyhet a rónai kék sem.
Ti dalok, sose ráz le a test?
Utamat takarítja előttem
Aranyos seprűvel az est.

S mily öröm, ha a berkek ígéző
Szava széled a szélbe tova:
„Oly hűvös légy te is, élő,
Mint ősszel a hárs aranya.”

(Erdélyi Z. János fordítása)
(Weöres Sándor Ti dalok, ti dalok
címmel fordította)

Éltünk csupán ígéző
hazugság...
Æèçíü – íáíáí

Éltünk csupán ígéző hazugság,
Ím ezért vonz, ezért delejez.
Kiterjeszti könyörtelen ujját,
S vélünk már a Végzet levelez.

Szemhéjam, ha lehull elalélva,
Mondom: „szívem érintsd meg csupán.
Létünk - hazugság, de így is néha
az órák megszépíti netán.

Őszült égre emeld föl hát arcod,
Holdról jövendöld a Sorsodat,
Csitulj, halandó, ne lesd a titkot:
földi, fülösleges igazad!”

Zelnice-zuhatag hogyha rád dólt,
képzeld, hogy Ösvény az életed,
Csapjanak be könnyelmű barátnök,
Csapjon be barátod tégedet.

Becézzenek sima szóval: állom,
Legyen nyelvük mint a penge-él,
Én a végem már oly készen várom,
Szívem hűvös, semmit sem remél.

Szívem dérrel üti e magaslat,
Csillag tüze nem ad meleget.
Kik szerettek, csúful megtagadtak,
Kiért éltem - rútul feiedett.

Mégis, szorongatva és hajszoztan
mosolyt csálnak rám a reggelek.
Mégis, eme földnek fia voltam:
Éltemért mondok köszönetet.

(Erdódi Gábor fordítása)
(Weöres Sándor Igéző bú címmel fordította)

Körmendi Lajos

A nordikus néger

Hogy is szokták elkezdni az ilyesmit?

A gép, mint (és itt jön egy találó hasonlat), átdöfi a torokszorítóan vastag felhőréteget. Pocsék idő lehet odalent, gondolom. Ködös, párás. Már egészen közel a föld felszíne. Leszállunk. Az első benyomás, még a repülőgép ablakából: milyen sok itt a varjú! De nem olyanok, mint nálunk. Talán dolmányos varjúk lehetnek, gondolom. Vagy nem.

Seremetyeво. Útlelvizsgálat. Ácsorgás közben bámészkodunk. Vot. Fiatal lány, azt hiszem, magyar, cudarul kiöltözve, kifestve. Egy fekete ruhás, talán orosz öregasszony tekintete, ajakbiggyesztése. Néhány sor kezd mocorogni a fejemben.

A reggeli légvonattal
jött egy utas sok csomaggal.
Rálegyintett varjúnéne
(itt halottkém ötszáz éve):
– Oh, ez csak egy silány,
szélhordta vetési lány.

Havazik. Mit gondolsz Misenyka, erre mondják, hogy igazi orosz tél? Da, feleli ő lakonikusan. Nekem is hideg. Ám az oroszok szerint nyicevo...

Autóval száguldunk Moszkva felé. Valóban száguldunk, százzal söprünk a jeges, havas úton. Kapszokodj, Misenyka! Már feltűnt a gorod. Már a házak között zúdulunk előre. Szervusz, Misenyka! Ez a vég. A sofőr megnyugtat: nyicevo! Kinyithatjuk a szemünket. A város? Mit mondjak? Szép. Mint, mondjuk, Dunaujváros. Itt, ez a bevezető szakasz.

Írók háza. Szergej Fagyejevvel vacsorázunk. Fagyejev csodálkozik: én vagyok az első magyar író, aki nem iszik bort. Hát nem, mit tegyek? Mást? Mást nem. Semmit? Víz. Víz? Viszont soha nem állítottam, hogy tökéletes vagyok. Eszünk. Közben Fagyejev bemutat egy orosz költőt, Pjotr Vegint. Azt mondja, Voznyeszenszkij legtehetségesebb tanítványának tartják. Az irodalmi élet természetét ismerve, azt hiszem, némelyek inkább Voznyeszenszkij epigonjának nevezik majd – ha eddig még nem tették meg. De erről inkább hallgatok, nem csupán tapintatból, hanem azért, mert ismerem a Magyarországon megjelent vézna kötetét, s

az nekem tetszik. Nézem Vegint: rokonszenves. Mondom neki, hogy nem orosz típus. Nevet. Orosz, örömeny, spanyol és cigány vér keveredik bennem, mondja. Ő is megnéz magának. Török fazonúnak lát. Nem vitatkozom.

A szállodában. Ragyogó finn gimnazista lányok rajzanak. Ez is szép. Ez is. Ez is. Ez is. Ez is. Ez is. Ez is. Ez is... Misenyka! Odanézz!

Krisztus urunk azt mondta,
aki ezt a szüzet
lefejtében háromszor,
felkeltében háromszor,
az megidvezül.

Misenyka dűnnyög. Da. Micsoda aszkéta élet! – sopánkodok a ruganyos formák láttán. Da. Aztán eltűnnek a ruganyos formák. Mi is. Odafönt szépeket mondok a formás, vörösre pingált ajkú gverzsurnajának. Merszi bien, szól véres szájjal, gyermekien.

Nézem a televíziót. Hírek. Izgi. A bemondó: „Tegnap délután hm. Beszédet mondott H. M. Leszögezte, hogy hm. Ezt követően hm, majd hm. Végül hm.” Megadóan hallgatom. Hm.

Íme, a GUM. Tolongunk a tömegben Misenykával, alias Sarusi Mihály magyar beszély- és regényíróval. KutyaGUMit sem veszünk. Viszont olyan jó dűródni a tömegben! Sok a nő. Egy fiatal lány, akivel már vagy harmadszor dűródtunk egybe, sokat ígérően mosolyog. Hatalmas darab. A szája akkora, mint egy illemhely tisztítására szolgáló pumpa gumipereme. Akár egy idegent, úgy nézem magamat ezzel a nővel, mondjuk, a szállodai szobában.

„Ím, itt a nő.
S ő?
Időt húz és halogat,
szíve lök csak nagyokat.”

Írók háza. Bemutatnak egy poetesszát. Dina Terezenko, mint derült égből a villám, már dedikálja is két most megjelent verseskötetét. Közben megtudom, hogy az itt látható írók, költők többsége vidáman

megél az írásból, komoly támogatást kapnak az álamtól. Most szólj hozzá, Misenyka! Szétnézek: mennyi író! Mennyi költő! A sárga irigység, Misenyka, igaz? Aztán, kis idő múlva már jön is a kisördög: vajon ez mind költő? Vagy csak szószabó? Szabódó nyelvi úriszabó? Méretre? Hozott anyagból? Vajon megtörtént már a költők domesztikálása? Hm, Misenyka?

Vacsora Ligya Grigorjevával. Ez az ukrán származású poetessza járt nálunk Karcagon, akkor én vacsoráltattam, most ő. Persze, az írók házában. Ligya tudja, hogy engem elsősorban a török népek irodalma érdekel, s úgy gondolja, megjegyzem, igen helyesen, hogy ez Moszkvában sincs másként, ezért asztalunkhoz hív egy tatár költőt, Ravil Fajzullint. Nagyon rokonszenves, első pillanatra értjük egymást. Ő tatár földön lakik, de most útban Szicília felé éppen Moszkvában időzik. Tekintetemen vallatom az arcát. Aztán a szállodában ugyanezt teszem a verseivel. A rövid verseivel. Az egyiknek a címe: Nád

A vázában fiatal nád...
A háziasszony illatozott...
Hozta, hozta felém a szél!

A finn gimnazista lányok elszántan illatoztak a Rosszijában. Hozta, hozta felém a szél!... Micsoda askéta élet! Ki kéne módolni: fölvenni egy finn leányt a szobánkba, írni egy cetlit, amit magas, karcsú szerelmesem kacéran kítűzne az ajtóra, s ez fogadná a városnézésből hazatámaszkodó Misenykat:

„Haverodon
heveredem.”

Most valahogy a finnugorok is érdekelnek. Bekerítő hadmozdulatok. Mint a hernyó, araszolván, jár az eszem ravaszolván.

Az utcán kijózanító a hideg. Kuzma Minyin és Dmitrij Popsarszkij szobra didereg. A Lobnoje meszto egykedvűen feszül a szélnek. Nem is olyan szépek azok a finn lányok, vacogja Misenyka. Nem? Nem. Hát, innen nézve... Tudod, milyen nő kéne nekem? Milyen, kérdezem kékre fagyva. Egy nordikus néger. Az jó lenne, dadogom, már amennyire sűrűn összekoccanó fogaim engedik. Az jó lenne. Ebben maradunk. Csatan-

golunk a Kalinyin sugárúton, az Arbaton, lessük a szembejövőket. Nekik nyicsevo.

A szálloda bárjában ücsörgünk. Te, Misenyka, láttál már részegét Moszkvában? Nem. Én most látok. Mutatom a magas, szikár férfit, aki minden jel szerint minket akar megtisztelni jelenlétével. És megtisztelt. Ül a széken és néha megszólal: ploha. Mi a ploha, apóka? Medítál egy ideig, aztán újakezdi a ploházást. Te, ez nordikus! De nem néger. És nem nő. Milyen nap van ma, Misenyka? Mikulás napja? Azt hiszem. Lehet, hogy szegény nem azt kapott, amit várt. Hanem mit? Virgácsot. És dadát. A virgácstól? Virgácsovtól. Mihail Virgácsovtól? Da.

A véletlen összehoz egy karakalpak költőnővel. Palvanovoj Zinaida rokon, hiszen a karakalpak nép ugyanúgy a törökség kipszak ágához tartozik, mint a kun. Zinaida egészen jól beszél magyarul. Magyar költőket akar fordítani. Érdekel a jó rokon. Aki érdekel, annak a szemét nézem.

Egy fiatal orosz kritikussal beszélgetünk. Larisa Baranova-Goncsenko főleg az új szovjet irodalommal foglalkozik. Azt mondja, a legújabb költői rajra ő lelte meg a találó jelzőt: hálátlan nemzedék. Tetszik ez a kifejezés. Később azon töprengök, mit jelent ez a hálatlanság? Azt, hogy a nagy elődök hiába mondogatják? „Ez keret. A kép kerete. Ezen belül igen, ezen kívül nem. Értsék meg, emberek: ez keret. Eddig, és ne tovább! Nem kilógni! Csak ekkora keretre volt keret!” Ám ők, a hálátlanok, tovább? Csak kilógni?

Gondolom, akad majd rokon vagy barát, aki engem is hálátlanak nevez otthon. Lefényképezted a Blazsennijt? Nem. Nem??? Nem. Vittél filmet és fényképezőgépet? Igen. És megörökítettél szép tájakat? Nem. Miért nem? Hát, hogy is mondjam... Nem láttál semmit? De igen. Mit? Láttam például a Kolomenszkoje-i Kolostort és Múzeumot a Moszkva folyó partján, a faragvány-gyűjteményt, a parkban I. Péter cár kis faházát, amelyet állítólag Arhangelszkból szállítottak ide. És láttam Moszkvában a két Rerih múzeumát. Az apa, Nyikolaj Konsztantyinovics Rerih festményei előtt legyökerezett a lábam. Misztikus. Ezoterikus. Jó ide ez a két szó? Nem jó. Inkább olyan rerihe. A Mindenséggel társalog. A Keletet festi. A Himaláját. Mongóliát. Van egy sorozata Dzsingisz kánról. Megfogott a Timúr virágai című képe: ezek a bizonyos virágok tűzjelek a hegytetőkön. Az öreg Rerih Tagore barátja volt,

s a családja Indiába költözött, azt mondják, valamikor a század első évtizedeiben. Az ifjabbik Rerih, Szvjatoszlav, Indiában él ma is, a felesége hindu nő, hallom a múzeumban. Mindenki azt mondaná, hogy az ő képein több az élet, mégis csak egy képe állított meg, a Leila és Medzsün, az is inkább a témája miatt. Otthon talán majd nem értik: Kelet! Kelet!... Miért vittél fényképezőgépet, ha nem használtad? Fényképeztem. Mit? Írókat. Miért éppen írókat? Szerintem az élet egy mánia megvalósítása. Az én mániám a Kelet és az irodalom.

No meg az élet, teszem hozzá már a szállodában. Scylla és Charybdis között hanyódtam itt: becsaljam-e lakályosan meleg szobánkba a szép gyezsurnaját? Igen? Talán mégsem. No, nem azért, mert szóke (sőt: szölke!) hölgy netán kétes dáma lenne! Ilyen ideám hogy is támadhatott volna? A személyi higiéniaja sem hagyott kívánnivalót maga után. De mostanra már kijegecsedett bennem a szándék: nem vagyok én himpellér, elmém sem szűk, de pallér... Egyébként is igaz van Sarusi Misenykának: egy nordikus négernél nem adhatjuk alább.

Eszelősen járjuk a várost. Dzerzsinszkij tér. Prospekt Karla Marxa. Gerzen... akarom mondani Herzen utca... Mit keresnek, lihegi a nyomunkban loholó tolmács. A nordikus négerért. Mit? Egy nordikus néger nőt. Ezen eltűnődik, majd határozottan kijelenti: nordikus néger nincs. Nincs? Nincs! Annál inkább érdemes keresni... Nem érti.

Egy Moszkvában tanuló ismerősöm megkérdezi: mit szeretnél még látni? Egy illemhelyet, amelynek a falára odafirkantotta valaki, hogy mondjuk, a cárevics hülye. Ezután jött egy másik ember, aki nagydolga végeztével, annak eredményéből ujjlenyomatot kent a cárevics mellé, mintegy megerősítendő elődje véleményét. Majd ismét jött egy szükségben szenvedő, s odaírta a vonzóan sárgásbarna folt, s felirat mellé: Igazad van, te marha, de máskor ne kend a cárevicset a falra!

A televízióban mosolyos tudósítás megy: szóke katonák játszóteret építenek afgán gyerekeknek. Kell az.

Végre visszatér Moszkvába a barátom. Ravil Buharaj, a fiatal tatár költő szülőföldjéről, Kazánból érkezett. Néhány hónapja egy hetet töltött nálunk, s bámulatosan sokat megtanult a magyar nyelvből Karcagón. Most is, itt, a huszonkettedik emeleti moszkvai lakásban, szinte zökkenőmentesen társalgunk. Elárulja,

hogy már verset is írt magyarul. Alig vártam, hogy megérkezzen, jól kibeszéljük magunkat. Most itt van végre, s mi alig szólunk. Tulajdonképpen semmi szükségünk a beszédre. Értjük egymást szavak nélkül is.

A Kreml. Séta, hóesésben. Azt hiszem, ilyenkor szokták a történelmi levegőt emlegetni. Vot. A Sándor-kert. Az Arhangelszkij-székesegyház: A Blagoveszenszkij-székesegyház. A Rizpolozsnyija-templom. Az Uszpenszkij-székesegyház... Egyre Ravil Buharajev egyik verse jár a fejemben, a Pavlovszk. Főleg az utolsó strofa:

Álmatlan, ezüst-fényű éjszakákon
szenvedí északi erdők titkát,
Ő, a fenséges férfi,
de az órákon löki az ingát.

Igen. Löki az ingát. Letelt az időnk, haza kell menni. Különb is, hideg van. Moszkvában. Különb is: tele vagyok szerelemmel... És takonnyal – teszem hozzá azonnal, hogy ez az egész mégse legyen olyan átkozottul lírai.

Németh Miklós: Baglyos szarkaszká,
a ZALA'ART 2000 című kiadványból

Szoliva János

Kapufélfa

Negyvennégyben
nyolc éves lehettem.
Akkor láttam először orosz katonát.

Múltjával létezik még a ház,
a széles udvar,
ahol szakadt gimnasztyorkában
fogylok ásták a lövészárkokat.
Útjukban állt a kapufélfa,
az öreg körtefát is kivágták.

Katonák voltak, orosz katonák.
Most is előttem lebeg a képük,
ahogy a déli harangszóra
letérdeltek az imádsághoz.
S ha jöttek a raták, nem bújtak el,
káromkodva mellüket mutatták:
„ide lőjtek!”

Azóta
a korhadt kapufélfa helyére
új oszlop került,
az árkot betemette apám.
Éjnek idején
odajárt hugyozni,
ha a kocsmából hazaérkezett.

Kondákor Gyöngyi

Későn érkezted

Földre térdeltek a falak
jeges-fehér csontromok.
Későn érkezted meg hozzám,
nagyon régen hallgatok...

Hajam sötét sátorába
burkolózva élek én,
látod? Itt állok előtted,
mégis másik féltekén.

Kardos Ferenc

Utazás

A buszra föl s le
naponta. A sárga kalitkában,
ember-suhángos rengetegben,
vacogva...

Akkor még hittem:
leszállhatok, mikor akarok.

A vállak, fejek dombjai fölött
már alig látom a házakat.
Otthonom zsugorában,
mint haldokló fogai közt
a végső, hosszú perc,
elmorzsolódik a nap.

Akkor még hittem: ha visszatérek
minden akkora nő, mint rég.
De minden nappal kisebb lett
a ház, a templom, az ég.

Vállamon, táskámban
néma halott hírek
himbálóztak: gyűrött
lapokon kincseim.

Akkor még hittem:
a betűkre kell lehelnem csak...

Reggeli zsoltár

Fölgőgicsél a Nap. Szememben még
álom kergeti a szentjánosbogarakat,

de már nyúlok a fényfonalak után.
Végül velük futok,

csévélem egyre mind, míg
el nem érem a menny rácsait

s átnyúlok fölöttük,
elragadom lávahúsból született
Napom.

Kardos Ferenc

Indulj Afrikából

Pék Pálnak,
ki épp érkezett

Ha újra kezdted
indulj Afrikából.
Vetkőzz mezítelenre,
tépj a dzsungel hajából
s a Szahara havából
hozz egy marékka,
hadd mosakodjam benne.

Ha újra kezdted
indulj Indiából.
Vedd föl rongyait,
hörpints a Gangesz italából
s a népek özönéből
meríts egy embert,
hadd magaddal,
hadd éghessek nyugalmától.

Ha újra kezdted
indulj Amerikából.
Rakd föl jelvényeit,
tépj csillagos zászlajából
s a tornádó ha kezdedbe ejt
egy tárgyat, küldd nekem,
hadd érezhessem iránta a vágyat.

Ha újra kezdted
indulj Ausztráliából.
Keresd meg benszüllött magod
védd meg önmagától
s ha találnál egy fadarabot,
hol lélek ül, add kezembe,
hadd dobjam el,
hogy várhassam vissza
türelmetlenül

Horváth Ferenc

Tényleg

De jó is volna itt lenni valóban
ahol vagyok a pontot megtalálni
azt a végessel metszett végtelent
egy piritóst elropogatni tényleg
teázni amikor teázom
úgy szeretnék egy valódi fejet
mely valóságos vállaim között
tapinthatóan a helyére lel.

Ha
(Hahaha!)

Egy fél hubit ha sörrel elkísértél,
másképp néz rád a porcelán egér.
Jobb a kedv napvilága a sötétnél,
pár kortyocskát mindenképpen megér.

Mert egyébként megakadsz száz miértnél,
s bár célzod, elérhetetlen a cél.
Ilyesmit kérdezel: „Ki él, miért él?”
Vagy ilyent: „Miért végtelen a tér?”

Kvaterkázó perceid mámorában
vedd úgy, ahogyan van, az életet,
fogadd el: ez van, csak úgy, általában;
ne méricskélj étkeket, vétkeket...

Avagy búghatod a miérteket,
mint sok ostoba költőcske, dalában.

Vacsora

Valami megzavart megint
félgett belső körömben:
szennyes farizeus-beszéd
úszik a pörköltömben.

Persze, mégiscsak megeszem,
a romlott szó se számít –
ezredvégi nyelvcsövem
elvisel már akármit.

Kocsis Gabriella

Kertkapuk mögött

Öreg Tornyi Farkast még falusi tanító koromban ismertem meg, azokban a felejthetetlenül szép években, amikor – utolsónak a faluban – még néptanító lehettem. Hosszú téli estéken gyakran üldögéltem vele a konyhában a nagy cseresznyefa asztalnál az öreg sarokpadon. Tiszteletemre elfújta a cilinderes petróleumlámpát, villanyt gyújtott, mert mindig mindennek megadta a módját. Pohár bor mellett beszélgettünk múltról, jövőről. Olykor hökkön sült perccel vagy lángos is került a bor mellé, ha a menyé kenyeret sütött a kemencében.

Juli ritkán ült le az asztalhoz. Járt-kelt körülöttünk hallgatagon, csak akkor szólt bele a beszélgetésbe, ha az öreg összekevert valamit. Két unokája sámlin ülve morzsolta a másnapra való kukoricát, kicsit neheztelve, mert ha nincs vendég, nem az ő dolguk ez. A sporhelten halkán muzsikált a víz a nagyfazékban. Odakint is csönd volt, télen a kutyák se igen ugatnak.

Késő őszi alkonyatokon, amikor fanyar füst száll át a szomszédok udvarából, és a sötétre váltó panelházak mögött eltűnik a nap, ha lehunyom a szememet, és beszippantom a füst illatát, néha sikerül visszaidézniem a messzi falusi esték hangulatát, és látom, amint Farkas bácsi ballag a hegyről hazafelé, kerülgetve az árokparton égő avart.

1.

Öreg Tornyi Farkas megbecsült ember a faluban. Módos gazda, aki az eszével sokra vitte, s nem sajnálja másoktól sem a jótanácsokat.

A falu közepén lakik, ahogy ő mondja, a központban. Szép ház az övé, nagyobb, világosabb, mint bárki másé. Aprózsálas, sokszemű ablakait nemrég nagy, zöldre festett, redőnyös ablakokra cseréltette át. Mindig ő az első a faluban, aki bele mer vágni az újba. Nem, mintha annyival több lenne a pénze, mint másnak, hanem mert sokféle járva megtanulta, mi mire való.

Már a háza is másként épült, mint a többi. Nincs hosszú tornáca, de szükség sincsen rá, a szobák nem kívülről nyílnak. Ahogy az ember a kis verandáról a

konyhába lép, balról egy tágas szoba. A két redőnyös ablak az utcára néz, így ez nemcsak a tiszta, hanem a világos szoba is. Jobbról a konyhában nem a kamra van, mint szokás, innét egy kisebb szobába lépni. Ebben megmaradt a régi zsálas ablak. Ezt úgyse látják. Ez az öreg szobája. Egyedül él benne, felesége régen meghalt. A másikat a menyé lakja a két lányával. Belőlük áll a család, a három nő, meg az öregember. End-re fia még a múlt télen szerencsétlenül járt, traktorával belefordult az árokba. Ottmaradt holtan. Felesége meg a lányai megsiratták, aztán folytatták a harcot a mindennapi kenyérért. Hébe-hóba segítségért fordulnak a szomszédhoz.

A szomszéd, Nagy Imre agglegény, jó ötvenes, kíváncsi, bogaras, afféle minden lében kanál ember. Gyakran ő is rászorul segítő asszonyi kezekre. Mondogatták is váltig a falubeliek, hogy házasodjanak össze, hisz mindig kettőből lesz egy pár, de egyik se akarja. Az ő dolguk, ők tudják, mért fájnak egymástul, von vállat az öreg, ha az emberek kérdezzetik.

A két lány közül Piroska a nagyobb, tavasszal betöltötte a tizennyolcat. Anyjára ütött, arca is, termetre is olyan nagy, darabos. Ő az anyja kedvence.

A másik kislány Iluska. Tizenöt éves lesz a télen. Sokat olvas, csöndes, halkszavú. Első látásra nem látszik szépnek, pedig kedves arca van. Juli fiút várt nagyon, míg hordta, és hogy lány lett, nem sokat foglalkozott vele. Mintha ő tehetne róla, dohog magában az öreg, s rászól a menyére, ha goromba a kislánnyal.

Öreg Tornyi Farkas szerette mindkét unokáját, de nem nagyon tudta kimutatni. Nem ért ő az efféléhez. Nem mutatta ki szeretetét a fia iránt sem, nem siratta el hangosan, mikor temették. De a falubeliek tudták, mért lett szótlanabb, vállalai mért görbedtek meg egyszerre. Tudták, mert ismerték régtől. Rátartisága, büszkesége még a régi, de mintha nem beszélne olyan magabiztosan az emberekkel.

Több gyereke nem volt az öregnek. Fialább korában erre is büszke volt. Nem etettek öt-hat pulyát, nem szórom szét a földemet, mondogatta a falubelieknek. Felesége, szegény, többször megfordult a bába-asszonynál, kisírt szemekkel, görnyedten járt, és egy éjszaka csöndesen elvérzett. Soká suttoztak akkor a

faluban, de aztán elültek a pletykák. Tornyi Endre asszonyt hozott a házhoz, a gazda továbbra is Tornyi Farkas maradt.

Hanem még egy év sem telt el Tornyi Endre halála óta, szájára vette a családot a falu. Tollfosztóban, szüretkor, masináláskor, amikor összejönnek rokonok, barátok, miről is eshetne szó? Mindig van valaki, akit megcsipkedhetnek fullánkos nyelvükkel, akin bábész szereiket legeltetik. Mindenki jólétesült, mindegyik tud valami újat, hozzátesznek, feltételeznek, s ami öt perce még kérdéses volt, máris valósággá vált, s másnap az egész falu tudja.

Öreg Tornyi Farkas nem törődik az egésszel. Asszonyoszáj, lefetyel, mondja, s lerázza magáról, mint kutya a vizet.

Hanem ha neki nem is, róla azért szólhat a pletyka. Ezt nem lehet lerázni. Azaz hogy nem is róla, hanem a halott Endre fiáról. Ami majdnem ugyanaz.

Még a nyár elején történt, hogy az idősebbik Varga lánynak gyereke született. Vargáék fönt laknak a hegyen, szép gyümölcsös kert közepén. A tiszta levegő, a nyugodt élet olyan szép lányokat termelt ott, hogy öröm nézni. Gizi az idősebb, Magda a fiatalabb. Gizi magas növésű, vékony lány, válogatott a legények közül. Nem akart kisebbhez menni. Addig válogatott, míg elmaradtak mellőle a kérők. Az évek múltak, és Gizi már nem válogathatott. Meghásasodtak a korban hozzávalók. Rátarti lány volt, nem látszott rajta elégedetlenség. De a húga mellől elmarta mind a kérőket.

Sokat nem látták abban a nyárban, elbújt az emberek szeme elől. De hát titokban nem maradhat semmi. Egy napon elkezdtek suttozni, hogy a Varga Gizinek gyereke lesz. Szájtátva fogadták a hírt az asszonyok, kéjes kárörömmel adták tovább. Senki sem tudta, ki a gyerek apja, találgatni tudták csak. Szóba jött ez is, az is a faluból, meg a szomszéd faluból is, de biztosat senki nem tudott. Gizi meg hallgatott. Ám a vajúdas sűrű kínjai között kicsúszott a száján a jajki-áltás: Endri, Endri, mit tettél velem? A bábaasszony szétvitte a hírt, és egyszerre

nyilvánvalóvá vált, hogy Tornyi Endre mért járt olyan sűrűn a pincéjébe.

Hát most fia lett a Varga Gizinek. Azt hitték, ezután lehajtott fővel jár, megjuhászodva. De Kisasszony napján úgy ment a templomba, kevélyen mosolyogva, erőtől duzzadón, hogy a férfiak rajta felejtették a szemüket, az asszonyokban pedig bennrekedt a szó a megbotránkozástól. A gyermeket az Endre névre keresztelték, s ebből is látszik, hogy csakis a Tornyi Endre lehet az apja.

2.

Kapatos Kiss Jani felesége ma reggel korán kel. Kilép a tornágra. Nagyot nyújtózkodik, megigazítja fején a kendőt, és a szemközti lévő Tornyi-ház felé pislant. Látja, hogy az asszony, a Juli most szórja a baromfiaknak a szemet, röpköd, tolakszik körülötte az aprójóság. Kissné fejében megfordul az este hallott pletyka. Körbenéz, kilép a kisajtón az utcára, meghúzatja szoknyája fölött a réklit, és a hátsó udvarból befelé tartó asszonyra kiált:

– Jó reggelt, Julis! Hát hogy szolgál az éccakai nyugodalom? – s kérdésében benne van az is, hogy bizony Julis, te már nyugszol csak éjszaka.

Pótári Anna: Füfelők, a ZALA'ART 2000 című kiadványból

– Köszönöm szomszédasszony – felel Tornyiné, lábáról a ráragadt sarat piszkálva – bizony nem sokat aludtam, hasogatott a derekam.

– Hát bizony, fiatalabb már nem lesz az ember – szól újra Kissné, s magában még hozzáteszi: pedig az urad is a fiatal szerette. – Hát a Gizihöz mit szól? –

fúzi tovább a szót, és mert kiabálni nem akar, közelebb megy a kerítéshez.

Tornyinénak nem kell mondani, milyen Giziről van szó, rögtön tudja, hogy Kissné a megesett Varga lányról beszél. Vállat von:

– Hát mit szóljak? Jobban tette volna, ha szőlőt kapál inkább.

– Úgy ám – könyököl a kerítés vasoszlopára a másik asszony.

Megered a nyelve, mondja, mondja, amit az este hallott, óvatosan kerülgetve a fő témát. Nagyon böki a csőrét, meg kellene valahogy mondani, mit hallott a bábaasszony a Gizi szájából. Már épp neki akar kezdeni, amikor Tornyi Farkas lép ki a házból, s rápirít a menyére:

– Szép dolog is korán reggel pletykálgodni, miközben a család várja a reggelit – így mondja mindig, miközben, szeret szép szavakat használni, nem akárci ő.

– Gyere Juliska, mert megyek a hegyre.

– A Varga Giziről beszélgettünk – mondja Kapatos Kissné, akinek a begyében még benne van, amit ki akart mondani, és minthogy Juli bemegegy a házba, az Öreg Tornyinak kell elmondania. – Hallotta-e, hogy hívják a Gizi fiát? Endrének! – vágja ki diadalmasan, lesi a hatást az öreg arcán.

Tornyi Farkasnak csak a szemén látszik, hogy megértette. Dühös morgással felel:

– Mondtam már, álljon odébb, míg jódolga van.

Kapatos Kissné megfordul, elégedett. Megmondtam neki, mondja magában, kárörvendőn néz körül, amint becsukja maga után a kiskaput. Dudorászva megy hátra, jókedvében szélesre tárja a kamraajtót.

Öreg Tornyi Farkas szótlanul szel a kenyérből. Még a kutyájának is elfelejt dobni. Befalja az ételt, szótlanul löki félre a tányérat. Leveszi a pincekulcsot a konyhaszekrény tetejéről, tarisznyájába kenyeret tesz, és elindul a hegyre. A menyé bámulva néz utána. Úgyan mi ütött ebbe, hogy egy szót se szól? Elégedetlenül mormol még néhány szót, fejcsóválva megy a szobába lányait keltetni:

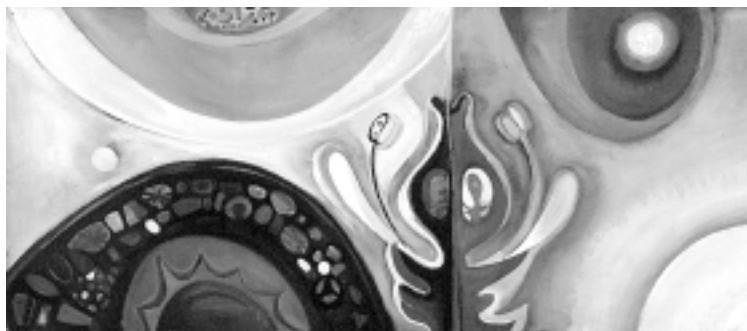
– Hé, Piroska, Iluska, ideje fölcühölnödni! Keljetek, mert megeszí a kertet a gaz!

Öreg Tornyi Farkas eközben ballag a hegyre. Idestova hetven éves lesz, nem olyan fürgén rakja a lábát, mint még csak pár évvel ezelőtt is. Hiába, hetven év nem csekélység, ha az ember meggondolja, miken ment keresztül. Azt mondják rá, jól bírja magát, de ő azért érzi, hogy nehezebben jár keze, lába. A hordómosás se neki való már, de hiába, nincs, aki megtegye helyette. Juli nem ér rá, a két lány meg gyöngö hozzá. Azt reméli, hamarosan férfi áll a házhoz, Piroska férhezmegy, akkor majd az ő válláról is lekerül a munka neheze.

Felér a Toronydombra. Innen már látszik a kukoricás, amin túl a hegy, a pincesor kezdődik. Kalapja alatt megtörli homlokát, pedig nincs is meleg. Korán van még. Mitől lett mégis melege? Megfordul, hogy menjen tovább, s egyszerre észreveszi, hogy éppen a Varga Gizi kapuja előtt áll. Önkéntelenül is fülel, nem hall-e gyereksírást. Egyszerre megint le kell vennie a kalapot a fejéről, hogy megtörölje verejtékező homlokát. De meleg van, sóhajt föl, és lépked tovább.

Ilyenkor ősszel a legszebb a hegy. Nagyokat lehet szippantani a tiszta levegőből, szinte szúrja az ember tüdejét. Messze a szomszéd, nem hallatszik ide a mindennapok zaja. Nincs káraló baromfi, aprójószág, nem zörögnek a kocsik, szekerek, csönd van mindenfelé. Csudálatos az, mikor az ember a hosszú gyaloglás után kirakja a padot vagy a kisszéket a pincaajtó elé, szív egy kis bort a héberbe, és amíg pihen, lassan iszogatja. Méhék, darazsak döngicsélnek körülötte, minden csupa zöld, és el lehet gondolkodni a világ dolgairól.

Csupa harmat még a fű, cseppekben csillog mindenfelé, ahogy rásüt a reggeli nap. A nehéz bakancson

Haraszi László: Virág, a ZALA'ART 2000 című kiadványból

nem hatol át, leperegnek róla a harmatcseppek. A pincéknél már nincs út, a kaszálón át jár a szekér. Csak keskeny ösvény vezet a fűvön át a pinceajtóig, meg onnan a kerthez, szőlőhöz.

A nehéz faajtó nyikorogva tárul. Dohos borszag ömlik a nyirkos sötétségből. Öreg Tornyai Farkas kihozza a kisszéket, leül rá. Hátát a napsütötte fehér pincefalnak támasztja. Előtte, a kecskelábú, rozszant asztalon tele pohár piros bor. Nem pihen meg mindjárt, egy ágdarabbal lepiszkálja bakancsáról a ráragadt agyagos sarat.

Felnéz a gyümölcsfákra. A szilvát már leszedték, egy-két későn érő apró gyümölcs van csak rajtuk. A dió is potyog, halk koppanással ütődik a földhöz. De a kaszáló szélén a nagy lasponyafa, az teli. Olyan jó gyümölcs fán nem terem, mint az. Gyakran visz haza egy-egy tarisznyával. Kemény és zöld még, amikor leszedi, kell neki pár nap, amíg megpuhul, megbarnul. Akkor aztán olyan finom, de olyan!

A lányok nemigen szeretik. Azt mondják, maszatos, és köpködni kell a magját, nem úgy, mint a baracknak, körtének. De ő már gyerekkorában is szerette. A fát még nagyapja ültette. Emlékszik jól arra az időre. Rég volt, nagyon rég. Talán azért szereti öreg fejjel is ezt a gyümölcsöt, mert a fát is szereti. Obsitos katona volt az öreg, ma is megvan az obsitlevelé a sublótban összecsavarva. Elmúlt negyven éves, amikor hazakerült. Sokszor mesélt neki a katonáéveiről. Akkor már rogyant vállú, rozszant térdű, fáradt öregember volt. De mesélni, azt nagyon szeretett.

Ő meg de szívesen hallgatta! Kézenfogva jöttek ki ide a hegyre, egész úton mesélt a nagypapa. Ő meg csillogó szemekkel itta ezeket a meséket. Elhitt mindent, amit az öreg mesélt neki. Azóta tudja már, hogy sok mindent kiszínezett, sok mindent hozzátett, hogy unokája kíváncsiságát kielégítse.

Ő is sokat mesélt az unokáinak, főleg a kisebbiknek, Iluskának. A nagyobbik az anyja szoknyája mellett nőtt föl, de Iluska gyakran menekült az anyai pofonok elől nagyapja térdei közé. Ő szeretett is mesélni. Csak hát... Lányok ezek, nem érdeklik őket a katonadolgok, háborúk. Pedig kettőt is átél. A lányok inkább a meséket szeretik, abból is inkább a boszorkányosat, tündéreset, királylányosat. Akárhányszor látta őket rossz, régi függönydarabokkal a fejükön, ahogy eljártsszák az

ő meséit kis barátnőikkel. Ha legalább az egyik fiú volna!

Az Endre gyerek is, de helyes pofa volt kiskorába! Őt bezzeg érdekelte minden. Akkor meg idő nem volt a mesére. Na, mindegy most már, így alakult a dolog. Azt úgyse éri meg, hogy Piroskának vagy Ilusnak fia legyen, akinek ő még mesélhet. Igaz, karácsony előtt tölti be a hatvankilencet. Csak ez a nehéz élet, a temérdek munka teszi, hogy ennél többnek látszik.

Fölhajtja maradék borát. Kicsit tünődik, igyon-e még, aztán nehézkesen föláll, belép a pincébe. Leakasztja az ajtó melletti szögéről a kék munkakötényét, maga elé köti. Odalép a kotlához. Majdnem üres. Söhajtva veszi föl a vödört, és elindul a kútra. Egyik kezével a kereket tartja, másikkal kivesszi a teli edényt a kávéra. Meglazítja a láncot, és kiönti a vizet. Karját csípőjéhez szorítja, ahogy viszi a pincéhez. Jó volna még egy vödör, kevesebbet kéne fordulnia. Volt is egy valahol, de kilukadt, nem lehet vízfordáshoz használni.

Rözsét tördel, tüzet gyújt a kotlában, hadd melegdjék addig is, míg meghordja. Nehéz nap előtt áll, hordót mosni nem gyerekjáték. Ha nem mossa ki jól, tönkremehet a bor. Szégyen lenne, még ki is beszélnek.

Amikor harmadszor ereszti lefelé a vödört a kútba, az öreg arcát pillantja meg, pinceszomszédját. Ritkán jön át egy kis beszélgetésre, inkább csak késő ősszel, szüret után, amikor ráérnek leülni a gazdák a vasárnapi, rövid délutánokon egy üveg újbor mellé. Csodálkozik is, hogy ilyen dologidőben zavarja.

– Maguk felé nincs tán munka? – kérdezi, ahogy a jónapotot kicserélték.

– Van, hogyne vóna – feleli a szomszéd komótosan, s cseppet sem haragszik a kérdésért. – Csakhogy van egy kis gubanc.

– Beteg tán a macska? – próbálja tréfával elütni öreg Tornyai Farkas az előző kérdés élet. – Vagy az asz-szony haragszik?

– Hagyja el szomszéd – sóhajt a másik –, nem azért gyüttem. Baj van.

– Ba-aj? Sosem lehet akkora, hogy segíteni ne lehessen rajta – bölcselkedik öreg Tornyai Farkas –, kerüljön beljebb hát.

Otthagyják a kutat a leeresztett vödörrel, ráér az, ha baj van, bemennek a pincébe. Ha vendég van, le kell ültetni, meg kell kínálni borral, tenni, hogy nem sürgős a dolog.

– Jó bora van, szomszéd.

– Kóstolta maga ezt már máskor is. Csak tán érettebb, mint a tavaszban volt.

– Hordót mos, vagy permetelészön köll a víz?

– Hordót mosok, itt a szüret, mire mindennel végzek egyedül. De hát mondja, mi a baj maguknál?

– Nálunk-e? Nálunk semmi. De magának szomszéd, jó lenne körülnézni egy kicsit.

– Körülnézni, azt mondja? Aztán mifelé? Nincs az én portámon semmi körülnézni való – nehezelt meg a figyelmeztetésre az öreg. – Elvégzem magam meg a fehérszék, ha nincs is már fiam, azér a munka megy! – és magasra tartott fejjel fölhaltja a borát.

– Hát iszen – vakarózik Garca Mihály –, éppen ez az, tuggya.

– Nyögje már ki, jóember, mit akar! – mérgeledik a gazda, s pohara nagyot koppan az asztalon.

– Jószándékkal gyüttem... Csak szólni akarok... A feleségem is mondta... Mer nincsen fia, de... azt beszél, hogy... unokája... az még egy lett... tuggya...

– Asszonyfajta szokott csak pletykálni – keményedik meg az öreg Tornyi hangja – azt hittem, emberek közt nincs helye az ilyesminek. Férfiember nem törődik a locsogással. Ígyék inkább még egyet. Aztán verje ki a fejéből az efféle bolondságokat. Elül a pletyka hamarosan, biztos lehet benne.

– Szóval azt mondja, nem igaz? Járjon utána szomszéd, aszondom, mert úgy beszél... szóval ... hogy... ez való...

– És ha úgy van, mi köze hozzá bárkinek – áll föl mérgesen az öreg –, az a lány maga kereste a bajt, álljon is elébe! Három napig csoda lesz, aztán elhallgatnak róla.

– Én... csak... tuggya... szóval azér gyüttem, hogy... ez bizonyos... de mán menek is, na Isten áldja, szomszéd. Hát szóval... akkor...

– Isten megáldja. Azért köszönöm, hogy szólt.

Az ördögbe! Hogy már a férfiember is belemártja magát mindenféle pletykába, ez már sok! Gyerünk a félbemaradt munkához!

Jó óra múlva ül csak le pihenni. Nehezen szedi a levegőt, sajog karja, válla. Takarítani is kéne. A viaszkos vászonnal letakart, kecskelábú asztalon ujjnyi vastagon áll a por, a pince földjén fűrészpor, forgács. Rág a pöle, néz föl a gerendákra, csak tudnám elkapni egyszer. Fúrge karok, lábak kellenének hozzá. Nehezen áll föl, ágsöprű után kutat az ajtó mögött, és söpörni kezd. A venyigével sok a szemét, de hiába, ez ad jó lángot, hamar zubog tőle a kotlában a víz.

Motorzaj üti meg a fülét, közeledik. Nem néz ki rá, tudja, ki lehet. Keresztesék fia szokott erre jönni az ebéd utáni időben. Egyedül neki van motorja a faluban. Gyakran hallja, amint túráztatja mindenki fülehallatára, fölöslegesen sokáig, aztán föl pattan rá, és öszszevissza száguldozik a járdákon, az utcán. Örüil, ha látja, hogyan szaladnak előle a gyerekek. Na meg utána.

Most is vad iramban jön. Porzik utána az út, a kékes füsttől meghajolnak füvek, virágok.

– Menj bolond, menj csak – gondolja Öreg Tornyi Farkas – egyszer úgyis megjáród!

Fia jut eszébe, hangosan gondolkodik tovább:

– Ne hidd, hogy nekem nem jutna motorra, vettem volna a fiának előbb, mint neked vett apád!

Nehéz ügy. Nem akarta a traktort, sehogy se akarta. Szerette volna, ha a fia mellette marad a gazdaságban, együtt szántanak, aratnak. Milyen nagyszerű lett volna megosztani vele a gondokat. De Endrének nem ez volt a szíve vágya, nem lehetett neki parancsolni. Úgy utazott el arra a tanfolyamra, őtőle még el se búcsúzott. Csak Julis tudott róla, meg a lányok. Rettegtek is tőle, mi lesz, ha ő megtudja. Ő előbb nagy haragra lobbant. Aztán lehűtötte magát, nem ment utána korbáccsal, kötéllel, ahogy várták. Tornyi Farkas nem az az ember, aki az indulataira hallgat. Gondolkodni kezdett. Még jó lehet valamire, ha a fiú megtanul traktort vezetni. Hogy mire, még nem tudni. De ha valaki tud valamit, az csak hasznára válik. A fiúval okosan kell bánni, szereti ő a paraszti munkát, csak hát imádjja a gépeket is. Imádjta, igazítja ki magát és gyorsabban kezd a keze járnai.

Amíg dolgozik, a fián meg a nagyobbik Varga lányon jár az esze. Igaz lehet-e, amit beszélnek? Szép lány a Varga Gizi, de nem vette észre, hogy a fia eljárna a háztól. Egész nap előtte van a Garca szomszéd óvatos beszéde, meg a Kapatos Kissné kárörvendő tekintete.

De megkeményíti magát. Csak nem fog mindenféle pletykának bedőlni?

4.

Sárgul már, barnul már a levél a fákon, ritkul a fű, sűrűsödnek az esték. Tejfehér köd borít utakat, hegyeket, sokszor egész nap föl sem száll. Nagy baj ez dologidőben, mert lassabban megy a munka. A szüret ugyan lefogyott, a mustot is előtötték, de bőven van mit tenni a határban. Szedni kell a krumplit, törni a kukoricát, szántani, vetni az őszi árpát, búzát, még egy jó hónapig minden kéznek hajnaltól estig járnia kell, hogy a kinti munka elfogyjon. Nem is ér rá az ember vasárnap sem, pedig a pap minden alkalmat megragad, hogy kiprédikálja az emberek Istennek nem tetsző viselkedését. Hát nincs-e megírva, hogy az úr napját megszenteljed? És mit csinálnak az emberek? Mise helyett a hegyre mennek dolgozni, vagy otthon, a ház körül végzik az elmaradt munkákat. Kocsiba, szekérbe nem fognak be, mert annyira azért megtisztelik a vasárnapot, de az nem akadály, hogy bebújjanak pincébe, padlásba, és ahol nem látják, tegyék a dolgot.

Csak az asszony nép nem ért a szóból. Mert egy héten egyszer muszáj megmutatni magukat az ünneplő ruhában. Meg aztán hol lehet mostanában beszélgetni kicsit, ha nem mise után a templomkertben? Mert ugye télen bőven van alkalom a tollfosztókban vagy kukoricafosztáskor, de ilyenkor mindenki fut a saját dolga után, a vasárnapokon kívül még a köszönés is ritka, nemhogy a beszélgetés.

A lányok is találkozni mennek a templomba. Nyolc órakor van a beharangozás, de ők már a második harangszókor, fél nyolckor ott állnak a kőkereszt körül, és összedugott fejjel, kuncogva nézegetnek hátrafelé, hogy jönnek-e már a legények.

Jönnek azok is, öltönyben, divatos cipőben, fényesre olajozott hajjal. Esetlenül lépkednek, mert kezük lábuk nem sétáláshoz, hanem nehéz munkához, kaszanyélhez, puttonyhoz, zsákhordáshoz szokott. Ott állnak kisebb csoportokban a templomkert kapujában, időnként hangosan fölnyerítenek, teszik, hogy nem törődnek a lányokkal. De beharangozáskor úgy tódlanak az ajtóhoz, hogy elvegyüljenek közöttük, és a nagy szorosságban alattomban meg-megcsípkedik őket. Tehe-

tik, ilyenkor a lányoknak nem lehet visítani, ha nem akarják, hogy a felnőttek megbotránkozzanak.

Legtöbben a kismisére mennek, mert ennek egy óra múlva vége van. A tízórás nagymise nagyon hosszú, majdnem dél van, mire hazaér az ember. Arra csak az öregasszonyok járnak, meg akiknek nem kell nagy ebédet főzni. Mert vasárnap megadják annak is a módját. Baromfit vágnak, kacsát vagy tyúkot, vagy előveszik a disznóöléskor eltett húst. Többször nem esznek húst a héten, legföljebb hétfőn, ha marad a vasárnapból.

Öreg Tornyai Farkas rég leszokott a templomba járásról. Húsvétkor még elmegy a fáltámadásra, karácsonykor az éjféli misére, de ez minden. Nem lopok, nem hazudok, nem paráználkodok, szokta mondogatni, embert nem öltem még a háborúba se, mi bűnöm lenne? Amíg bírja a két kezét emelni, nem ér rá haszontalan dolgokkal foglalkozni. Na meg nincs is jóba az Úristennel, mióta a fiát elvesztette. Őneki a vasárnap is majdnem ugyanolyan nap, mint a többi, legföljebb ebéd előtt megborotválkozik, ebéd után pedig ledől egy kicsit pihenni.

– Ledült a papa – vihognak ilyenkor a lányok mosogatás közben, ismételve nagyapjuk méltósággal ejtett szavait, és sietnek, hogy le ne késsék a mozit.

Ez a vasárnap is ugyanúgy indul, mint a többi. Hajnali harangszókor már mindenki ébren van. Öreg Tornyai Farkas sem lustálkodik. Nem szokta ő a heverészést. Amint létre tér, ledobja magáról a nagy dunyhát, és kikászálódik az ágyból. Szélesre tárja az ablakokon a zsalut, beakasztja a kampókat. Enyhe szél csapja szembe. Nemsokára virrad.

Kicsit szöszmötöl még öltözés után, aztán hátrabattog az árnyékszékre. Megelégedetten néz körül az udvarban. Tegnap este tisztára söpörte az istálló meg a pajta elejét, rendet rakott a favágítón, megszőgelte az ól oldalát. Bárki körülnézhet, látszik, hogy van gazda a háznál.

Amíg Juliska reggelit csinál, elsöpri a járdát meg az utcát. Legtöbbször szombat délután szokta, amikor a csorda már hazajött, de az este a szokásosnál több dolgot adott az udvar.

Hosszú nyelű ágsöprűt fog a kezébe, és indul a kapu felé. Gumicsizmája orra elől az aprójószág riadtan menekül.

Nemigen van mit söpörni a járdán, az utca se piszkos, de azért úgy szép az, ha meglátszik rajta az ágsöpűrű nyoma. Ha jönnek a népek a templomba, megszólának, ha nem látnák az utca mindkét oldalán egyformán a félköríves porsugarakat. Igaz, aki erre jár, nem az utcát vagy a járdát, hanem az árokpartot nézi. A kisebbik unokája, Iluska végig a kerítés hosszában beültette százszorszéppel, nefelejccsel, meg más efféle apró virággal. Isten tudja, mi jött rá arra a gyerekre, az anyja mulatságból megengedte neki, senki nem gondolta, hogy ez lesz belőle. Így aztán nemcsak a kiskert, de a kapun kívül az árokpart is csupa virág Tornyiék háza előtt. A szomszédok először kinevették, főleg a Kapatos Kissné csúfolódott, hogy lesz mit legelni a zsiabáknak, de mikor látta, milyen szép lett, gondolt egyet és rózsabokrot ültetett a hídja mellé. Persze, ez nem maradt meg, hogy is maradhatott volna, nekiment annak a disznó, a marha, le akarta legelni a postás számára, és ami megmaradt belőle, letörték a gyerekek hazafelé jövet az iskolából.

Szép idő van, csillognak a porszemek a kelő nap fényében. Öreg Tornyi Farkasnak még sincs jó kedve. A menyére haragszik, Juliskára, aki tegnap reggel a városba ment. Na nem azért, elmegy ő máskor is, szombatunkint tyúkot, miegymást visz a piacra. De most úgy jött vissza, hogy nem lehetett ráismerni. Levágatta a haját! Sőt, be is bodorította! A szép nagy kontyát kosarában hozta haza selyempapírba csomagolva. A lányok visítottak a meglepetéstől, és rögtön követelőzni kezdtek, ő azonban megdühödött. Mert minek ilyen haszontalanságokkal az időt tölteni? Mindegy az, jól áll neki vagy sem, ha valaki idestova negyven éves lesz, a családjával törődjön, ne vigye, hanem hozza a pénzt a házhoz. Nem gondolta volna, hogy a menyé ilyesmire képes.

Magában morgolódva megy be a házba. A sültpaprika ott gőzölög az asztalon, ma tojást is ütött rá a menyé. Fene jól megy minálunk, morogja az öreg, de azért jó étvágygal meri rá a krumplira a tojásos paprikát.

Miközben apósa eszik, Juli fölkészíti az ebédet. Fürgén térül-fordul, fürgébben, hangosabban, mint máskor. A tyúkot már tegnap este fölpucolta, most zöldséget tisztít, krumplit hámoz, paradicsomot passzíroz. A tésztát majd megsüti mise után.

Mert Juli ma a templomba készül. Egyre gyakrabban megy, mostanában szinte minden vasárnap. Sőt, mióta elkezdődtek az októberi litániák, néha este is szakít időt, rábízva a munkát a lányokra. Ha kérdezik, mire jó ez a hirtelen jött nagy vallásosság, csak a válait vonogatja. A lányok egykedvűen nyugtázzák, hogy öregszik tán az anyjuk, azért lett vallásosabb. De az öreg tudja, hogy negyven év még nem öregség, s gyanakodik. Juli egészen kivirult az utóbbi időben. És most ez a haj is... A múlt héten hallotta, hogy Juli a kántorral nagyon jól tud együtt énekelni, s úgy hírlík, nemcsak az orgonaszó alatt értik meg egymást... Hát igen, bólintgat magában az öreg, a kántor aztán ért az asszonyok nyelvén.

Az ötvenes évei elején járó kántor nem szép ember. Inkább alacsony, mint középnövésű, de kerek, kopaszodó fejében az apró kék szemek élénken csillognak. Mindig jókedvű, tréfálkozó. Mise előtt, ha kiöltözve, frissen végigmegy a templomkertben várakozó asszonyok között, mindenki mosolyogva néz utána. Legtöbb asszony ilyenkor a saját mogorva, gondtól-munkától korán vénülő, ritkán mosdó urára gondol.

Tornyi Endréné helye a harmadik padban van, oda igyekszik. Hosszúkat lép, fejét feltartja. Mindenfelől irigy pillantásokat vetnek rá. Tegnap végigszaladt a hír a faluban, így senki sem csodálkozik, hogy a feje nincs bekötve, s ünneplő kötényt se hordja.

A cipészné dühösen pillog át a túlsó padból. Ő akarta először megcsináltatni a haját, az urától ki is könyörögte. Csak az alkalmas időre várt, gondolta, ha előbb nem, karácsonyra meglesz. Előre somolygott magában, milyen lesz, ha meglátják. S most itt van, Tornyi Endréné megelőzte! Nem csináltathatja meg a haját, még azt mondanák, Julist utánozza. Semmiképpen sem. Talán húsvétra, addig kibírja kendősen, úgyis itt a tél.

A szabó felesége, aki híres a dús hajáról, s még ötvenkét évesen is koszorúban hordja a fején, mint valami fiatalasszony, gőgös tekintettel néz körül, és hátrébb húzza fején a kendőt. Hadd lássa mindenki, hogy az ő hajánál nincs különb a környéken. Kapatos Kiss Jani, aki együtt szokott a kántorral inni meg danolni, és vasárnaponként a kórusba megy, hogy onnét eressze ki azt a kissé borízú, de jó vastag hangját, dühösen gondol a feleségére, akinek vékony kontyából mindig kilóg a hajaszála, és a kendője örökké félrecsúszik. Ne-

ki bezzeg nem jutna eszébe, hogy valamit is adjon magára.

Pedig egy hét alatt összegyűlik annyi tojás az udvarban, hogy telne belőle fodrásra is. Igaz, hogy ő gyakran meg szokta dézsmálni a sublóba rakott pénzt, de a kirilejzumat, egyszer nem vinne pénzt a kocsmába, elvégre az embernek barátai is vannak. Meg is mondja ebédnél az asszonynak, ne csak Tornyinét bámulják az emberek.

Kapatos Kiss Jani azt gondolja, hogy a hajjal együtt az asszony is megváltozik. Pedig hát... Azért csúnya az asszony, mert mindig zsémbes, rosszkedvű. Ha az ura italos, márpedig majdnem mindig az, feleségének nincs kedve főzni, csak mondogalódik magában, és a kertet kapálja. Ezért aztán ritkán esznek jó ételt. Egvedül a vasárnap a kivétel. Nem megy misére, az ura ügyvis ott van, otthon süt-főz, egy héten egyszer megcsillogtatja főzési tudományát. Ha dél körül az ura hazajön, mielőtt elmegy a hegyre, józanul megeszi a vasárnapi ebédet. Olyankor kedves az asszonyhoz, dicseri a főztjét.

Kissné most is otthon van. Az ebéd majdnem kész, a mártásnak kell rotytanni még egyet. Az urát csak jó negyedóra múlva várja, nem szokott sietni a templomból. Hirtelen árnyék fut az ablak elé. Kissné felpillant. Nem, nem ide jönnek. A szomszéd Juli siet a járdán, de nem hazafelé. Inkább, most látja csak, onnan jön ki, és néz a házuk felé, nem látja-e valaki. Nincs mitől tartania. A lányokat elzavarja minden vasárnap a misére, a papa meg valahol hátul kalamol. Kissné nézi, hova megy a Juli loppal, szemével követi az ablakon kihajolva, míg el nem takarják a házak. Csudálkozik. Minden asszony ilyenkor az ebéddel van elfoglalva. Egyszerre eszébe villan, hogy még nem jönnek a népek, Juli meglépett korán. De hisz akkor titokban megy valakihez! S máris találgatni kezdi, kihez megy a Juli arafelé. Az alvégen nincs özvegyember, agglegény egy se. Azazhoggy ott lakik a kántor! De Julis, ez az erős, nagy darab asszony, meg a kerekfejű, pici kántor? Fura gondolat. Ámbár, mért ne? A kántor jól él a faluból, te-metés, esküvő, mind hoz a konyhára, na meg földje is van. Tornyinét meg mi köti az apósa házához? A lányai egykettőre férjhez mennek, mit csináljon egymagába.

Az ura biztosan meg tudja neki mondani, mi az igazság, jóba van a kántorral.

Még be se lép a házba a Jani, máris nekiront a kéréssel:

– Igaz, hogy elveszi a kántor Julit?

– Bolondokat beszélsz – mordul rá az ura, és leül az asztalhoz.

Étvágygerjesztőnek egy-két kupica pálinkát küld le a gyomrába. Kissné felhagy a faggatózással, és sietve találja az ebédet. Holnap kukoricát törnek Csuti Kiss Páléknál, lesz mit megbeszélni az asszonyokkal. Mert az ura hiába mondja, hogy a kántor nem evett gombát, ő látta, amit látott.

5.

Karácsonykor megvolt a nagyobbik Tornyilány esküvője, egy asztalos legény vitte el a szomszéd faluból. Piroskának nemigen akarózott férjhez menni. Jól elvult az anyja szoknyája mellett, nem kelt hajnalban, nem volt sok dolga, az anyja nagyon megkímélte. Az asztalos mellett nem lesz ilyen élete. De menni kellett. Árva lány nem nagyon válogathat, akkor megy, amikor jönnek érte.

Öreg Tornyifarkas nem akart nagy lakodalmat.

– Nem hívom meg az egész falut, én se igen jártam sehova – mondogatta.

– De papa, a Tibi az egész rokonságát hozza – méltatlankodott Piroska –, gondolja meg, sok vendég, sok ajándék.

– Rokonunk nincs sok, lányom, a nászékon kívül csak azt hívjuk meg, akinél mi is voltunk. Ne potyázzon nálam senki. Ami köll, megkapod hazulról. Nem mindegy, ki adja?

Ám ekkor közbeszólt Juli:

– Má még azt gondolják, nekünk nem telik! A Berki Katinak hatvan vendég lesz a lakodalmán, annyit mi is elbírnunk. Azér van két hízó az ólban. Kacsát is hagytam bőven. A loppal kelt csirkék is épp rántani valók. Maga most ne zsugoriskodjon – és kemény lépésekkel járt a konyhában, cipője kopogott a kövön.

– Egybenyitjuk ezt a három helyiséget, majd a nyárikonyhában főzünk. Azt is be lehet fűteni.

Így történt, hogy Piroskának nagy lakodalmá lett. Egy hétig sütöttek-főztek előtte, s utána még jó egy hétig éltek a maradékokon.

Egy pár kézzel kevesebb lett hát a háznál, nemhogy megszorodott volna. Öreg Tornyi Farkas úgy akarta, hogy férfi kerüljön a házhoz. De Piroskára szükség volt az asztalos házában, ahol az urán kívül csak annak apja és nagyjaja lakott.

6.

A hosszú téli estéken öreg Tornyi Farkas leginkább a konyhában ül, a sarokpadnak a tűzhely felé eső végében, és csavargatja a rádiót. Mostanában kapott rá a hallgatására. Korán megetet, aztán csak üldögél a meg-szokott helyén, mi mást is csinálhatna? Juliska az edényekkel zörög, s ha végez a munkájával, leül varrogatni.

Ő se igen szól, mi beszélni valójuk is lenne? Iluska olvasgat, ez olyan lány, hogy szereti a könyveket. Néha olvas is föl valamit, ami különösen tetszik neki. Ilyenkor mindig az öreghez fordul, sohase az anyjának mondja. Julit inkább zavarja a lánya hangja, szívesebben elvan magában. Az öreget idővel meg a csönd kezdte zavarni, ezért vette a rádiót. Nem lehet némán üldögélni egész este, mondta a menyének, mikor az szóvátette az újfajta hóbortot, a kukoricamorzsolás nem szórakozás. Le nem fekhetik hét órákor, mert az ágy még hideg, Julis csak vacsora után tudja a sindőt a sütőbe tenni. Amíg az átforrósodik, s a párnákat fölmelegíti, elmúlik nyolc óra. Arra nem gondol, hogy a szobáját fűteni is lehetne, nem szokás ilyesmire pazalni a fát. Nagy munka az erdőről annyit is hazahozni, ami a konyhára elég. Még az ősszel hallotta, hogy az elnök fűrészpont hozatott, hogy olcsón fűtse a tanácsot, de neki fogalma sincs, hogyan éghet az. Azt mondják, újfajta kályha kell hozzá. Lehet, hogy jövőre utánanézz, mert jobb lenne egyedül a szobában rádiózni, mint itt a két szórtlan asszonyt is elviselni mellette.

Az a gond is gyötri, hogy mi lesz tavasszal a földekkel. Tavaly az Endre halála után traktorral fölszántották, elboronálták jóvátételként. Nem mintha jóvá lehetne tenni valamivel is, ami történt. El is vettette velük, egy részét gabonával a jószágnak meg lisztnek, a többit kukoricával. Azt Juli meg a lányok megkapálták. Aratásra, masinálásra segítséget fogadott, a többit elvégezték ők maguk. Még szerencse, hogy az asztalos

olyan készséges ember. Ő meg a Nagy Imre fölszántottak, a vetést a csoport kérésre elvégezte, persze már fizetni kellett érte. De hogy most tavasszal mi lesz, azt csak a Jóisten tudja. Az embernek természete, hogy hamar megfeledkezik a más bajáról.

Kemény a tél. A hó úgy belepi a falut, hogy a villanyoszlopokon meg a kerítéseken kívül minden fehér. A házak meszelt fala is beleolvad ebbe a nagy fehérségbe. Csak az merészkedik ki havat tiporni, akinek nagyon muszáj. Leginkább a postás hordja a híreket, neki ilyen csikorgó időben is menni kell. Na meg a boltban jönnek össze az emberek délelőttönként, ha a kenyeres szánra vagy kocsiára várnak. A jövő hétre teherautót ígértek a központban, azzal hamarabb ideér a kenyér.

A kenyérvárás a férfiaké. Télen ők járnak a boltba, nem az asszonyok, mert ilyenkor ráérnek. Na meg a hótaposás is inkább nekik való. Tipródnak egy kicsit, hogy a lábukat fölmelegítsék, rágyújtanak a kemény kossuthokra és elpolitizálnak. Mire az ebéd elkészül, hazakerülnek.

Ezen a hóeséses délelőttön öreg Tornyi Farkas megy a boltba. Nem szokta ő a kenyérvárást, Iluska jár bevásárolni, de a múltkor megfázott, átázott a cipője, s az anyja nem engedi ki a hidegbe.

Komótosan ballag a hóban. Kimegy az utca közepére, mert ott nem csúszik, kezét a zsebébe süllyeszti, és mélyen lehajtja a fejét, hogy arcát védje a hótól. Már ott topog a boltajtóban, veri le lábáról a havat, amikor, kifelé jövet, rákaszön az elnök:

– Jó napot, Farkas bátyám!

– Szerbusz, Gergő fiam! – mert itt nőtt föl Pál Gergő a szeme előtt, apját, öregapját jól ismerte, hát persze, hogy most se szólítja másképp, mint gyerekkorába. Attól még tudja, hogy fontos ember, a munkáját is megbecsüli, meg a tiszteletet is megadja, ami jár. A világerő se megy be előtte a boltba, pedig az visszalép, amint őt meglátja. Tanult embert tisztelni kell a tudásért. De az elnök valamit akarhat, mert kilép, s megállítja az öreget is:

– Hogy s mint Farkas bátya? Hát mér nem látni a kultúrban néha magát is? Olyan sok a dolga?

– Mit csinálnék én ott? Jobban érti a rádiót, mint akit a városból küldenek.

– De ez érdekesebb ám – vág vissza az elnök. – Ha eljön a jövő héten, sok olyan dolgot hallhat a falujáról, amit még a rádióban sem tudnak. A falu történetéről

lesz szó. Öreg Tornyi Farkas megcsóválja a fejét. Köszönni is elfelejt, annyira megzavarja, amit az elnöktől hall. Méghogy a rádiónál is jobban? Akármit mond is a Gergő, az nem úgy lehet. A rádióban mindent tudnak, amit csak tudni lehet. Bár igaz, egy ilyen kis faluval ott nem sokat törődnek.

Hogy sok új dolgot mondanak a faluról? Ugyan, mi újat őneki, aki mindig itt élt, még az öregapja is, meg talán még annak az öregapja is. Az ám, üti föl a fejét, s meg is áll útjában. jó lenne tudni, mióta élnek a Tornyiak ebben a faluban? A környéken nincs más ilyen név, mint az övé.

Ezen aztán úgy elgondolkodik, hogy nem szól senkihez, megveszi a kenyeret, hóna alá csapja, és elindul visszafelé.

Rávaló csüttörtökön öreg Tornyi Farkas csizmát húz, megborotválkozik. Egész életében szerette az újat, úgy jó, ha halad a világ, elmegy hát, hadd lássa, ki az, aki okosabb a rádiónál is. Nyugtalan, a szíve is gyorsabban ver. Nem szokta ő a közös dolgokat, világeletében egyedül volt jóval, rosszal. Ami jó volt, magában nyugtázta, ami rossz, magában emésztgette. Emberek közé régen nem jár, nem szokott hát a nyilvánossághoz. Régebben, ha ideje engedte, amit kiolvasott az újságból, és úgy gondolta, megéri, annak mindig utánajárt. De ennek régen vége. Manapság meg kell elégednie azzal, amit a rádióból megtudhat. Itt a legtöbb családnál csak a Szabad Föld jár, egy héten egyszer, vasárnap van idő az újságolvasásra. Őneki ezután az Élet és Tudomány is jár, ha nem is ért meg mindent, azért sok mindent kiolvas belőle. Két hónapja rendelte meg, az elnök beszélte rá, mert tudja, hogy őt sok minden érdekli. Meg hát, ha ő olvassa, azt mondja a Gergő, mások is meg fogják venni.

Minél közelebb ér a kultúrhoz, annál hangosabb a zene. Ha valami rendezvény van, már kora délután kiteszik a hangszórókat az ajtó elé, és egész délután harsog belőle a magyar nóta, táncdal. Igaz, nem hallatszik el úgy, mint a harangszó, végig a faluban, főleg télen nem, amikor becsukódnak az emberek, még pokrócokat is raknak az ajtóba, ablakba, de azért sokan meghallják. Sokszor nem is tudják, mi lesz, mozi vagy más, csak elmennek, hogy a hosszú esték unalmát elűzzék.

Most is ülnek vagy ötvenen a teremben, inkább csak elől van hely. Mitől van, hogy az emberek szeretnek a hátsó sorokba ülni? Hát nem azért mennek, hogy lássanak, halljanak?

Öreg Tornyi Farkas leül az első sorba, báránybőr kucsmáját a térdére fekteti. Egyenes derékkal ül, nem néz jobbra, balra. Zsebóráján – ma ezt is eltette – pár perc múlva hét. Meglátjuk, nem csapott-e be a Pál Gergő – gondolja. Kíváncsisága még nyugtalanságánál is nagyobb.

Az ajtónál mozgólódás támad. Jön a muzeológus, hallja a háta mögött öreg Tornyi Farkas, és odanéz, ahol az ajtónyílásban megjelenik egy fiatal, magas nő. Egyenes lépésekkel megy az asztalhoz, kitergeti a magával hozott papírhalmat, és határozott hangon beszélni kezd:

– Jó estét kívánok! Azért jöttem ide ma este, hogy a kultúrház igazgatójának a felkérésére beszéljek maguknak falujuk történetéről...

Öreg Tornyi Farkas előbb csodálkozik, aztán örülni kezd. Tényleg nem arról hall itt ma este, hogyan kell a földdel bánni, mitől lesz bő a termés. Pedig fölkészült a hozzászólásra is: hogy tudhatná egy városi ember, mit kell a falusinak dolgozni? Szép dolog a tudomány, a rádió is sokat beszél erről, de minden a könyvekbe sincs beleírva. Ő az apjától tanulta a föld tudományát, maga is hozzátett valamit, a legjobb tanító pedig a gyakorlat.

Ám amit most hall, az mindent fölülmúl. Hogy már az Árpádok idejében falu volt itt, ha egy kilométerrel odébb is. Hogy állandó adás-vétel tárgya volt a falu, eladták, visszaváltották, elzálogosították, átruházták, hogy a nagy tűzvész idejében mely családok oltottak leginkább, s hogy ezeket a legrégebbi dolgokat sárga és piros selyem sodratokon lógó pajzs alakú meg kör alakú pecsétekkel lezárt oklevelek bizonyítják. De a legjobban akkor hatódik meg, amikor hallja, hogy a tűzvész után újjáépült templomtoronyba beköltözött családjával az új harangozó. Hát így! – kiáltja a lelke mélyén egy hang, ez a válasz a délelőtti gondra. Azért hívják őt Tornyinak, mert őneki az őse volt az a harangozó! Azóta él itt az ő családja! Fontos ember volt az őse, ő vigyázta a tüzet a falu fölött. Azóta voltak kisebb tüzek, de többet nem égett le az egész falu.

Az előadás többi részére már nem nagyon figyel. Minél jobban közeledik az a mához, annál többet tud ő abból. Ismeri a negyvennyolcasok nevét, él a családokban a hagyomány. Az ő nagyapja is, szinte még gyerekként részt vett a harcokban, be is sorozták büntetésből a fegyverletétel után, megjárta Milánót, Tirolt...

...De az igaz lehet, hogy odébb volt a falu valamikor, nem véletlenül hívják a legnagyobb dombot Harangosnak, meglehet, ott volt régen valami harangláb, vagy tán torony is. Azt is mondja ez a muzeológusnő, hogy a Harangos alatt lévő Váró, ami elnyúlik egészen az Árkus-patakig, tulajdonképpen az is Váralja, csak a nép nyelvén változott meg az évszázadok alatt. Akkor tán valamiféle vár volt itt? Bár erről nem szólnak a papírosok, de ő azt gondolja, ahol torony volt, ott vár is lehetett, ha csak egy picike is. El is határozza, hogy az előadás után megmondja ennek a nőnek, mit szól hozzá.

Az előadónő azonban siet. Gyorsan összeszedi a papírjait, és mire az ember meggondolná, már nincs is a teremben. Igaz, várt egy keveset, hogy kinek van kérdése, de öreg Tornyai Farkas még ki se gondolja, mire is kíváncsi hát pontosan, már nincs kitől kérdezzen. Mélyen a gondolataiba merül, csak akkor veszi észre magát, amikor már senki nincs a teremben. Föláll tehát, fölteszi a kucsmáját, és nehézkes léptekkel elindul. Lassan megy, nem sietős hazaérni. Útközben megáll, hogy gondolatait rendbeszedje, de azok összevissza kavargognak. Úgy, mint a bor, mikor fölzavarják. Idő kell, míg leülepedik.

8.

A télnek sehogy se akar vége szakadni. Március van, hamarosan itt a Húsvét, mégis olyan hideg az idő, mint február elején szokott máskor. Nehezen várja ember, állat a kikeletet. Tegnap hó esett, meg is maradt, mára meg föltámadt a bőjti szél, zörget ajtót, ablakot. Csak legalább a havat elhordaná! Rosszabb ez a metsző szél a csikorgó fagynál. Beszorul az ember a konyhába, hiába únja már a párás krumpliszagot.

Mert az föl este, reggel. Este paprikásan, reggel csak úgy magába, vágott zsírral, töpörtyűvel, vagy csak egy kis pörccel a tetején.

Most is rotyog a sporhelten, Iluska kavargatja, mert Julis ki tudja, merre jár. Mostanában egyre többször eltűnik, azt hiszi az ember, hogy végzi a dolgát, egyszerűen csak nincs sehol. Jó idő múlva előkerül ugyan, de valahogy semmi nem úgy megy, mint azelőtt. Sokat nyelvel, nemcsak a lányával, de övele is, ha meg nem veszekszik, akkor hallgat. Órákig el tud ülni esténként a dolga mellett, hogy nem szól egy szót. Ha nem lenne a rádió, bizony csönd lenne Tornyieék házában.

Öreg Tornyai Farkas a pincére, szőlőre gondol. Régen járt a hegyen, havas időben nemigen merészkedik a csúszós ösvényre. Meg aztán nincs is minek. Ha elfogy a bor vagy a pálinka, Iluska könnyű lábaival kiszalad, és meghozza, ami kell. Nem szívesen megy, nem szeret cipekedni, dehát nem kell gyakran fordulnia. Öreg Tornyai Farkas szereti ugyan a bort, de csak mértékkel iszogatja. Vendég meg nem sokszor jön a házhoz.

De most úgy hallja, jön valaki. Nagyot csapódik a rugós kertajtó, ahogy a szél kivágja az érkező kezéből. Kemény lépések hallatszanak ki a szélzúgásból. Férfiember közeledik. Erősen kopog az ajtón.

Az elnök lép be a konyhába.

– Jó estét mindenkinek! Hát hogy s mint, Farkas bátya?

– Szerbusz Gergő fiam. Megvagyok lassacskán.

– Látom, dolgozik.

– Ezt a kis maradék vesszőt akarom megfenni. Jön a tavasz, kell a háznál a véka, silinga.

– Nekem is fonhatna egy füleskosarat, Farkas bátya. Én nem tudok, meg nem is érek rá megtanulni.

– Kicsit, nagyot?

– Egy kisebb kéne csak, az asszonynak. A nagyok még meglehetősek.

– Ha tart még az idő, megcsinálom. De ha kikel a tavasz, a jóvó télre marad. Na, de ülj le minálunk.

– Hát Juliska itthon van-e?

– Itt van valahol a ház körbe, majd bejön. Iluska, eridj, szólj anyádnak. De csak tán nem hozzá gyöttél?

– Óhózzá is. Meg magához. Meg ehhez a kis lányhoz.

– Szóval mindenkéhez – bólint az öreg. – Add elő sorjában. Az elnök az ajtóra néz, szemével vidáman odacsippent:

– Akkor kezdjük a vendéggel, akit hoztam magának.
– Föláll, odalép az ajtóhoz, s kiszól:
– Balázs, jöhetsz!

Magas, fiatal férfi lép be az ajtón.

– Ismerkedjenek össze. Szentkirályi Balázs a múzeumtól jött, néprajzzal foglalkozik. Beszélni szeretne magával.

Hát persze. Ha valaki embert keres a faluban, az csak hozzá jöhet. Igaz, hogy ő nem szokott rajzolni, de ezt Pál Gergő is tudja, s biztosan nem véletlenül hozta őhozzá a vendégét. Ezért aztán nyugodtan rábólint a kérésre:

– Szívesen segíték, ha tudok.

A következő egy órában Öreg Tornyi Farkas megtudja, hogy a néprajzos gyűjtő körúton van, most éppen az itteni népszokások érdeklik. Keresztelő, lakodalom, temetés, minden, ami sorsforduló az ember életében. Könyvet akar írni a környék szokásairól, ezért arra kéri, hogy gyűjtsön össze őneki mindent, amit tud. Mondjon el olyan dolgokat is, amiről esetleg azt hiszi, nem érdemes, őt minden érdekli. Persze nem lehet most mindent elmondani. De jön ő többször is a télen, a tavasz folyamán, ha meg nem tudna jönni, levélben is megbeszélhetnek sok mindent. Vállalná-e?

Hogy vállalná-e? Minek kérdez ilyeneket ez az ember? Amióta a múltkor hallotta azt az előadást a faluról, végigjártatta magát a környék minden zeg-zúgán, próbálta kitalálni, mért neveztek el hegyet-völgyet, dombot, rétet úgy, ahogy elneveztek. A Látó-hegy, a Pogány-domb, a Barankó meg a többi nem véletlenül kapta a nevét. A Bagóvári-tetőn sincs se bagó, se vár, valamiért mégis elnevezték azt is? Ha hoz neki választ a néprajzos ezekre, ő még többet is megtesz annál, amit kér. Mert úgy van az, hogy hiába is olvassa az Élet és Tudományt, meg hallgatja a rádiót, más az, ha nem magának csinálja szórakozásképp, hanem másnak, munka módjára. Úgy mindjárt értelme is van a dolognak. Hát persze, hogy vállalja.

Fél nyolckor a városi készülődik, megy a vonata. Meleg kézfogással köszöni mindnyájuknak a segítséget. Megígéri, hogy küld majd Farkas bácsinak néhány újságot meg könyvet, ami elszórakoztatja. Aztán, ha pár hét múlva eljön, majd beszélgetnek.

Kikísérik a vendéget, aztán ki-ki visszaül a helyére.

– Na, és most Iluska jön. Merthogy őhozzá is jöttem – nevet jókedvűen Pál Gergő. Iluska álmélkodik. Még-hogy őhozzá? Az elnök? Mit akarhat őtőle?

– Hallottam, szeretsz olvasni. Könyveket. Igaz?

– Igaz.

– Aztán sok könyvet kiolvastál-e a télen?

– Hát... olvastam egypárat.

– Aztán tanulni szeretsz-e?

– Nem járok én már iskolába.

– S nem is akarnál? Mondjad!

Iluska halovány, örül is, fél is, aztán csak kimondja:

– Akarnék én, ha lehetne.

Ha itt lenne az anyja, nem beszélne ilyen bátran. De nagypapja előtt lehet.

– Hát látod – folytatja az elnök –, ezért vagyok én itt. Mit szólna hozzá, Farkas bátyám, ha kitaníttatnánk? Elmenne gépíróiskolába, és ha elvégezné, bejönne mellém az irodába dolgozni. Okos kislány ez, hamar megtanulná, amit kell.

Iluska még soha nem volt olyan boldog, mint most. Öreg Tornyi Farkas látja, hogy nagyon a kedvére való az elnök ajánlata. Újra lehajol a fűzfavesszőkhöz. Nem lehet erre azon nyomban okosat felelni, hiába sürgeti a Pál Gergő. Igen, ő is tudja, hogy Iluska jóra való, ügyes, okos meg minden. Azt is köszönni kell, hogy órájuk gondolt a tanács, segíteni akar az árván. De nem olyan könnyű ez. Julit is meg kell kérdezni, mégiscsak az ő lánya. Aztán meg ... ki fog kapálni, ha a leány iskolába megy?

Ezt hangosan meg is kérdezi.

– Hogy ki? – nevet az elnök. – Az is el lesz majd igazítva. Az a fontos, hogy mindenki azt csinálja, amire tehetsége van. Iluska okos, hát tanuljon. Aki meg bírja erővel, az kapáljon. Meg aztán jönnek majd a gépek! Na, gondolják meg jól! Egy hét múlva megint eljövök.

9.

Öreg Tornyi Farkasra egyszerre szakadt rá a nagy magányosság. Augusztus végén Iluskának összepakolták a párnát-dunnát, elment a városba tanulni. Sírt szegény kislány, na persze nem a szomorúságtól. Csak az izgalom, a félés mindenféle új dolgoktól előcsalja

még a bátrabból is a könnyet. Iluska meg félénk gyerekek, sose volt el hosszabb időre hazulról. Dehát majd megszokja. Négy év az elég sok, ennyi idő alatt tán el is felejtí a falut. Az is lehet, hogy vissza se jön, úgy megetszik neki a városban.

Már a városi szokásokat is fölvette. A múltkor is, amikor hazajött, azt mondta az anyjának, hogy őt ezen túl Icnak szólítsa, mert az iskolában így hívják a társai. A haját is kibontotta, csak úgy lógott az a hosszú haj a hátán, csapkodta ide-oda. Úgy kellett az anyjának ráripakodni, hogy kösse össze, ne lógassa bele mindenbe. Megtette ugyan, de durcásan összeszorította a száját, többet nemigen szólt. Az a szelíd, félénk gyerekl! Egészen elrontják abban az iskolában.

Így hát már egyik lány sincs a háznál. A munka több lett, a csönd nagyobb. Az őszi betakarulásnál nem ér rá ezen tépelődni az ember. Naphosszat a mezőn van, meg a hegyen, Julissal ketten nem is győzők.

De a hosszú esték még hosszabbak lettek. Julis keveset ül otthon, kujtorog, mint mások. Kevesebb a mosni-főznivalója, hát csak megy hazulról. A rádió maradt az egyetlen társaság. Igaz, moziba is mehetne, az is van egy héten kétszer, de valahogy nem szokta meg. Pedig, ha egyszer elmenne, akkor már menne többször is. Ebben az egyben, maga se tudja mért, de nem az a bátor, magamutató ember. Talán mert ha elmegy, ott fűvel-fával beszédbe kellene elegyedni, márpedig ő igen hozzászólt a hallgatáshoz. Nehezen bújjik ki az ember a bőréből. Lehet, hogy vesz egy tévét, már van az elnöknek meg az iskolának is. Esténként, ha nincs mozi, odajárnak az emberek. Azt mondják, az minden mozinál többet ér. Akkor aztán házhoz jön a mozi, nem fog unatkozni télen. Megvette a kályhát is, szokás vagy nem szokás, befűt a szobába, csavarogjon a Juli, amerre akar.

Fölvidul ezen. De aztán eszébe jut a Pál Gergő, s elkomorodik. Mert úgy van az, hogy amíg van mért harcolni, bármilyen nehezen dolgozik is, addig nem kódis az ember. De ha nincs meg a föld, ami az egész életet jelenti, ülhet ölbetett kezekkel a gazda, szívhatja a pipáját naphosszat, csak kisémmizettnek érzi magát.

Öreg Tornyai Farkas maga sem tudta, szidja vagy áldja az elnököt. Nem lehet megszokni azt az érzést, hogy nincs földje. Pedig amikor aláírta a papírt, tudta, mit csinál. Meggondolta jól. A lányoknak nem kell az

örökség, mihez kezdenének vele? Az egyiknek iparos az ura, nem ér az rá a földet túrni. A másik kisasszony, lesz, titkárnő vagy ilyesmi, az sem fogja a kezét kapával töretni, meg ideje se lesz rá. Ő vajon meddig bír dolgozni még? Iluska a nyáron itthon volt, mégis fizetni kellett a kapálásért. Mi lenne ezután? Julinak is egyre jobban búzlik a munka, többet van a tükör előtt, mint a hátsó udvarban. Még ő bízta az apósát, amikor jöttek az agítalók, hogy írja csak alá, mit csinálna a földdel?

Így hát aláírta, majdnem elsőnek a faluban. Elsőnek azok között, akik számítanak. A Pál Gergő nagyot kurjantott, örömeben megölelte. Hát persze, gondolja büszkén az öreg, ha ő aláírta, mások is meg fogják tenni.

Őneki azonban kijöttek a könnyei, bárhog is titkolta. Mert nem mindegy az, egy élet munkáját egy perc alatt eldobni! Fia talabb korában büszke volt rá, hogy neki nem kellett osztani. A fia mellette maradt, ha traktoros lett is, sokat dolgoztak együtt. De azon a napon, amikor lemondott mindenéről, lefekvés előtt föl nézett a felesége fiatalkori fényképére a falon, és keserveset sóhajtott. Hát mért volt az a sok szenvedés, mért volt a korai halál? Ha lenne még két-három gyereke, lány vagy fiú, mindegy, csak könnyebben viselné az öregséget. A föld az így se, úgy se maradt meg.

Napközben könnyebb, nem ér rá gondolkozni. De este csak ül a padon, meg-megszívja pipáját, ül, és eszében régi dolgok járnak. Nincs kedve a rádióhoz, nincs kedve a vacsorához, lefeküdni sincs. Magyarázgatja magának, hogy így van ez rendjén, így halad a világ, Iluska tanul, a föld mindenkié, neki meg milyen könnyű lesz eztán. A háztáji ad egy kis munkát, a téasztól kap nyugdíjat, úri módon élhet. Juli az állatokat rendezi, ő se szakad bele a munkába, lesz úgy, hogy délután leülhet pihenni. Meg aztán ott a hegy. Azt nem vették még el. Most majd lesz ideje megújítani. Öregek a tókék, rájuk fér. Hallott a rádióban új fajtákról, a következő tavasszal rendel belőlük kipróbálásra.

Így töpreng magában öreg Tornyai Farkas. Tudja, hogy jól csinálta, de sokszor el kell ismételnie napjában. Olyan ürességet érez, amelyet akkor érzett, amikor a fiát elvesztette. Ahogy múlik az idő, úgy hiányzik az is. Nem igaz, hogy az idő gyógyít. A nagy fájdalom

elmúlt, az úr azonban egyre nagyobb. És így van ez a földdel is. Már nem siratja, de belül egyre nő az úr. Fia, földje, unokái.

És ma van a napja annak, hogy teljesen magára marad. Mert Julis ma nem főz vacsorát, odarak az apósa elé egy tányérba kenyeret, szalonnát meg egy hagymát, és azt mondja:

– Egyen apám, ma nem érek rá mást csinálni.

Azzal kimegy a konyhából. Hallatszik, ahogy nyitja-csukja az ajtókat. Darab ideig csönd van, aztán jön újra, sebtében dobál bele mindenféle holmit egy táskába, aztán odaáll az apósa elé:

– Apám, én most elmegyek.

– Jól van. Máskor nem szoktad mondani, mégis elmegy. Hát csak menj most is.

– De én úgy megyek, hogy nem is jövök vissza.

– Hol akarsz alunni?

– Értse meg apám, én nem alunni megyek. Én elköltözök, azért nem jövök vissza. Itt hagyom a maga házáat.

Öreg Tornyai Farkas szeme megfakul. Szájában megáll a falat. – Érttem. Hát... Menj csak. Ami tied, vidd.

– Meg se kérdezi, hova megyek?

– Majd megmondod, ha akarod. Ha meg nem, úgylát hiába kérdem. Menj csak, biztos várnak.

– Apám, értse meg, én nem bírok egyedül élni. Megöl ez a csönd, ez a némaság, halálosan unom az egyedülét. Én még fiatal vagyok, nem temetkezhetek el egy öregemberrel a nyakamon. A lányoknak nincs szüksége rám. Apám is meglesz magába, amíg Iluska haza nem jön. Lássá, nem kell a földdel se harcolni többet, ami kell, megterem a ház körül. Aztán hazajön Iluska, s ketten lesznek. Ha meg férjhez megy, megint lesz család is maga körül. Ne haragudjék rám!

Öreg Tornyai Farkas föl se néz a magyarázkodásra. Eszik tovább.

– Nem mondtam egy szóval se, hogy maradj. Nem köll magyarázkodni. Eridj!

Juli még mondana valamit, tétován mozdul keze, szája, aztán dacosan megfordul. Amikor utoljára jön ki a szobából, tele a keze a holmijával. Beszól a konyhába:

– Az egyik dunnáér még visszajövök. A másikat itt hagyom Iluskának.

Az öreg nem válaszol. Juli azt hiszi, haragszik. Pedig a falatot gyürködi a torkán, ami sehogy se akar lemenni.

10.

Megint betakarta a falut a hó. Úrangyalára harangoztak éppen, úgy este hét után, amikor megindult a hóesés. Már délután beborult, egyforma szürkesség takarta az eget, lehetett látni, hogy megérik az idő, s lesz ebből valami. Aztán este, mintha csak a harangszóra várt volna, elkezdett esni. Nagy, puha pelyhekkel kezdte, elolvadt mindjárt, ahogy leért. Az ember ha tenyérébe vett akár egy pelyhet is, csurog víz lett tőle, akkora pehely volt. Félóra múlva aztán apróra váltott. Olyan sűrűn esett, látni nem lehetett tőle.

Régen fehér lett minden. Legalább eltakarja a nyomorúságot, mondják ilyenkor az emberek, akik, ki tudja mért, de úgy szeretik, ha fehér a karácsony.

Öreg Tornyai Farkas söpör a háza előtt. Maga végzi, nincs, ki megtegye helyette. Szerencsére nincs összefagyva, könnyen viszi a söprű a havat, na meg a vállalai is bírják, nem olyan sok az a hetven év. Csak a cipekedést nem bírja, a lába, az gyengébb.

Miközben söpör, elgondolja, hányszor megtette már ezt karácsony szent reggelén, egyedül is, aztán a gyerekekkel is, később meg az unokái is sokat visongtak a szálló porhónak körülötte.

Aztán meghalt a fia egy balesetben, az unokák elkerültek a háztól, Juli, a menyé is itthagya a kántor kedvéért. Ma újra csak egymagában csinálja az utat a hóban, időben, hogy mire felcsicszen a reggel, és jönnek a népek a templomba, kész legyen a járda is, az udvar is.

Még a hidat is letisztítja. Nem mintha várna valakit, de úgy nyugodt a lelke, ha minden a régi van. Aki jöhet, a járdán jön végig, talán Iluska lesz az, talán a menyé is, bár azon se csodálkozna, ha az ünnepen magára maradna.

Valamikor, igen. Valamikor igazi ünnep volt a karácsony, öten is ültek az asztal körül, a fa alatt. De hol van az már. Előregedtek az évek, előbb-utóbb mindenki magára marad.

Tiszta a híd, a járda, út vezet hátra a favágítóhoz, az ólakhoz meg az árnyékszékhez, nincs mit söpörni. Be

kell tenni az ágsöprűt a kamrába, megtömni jól a fűrészesporos kályhát, s azzal kész.

Rend van a kamrában, de azért odébb tolja a vödörket, más helyet keres a fűzkosaraknak, összébbkotorja lábával az odakészített fűzveszőket. Áll még egy kicsit a kamraajtóban, aztán elindul befelé a házba, miután gondosan leverte bakancsáról a havat. Elmosolyodik magában, amikor rá gondol, hogy mit mondott a múltkor Iluska. Hogy a városi népek csak papucsban járnak a lakásban. Naiszen! Jól nézne ki a falusi ember, ha egy nap ahányszor ki-be jár, annyiszor lehúzná a küszöbön a csizmát, bakancsot.

Az ajtó előtt megtörli lábát az odakészített rongyban, vár egy keveset, aztán megnyitja az ajtót. A konyha hideg, barátságatlan. Az asztalon ott a sült tyúk, a menyé hozta tegnap, útközben adta be az éjféli misére jövet. Még meg sincs kezdve. Tegnap éjfél után nyers sonkát vacsorázott kenyérral meg hagymával a kertből behozott kis fenyőág mellett.

Rövid pillantást vet a hideg tűzhelyre. Meg se rakta reggel a tüzet. Minek pazalná a fát, a fűrészespor olcsóbb, meg az ünnep is nagyobb, ha a szobában tölti az ember.

Mielőtt leülne, még van mit tenni. Megkeresi a petroslos üveget, önt egy kicsit a hamufogóba hintett fűrészesporra, meggyújtja, és betolja a helyére. Fölemeli a kályhatetőt, elégedetten bólint. Kis idő múlva olyan meleg lesz, tán még ingre is lehet vetkőzni. Leül az ágyra, bekapcsolja az éjjeliszekrényen álló rádiót. Ül, hallgatja a gyerekeknek való karácsonyi versikéket, nótákat. Aztán megmérgeződik és kikapcsolja. Én különbet tudok, dünnyögi, combjára könyököl, fejét lehajtja, úgy dúdolgat a rongyszőnyegnek bólogatva egy régi dallamot.

Fölneszel. Hangokat hall az ablak alatt, de csak a templomból jönnek. Kilenc óra, most van a kismisének vége. Néz az ajtóra, mintha várná, hogy ide is hazajöjjenek az asszonyok. Sóhajt kicsit, kiegyenesíti a hátát, nem kényelmes az ágy szélén ülni. Leül az asztal melletti támlás székre, aztán gondol egyet, és odaviszi a kályha közelébe, odaül. Így se jó, a székhát túl merev, így meg a dereka fájdul meg. Kéne egy jó fotel, igaz is, volt egy fonott nád karosszék, csak elrongyolódott rajta a nád, ha megjavítaná, jó lenne. Felélénkül, indulna is előkeresni, aztán eszébe jut az ünnep, máma nem lehet dolgozni.

Na, majd ünnepek után megjavítja, ha megvan még valahol.

Odamegy az ablakhoz. Most az első szobában van, mióta magára maradt, gyakran bejön ide, és most az ünnepekre itt rendezkedett be. Nem szokta még meg, de szívesebben van itt, mint a magáiban, egy kis változatosság jót tesz az embernek. Itt nagyobb az ablak, világosabb van, ide a nap is besüt, ha nincs beborulva.

Fölpillant. Oszlófélben a fellegek, tán ma is kisüt, fényes, fehér ünnep lesz. Lopva nézi a népeket, nincs-e köztük valamelyik, Iluska, vagy a Juli, aztán visszamegy a székhez. Ül. Nézi a pirosodó kályhatetőt. Hatalmas teher a vállán a csönd, le kéne rázni valahogy. Túl meleg is van a kályha mellett.

Fölláll, meghúzogatja magát, aztán átmegy a konyhán, át a maga szobájába. Útja közben megint ránéz az üres sporheltre meg a tyúkra az asztalon. Nem éhes, de mintha hiányozna a gyomrának valami.

Eszébe jut, hogy kapott egy könyvet az igazgatónéától, olvasásra, egy vastag lapos, régi könyvet valami kanizsai családról. Az jó lesz tán, valamikor ott volt katona Kanizsán. Visszamegy érte, nézi a címét: A virrasztó asszony. Bólint rá. Ő meg a virrasztó ember, ebben egyformák. Az asztalra könyököl, és olvasni kezd.

Lassan olvas, minden szót megrág, időnként elgondolkodik. Aztán újra a könyvbe üti a fejét. Olvas déli harangszóig. De mintha nem lenne ott egészen, hol ez, hol az jut az eszébe, és mintha a gyomra se lenne egészen rendben. Egy kis pálinka biztosan segít. Fáradtságosan áll föl, hogy kivegye a kis demizsont a konyhaszekrény sarkából. Meghúzza. Visszanyomja rá a foszlott gyékénydugót, de nem rakja a helyére, hanem beviszi magával a szobába. A tyúkra az asztalon már rá se pillant.

Bent a szobában áll egy kicsit. Ránéz a könyvre, ránéz az ágyra. Az ágyat választja. Rádól a takaróra. Eszébe jut a felesége, aki ezért mindig megszidta, dacosan vállat von, aztán lemondóan hümmönt. Már csak magának tartozik számadással.

A pálinka elálmosította, csendben, behúnyt szemmel fekszik. Tudja, hogy ha most elalszik, éjszaka valóban virrasztani fog, de nem törődik vele. Szól ugyan mellette megint a rádió, de nem hallja. Félálomban lát-

ja magát, megy a hegyre, tavasz van, és a kertkapunál újra a kisunokái várják.

11.

Elmúlt egy év, elmúlt kettő, ősz lett megint. A szürke, ködös égből hidegen szítal az eső. A megsárgult, megtöppedt falevelek gyűrődéseiben megül a víz, elnehezülve, súlyosan hullanak a földre. Gubbaszt az aprójóság, a tyúkok, kacsák fázósan bújnak ólba, hidas alá. Aki teheti, behúzódik a házba, de legalábbis a pajtába, istállóba.

Ez az egész ősz ilyen. Szeptember végén elkezdte, azóta szinte állandóan vagy az eső, vagy ez a hideg köd nehezíti a munkát. Lassabban megy a betakarulás, nem úgy, mint máskor. Szüretkor is esett, ázott levelek közüln kellett a fürtöket kivágni. Hol van a régi szüretnek hangulata? Bár lehet, hogy nemcsak az eső miatt nem visszhangzik a hegy a kurjongatásoktól. Este a prés mellett se danolnak a szüretelőik, hiába isszák a tavalyi bort a libapecsenyére. Valahogy minden szürke lett, nemcsak a látóhatár. Nagyt változott a világ.

Öreg Tornyai Farkas ballag a hegyre. Akármilyen az idő, minden nap kimegyen. Mert mit csináljon az, aki megszokta a munkát? Az itthonit elvégezte, a hegyen meg mindig akad valami. Ha más nem, az elkorhadt karókat kicserélni, a régít fölvtágni, csomóba rakni a pincefal mellé, ahol nem veri úgy az eső. Jó lesz tüzelőnek. Befűt egy kicsit, a vaskályha hamar kiadja a meleget. Fölfűzi a paprikát, amit a múlt délután csak úgy leöntözött a sarokba. Aztán majd csak elmegy ez a nap is. A kályha tetején süt egy kis krumplit, lábossal letakarja, úgy hamar megpuhul. Itt a tarisznyában egy kis szalonna, kenyér, hagyma meg akad hozzá a hegyen, el lesz látva mára. Bort iszik rá, üldögél egy kicsit a melegben, mi kell egyéb? Délután hazajön, megveteti az aprójóságot meg azt az egy tehenet, amit meghagytak neki, megfej, előnti a tejet, mindig van, ki jön érte, aztán elrádióztat lefekvésig. Az is lehet, hogy lefekszik, és úgy hallgatja a rádiót. Sőt, még az Élet-tudományt se olvasta ki egészen. Mióta nem Juli dik-tál, akkor fekszik, kel, mikor jólesik. Bár reggel sose lustálkodik, megszokta a koránkelést. Meg a jószág is várja. De este azt csinál, amit akar. Jobb a dolga, mint eddig bármikor.

Átmege az utca túloldalára, ott jobb a járda, fa sincs annyi az árokparton, nem csurog a nyakába a víz. És főleg nem kell elmenni a tanács előtt, ahol mindig ráköszönnek az ablakból. Iluska is, a föld is a Pál Gergő rovasán van.

Hiába megy át azonban, az elnök hangja utoléri:
– Farkas bátya! Farkas bátya, hallja?

Odanéz. Kinn áll az elnök a lépcsőn, hevesen intget neki. Hát ez meg mit akarhat? Megáll, odaköszön.

– Győjjék már át, mondani akarnék valamit!

A szőlőt nem adom, gondolja elszántan az öreg, és lassan átmege az úton.

– Jöjjön Farkas bátyám, van magának itt valami.

Bemennek az elnök szobájába. Odabent van az orvos is, meg egy fiatal nő, akit sose látott. Olyan diákforma.

Öreg Tornyai Farkas zavartan rázni kezdi kalapjáról a vizet. Leül a székre, amit kínálnak neki. Jobban érezné magát, ha nem a viselő ruhája lenne rajta, meg ha nem ez a sáros bakancs húzná a lábát. Elnézést is kér miatta, de az elnök legyint:

– Ne zavartassa magát, bátya. Ismerkedjenek össze. Ő Pataki Zsuzsa, az új védőnő. Ide helyezték a faluba, a doktor úr mellé.

Öreg Tornyai Farkas tudja az illetet. Előrehajol a székből, megemelkedik, amint kezét fog a fiatal nővel.

– Akkor mostantól egészségesebb lesz a falu – mondja hangosan, de magában csodálkozik. Mert minek két nő egy orvos mellé? Hiszen mellette dolgozik a bábaasszony is, Mihókné, aki húsz éve van itt a faluban, s hogy nem otthon szülnek már az asszonyok, ápolónő lett belőle – vagy ilyesmi. De nem mutatja csodálkozását. Azt azonban kifejezi, hogy minek kell ő is ehhez. Pál Gergő nevet:

– Hát nem is azért, Farkas bátya, hogy engedélyezze. De valamit kérdezni akarunk magától. Mind a ketőjüknek jó lenne, ha beleegyeznek. Azt hiszem.

– Hát mondjad.

– Tudja bátyám, ennek a lánynak lakni kell valahol. Neki meg a Dóra tanítónőnek szerziünk majd egy szolgálati lakást, ahol ketten ellehetnek. De addig is... Szóval úgy gondoltuk, magának van egy üres szobája, ha azt kiadná neki, lenne hol laknia. Maga se lenne egyedül, meg egy kis pénz is állna a házhoz.

Öreg Tornyai Farkas nagyt néz. Ezt aztán jól kifundálták! Biztos, hogy a pénznek mindig van helye, de

hogy lakna meg vele egy fiatal nő? Julinak ugyan nincs már semmije az első szobában, fűteni is lehet ott, de hátha ez a védőnő a városról jött, s más szokásai vannak? Ha nem szokta a falusi életet, nem lesz könnyű dolga míg beleszokik. Másfelől az is igaz, bárkihez megy lakni a faluba, még mindig őnála a legjobb. Ámde ő, öregember léteire hogy fog hozzászokni ennyi év magány után a társas élethez? Az elnök biztosan azért gondolt őrát, mert látja rajta, hogy nehezen viseli az egyedüllétet. Meg kell ezt fontolni jól. Öreg Tornyi Farkas föláll a székről. Nem szokott ő semmi dolgában hirtelen dönteni. Lassan ejti a szót: – Köszönöm az ajánlatot. Megtisztelnék vele. Ha jövök visszafelé, be-szólok, s megmondom, mire jutottam. Na, Isten áldja magukat.

Fölállnak azok is, köszönnek. Az elnök még utána szól:

– Ha későn találna megjönni, kopogjon be nyugodtan hozzám. Sötétedés után otthon leszek.

12.

Öreg Tornyi Farkas meg folytatja az útját a hegyre. De mennyivel fürgébben rakja a lábát, mint amikor elindult! Nem látja a ködöt, nem veszi észre, hogy bakancsa, nadrágja csurom sár, nagyot köszön minden szembejövőnek. Az emberek megfordulnak utána:

– Hát ebbe mi ütött megint?

A dombon fölfelé lelassít. Félúton megáll, kifújja magát. Észreveszi, hogy elállt az eső, és mintha a köd is messzibb ment volna. Valami jót, valami meleget érez a szíve körül, amint lassan kerülgeti a kátyúkat az úton. Nem érti. Hisz még nem döntött, magához fogadja-e a lányt a tanácsról.

Ahogy fölér a tetőre, meglátja azt a földdarabot, ami pár éve még az övé volt. Szokás szerint sóhajt egy nagyot. De most nem száll köd a szemére, szívére. Sőt. Úgy látja, egyre tisztul.

Fölnéz az égre. Könnyebbedett lábbal indulna neki a kis lejtőnek, de egyszerre megáll. Mintha valami megütné hátulról, muszáj megfordulnia. Pedig jó ideje már, hogy ránézett a Varga Gizi kapujára.

A kertajtó kilincse vonzza a tekintetét. A kilincs mozdul, lassan, nyekergősen megindul a kiskapu befelé. Öreg Tornyi Farkas ütötte nézi.

Egy kisgyerek áll a kapuban, egy egészen kis gyerek. Nagy szeme komolyan néz az öregre. Nézi mosolytalanul, csodálkozva, de egyáltalán nem riadtan.

Öreg Tornyi Farkas megrendülten áll. A kis arcból a fia szeme néz, a fiáé, aki az egyetlen volt, és akivel most mintha újra találkozna. Gondolatlanul nyújtja a gyerek felé a kezét. Nem is a kezét, csak a bal keze mutatóujját, úgy, ahogy sok-sok évvel ezelőtt, egy másik életben szokta.

A gyerek megragadja a bütykös ujját, még most sem szól, de a tekintete nevetőssé válik. Szólke kis feje belesimul a nagy tenyérbe. Nini, épp ott a forgó a hajában, ahol az Endre gyereké volt.

– Mi neved? – kérdi az öreg, hogy valamit mondjon.

A gyerek felelne, nyitja a száját, de ekkor a kert mélyéből kiáltás hallatszik:

– Endri, hol csavarogsz? Gyere csibém, mert megissza a cica a tejcskédet!

– Igya meg! – kiált a kis haszontalan, és egyszerre felélénkül. Hova mész?

– Megyek a hegyre. Eljössz-e velem?

A gyerek ránéz az öregre. Láthat a szemében valamit, mert egyszerre kiabálni kezd a ház fele:

– Mama, én is megyek a hegyre!

– Kivel akarsz elmenni, csibém?

A gyerek nem felel, csak megfogja újra az öreg kezét, és húzza maga után:

– Gyere, papa, menjünk a hegyre!

– Haragudni fog öreganyád.

Németh János: Csodaszarvas,
a ZALA'ART 2000 című kiadványból

Albert Zsuzsa

Legenda Pais Dezsőről*

Albert Zsuzsa: Amikor én beiratkoztam a budapesti bölcsészkaron a magyar szakra, kétségbeestem, hogy én bizony nem tudom igazán jól a nyelvtant, sőt, nem tudok mondatot elemezni, s engem onnan ki fognak hajítani, ha észreveszik. Volt egy speciálkollégium: Bevezetés a magyar nyelvtudományba (Pais Dezső). No mondom, akkor én ide elmegyek, ha ez bevezetés, az jó lesz ilyen kezdőknek. Egész mást találtam ott persze, akkor ismerkedtem meg Pais Dezsővel, akit nagyon nagyon megszerettek azok, akik ezekre a kis külön kollégiumokra jártak. Akik nem, az óriási nagy magyar szak, úgy találkozhattak vele, hogy felolvasta akkor már a jegyzeteit. Öreg ember volt.

Nekem nagyon sok jó emlék van róla, a jelenlévőknek biztosan még több, nem tudom, melyikük találkozott vele korábban.

Deme László: A legöregebb lévén, én. Harminckilenc őszén léptem be a Pais-előadások elsőjébe. Előtte viszont, mint Eötvös Collegiumba pályázó, találkoztam Pais Dezsővel, mert ő vállalta a több napos fejtapogatás procedúráját a leendő kollégistákkal. Az volt a szerencse, hogy az Eötvös Collegiumban sose arra voltak kíváncsiak, hogy az ember mit tud már, és mit nem tud még, hanem hogy hogyan gondolkodik, úgyhogy szó sem volt nyelvtanról ezen a felvételi beszélgetésen, amit fejtapogatásnak hívtak annak idején. Pais Dezső elkezdte ütögetni a térdét és kérdezte: ez mi? – Mondtam, hogy: nadrág. – De itt, ami benne van. Aztán a végén kitaláltam, hogy térd. – Na és miből származik? Vakartam a fejem, és majdnem azt mondtam, hogy ezt nem tanultuk, de volt kollégista tanáraink figyelmeztettek rá, hogy ezt az egyet ne mondjam, úgyhogy csak szerényen mondtam, hogy nem tudom. A végén rávezetett – és ez volt a híres „Pais-féle rávezető módszer” –, hogy ez a török igének a származéka, mert itt török meg a láb.

Ez volt az első találkozásom. Az első előadáson, ahol első- és másodévesek együtt voltak, és bementünk

a terembe, bejött Pais tanár úr, felálltunk, leültünk, és ez volt az első mondata: „új bekezdés”.

Lator László: Pais tanár úrnak emlegetitek Pais tanár urat, holott ő nem Pais tanár úr volt, nem is professzor úr. A kollégiumban az volt a szokás, hogy a fiatal kollégiumi tanárokat vagy a már európai hírű professzorokat, tudósokat, egyszerűen úrnak hívtuk.

Gyergyait, aki akkor már, nemcsak tudós, hanem koszorús esszéista, műfordító volt, a Nyugat egykori munkatársa, Gyergyai úrnak hívtuk. Mindenki úr volt, Thomas úr, a kollégium igazgatóhelyettese, aki feledhetetlen ebédeket és vacsorákat szolgált fel 1947-ben,

Deme L.: Szolgáltattot fel!

Lator L.: Igazad van, ez a helyes kifejezés. Kodály is úr volt. Amikor be-bejött azokra a kollégiumi kabarékra vagy gólyavizsgákra, és utánozhatatlan maliciával ordított rá az amúgy is halálra rémült gólyára, akkor is csak Kodály úr volt. Két olyan tanárra emlékszem a

A múlt magyar tudósai sorozatban 1995-ban jelent meg Benkő Loránd tanulmánya Pais Dezsőről, a felvétel a kötetből való

* Bodnár György (1927, irodalomtörténész), Deme László (1921, nyelvtudós), Domokos Máttyás (1928, irodalomtudós, kritikus), Lator László (1927, költő, műfordító) és Németh G. Béla (1925, irodalomtörténész) történeteit gyűjtötte össze a szerző. A Magyar Rádióban 1996. május 4-én hangzott el.

kollégiumból, akit nem uraztunk. Az egyik Keresztury volt, akit a háta mögött – de talán szembe is megengedhettük volna ezt – Dezsőnek hívtunk. Ebben, azt hiszem, valami kivételes szeretet is megnyilvánult, szóval valamitől ő Dezső volt, nem Keresztury úr. A másik pedig Pais Dezső, aki viszont nem is Dezső volt, nem is professzor úr, hanem Tosu. Ez a név onnan származott, hogy sokáig, talán évtizedekig, elemezte Tas vezér nevét. Nem tudom, milyen forrásból, Deme Laci biztosan tudja, azt a szóalakot választotta ki, azt a feljegyzést, azt a nyelvelméletet, vagy nyelvelméletöredéket, hogy Tosunec.

Deme L.: A 39-es kabarén kapta ezt a nevet. Nem tudom pontosan, hogy mi volt a témája a kabarénak, elég az hozzá, hogy bejött egy mekegő kis öregember a színpadra, és elkezdte, hogy To-su, To-su. Nahát ez volt aztán az alapja ennek. Ritter Sándor utána megkérdezte Pais tanár urat, hogy professzor úr, hogy tettett saját magának? – Mért, szerepeltem? – Hát nem vette észre? – Nem, nem, nem. Nem tudom. – Na és amikor a To-su... – Hallottam valami To-su alakváltozatot emlegetni, de nem tudtam, hogy rám vonatkozik.

Bodnár György: Pais tanár úr a kollégiumban úgy tanított, hogy szétoztotta az általa szerkesztett Magyar Nyelv kefelevonatait, s ezekből egyszerre kellett megtanulnunk a közlemények tartalmait, és a korrektúrajeleket. Egy alkalommal olyan lapot kaptunk kézhez, amelyen minden korrektúrajelet felismertünk, kivéve egyet: Pais tanár úr retardálva a hatást, kivárta a drámai pillanatot, egészen közel a szeméhez emelte a papírt, s ravasz mosollyal a következőket mondta: „Nem látják, a sor kurzív, a pont nem kurzív.”

Domokos Máttyás: Pais professzor úr – vagy mondhatom Tosunak? – nagyon büszke volt arra, hogy a Magyar Nyelvben, amíg ő szerkesztette, nincsen sajtóhiba. És amikor egyszer nála voltak ezek a korrektúrák – Lator László jelen volt ennél a történetnél – Bruckner gólya elkezdte szórakozottan nézegetni, mire Tosu a szemüvegét föltolva a homlokára, ráförmedt: „Mit néz! Mit néz!” Erre Bruckner, hogy kivágja magát, ijedtében azt mondta: „Professzor úr kérem, mintha ez az »n« betű nagyobb lenne, mint a mellette lévő »a« betű. – „Mutassa! mutassa!” Odakapta közel a szeméhez, nézi, nézegeti, majd azt mondja: „Szamárság, szamárság, az »a« betű kisebb, nem az »n« betű nagyobb!

De utána azt mondta, Brucknernek van a nyelvészet-hez érzéke.

Bodnár Gy.: Ilyesmit a vizsgákon is meg lehetett csinálni. Emlékszem, hogy – talán az alapvizsgán – a fiatalos szóval kellett foglalkoznom, amelynek jelentése a *sarjúerdő* volt. S Pais tanár úr sorra datálta a szó megjelenéseit, s végül megállapította a *sarjúerdő* jelentésű fiatalos utolsó előfordulását. Párhuzamosan természetesen készülnünk kellett az irodalomtörténeti alapvizsgára is, az alapvizsga anyagán belül Kármán József művére, a Fanni hagyományaira. Pais tanár úr datálásai felidéztek bennem, hogy a fiatalos a Fanni hagyományaiban is előfordul, s ennek későbbi az időpontja, mint az általa megadott utolsó előfordulása. Én a vizsga elején szerényen közöltem ezt az emlékemet, amely Pais tanár urat valósággal izgalomba hozta. „Hol, hol?!” – kérdezte. Mondtam, a Fanni hagyományaiban a következő mondatban: „Miért sír a fiatalos?” – „Mutassa!” hangzott a tanár úr válasza. Majd megvizsgálván az adatot, ezzel zárta a vizsga első részét: „Megengedi, hogy legközelebb egy lábjegyzetben megemlítssem?” Ezután persze a kötelező tananyag felmondása már nem is volt olyan fontos.

Lator L.: Egyébként én abból éltem, olyasmikból, amit most Bodnár Gyurka elmesélt, hogy mindig mondtam neki valamit, de én nem az irodalomból, hanem gyermekkori nyelvelméleimből. Egyszer például az *ér* és *érint* etimológiájával foglalkozott Pais Dezső, azt fejtegette, és én nagy érdeklődéssel hallgattam, hogy az elvont *megértnek*, annak, hogy megértünk valamit, az eredete a konkrét megfogás, megérintés, az *érinteni* ugyanaz a szó, mint a *megérteni*, és akkor nekem eszembe jutott, hogy nálunk azt mondták, hogy „pofon érdekellek”. Ezt egyébként nem én találtam ki, ez igaz volt, mindig igazat mondtam neki. Ettől a „pofon érdekellek”-től lábba jött. Akkor is, máskor is mindig azt mondta: „írja meg” én meg persze azt mondtam, hogy igenis professzor úr – de sohasem írtam meg, természetesen. Sok ilyesmit mondtam neki, mindig nagy sikerem volt gyermekkori emlékeimmel.

Domokos M.: Voltak, akik ezzel vissza is éltek, vad etimológiákat terjesztettek be Tosunak, aki mindent komolyan vett, azt mondta, hogy: utánanézek. Két-három héttel később pedig közölte, hogy szamárság az egész.

Deme L.: Benkő Loránnal nyelvjárásgyűjtési úton voltunk Somogyhatvanban, vagy valahol. Hazafelé unatkoztunk a vonaton, láttuk kiírva, hogy Somogyaszaló, és elkezdünk kitalálni egy somogyaszalói nyelvjárást, ahol csak labiális középső nyelvállásúak vannak, de ilyeneket, hogy „ördőbe nem törem” ti., hogy erdőben nem terem – ami képtelenség – és a Kruzsokba elvittük.

Szépen feljegyeztük még az adatközlő számát is. Pais tanár úr nagyon elcsodálkozott, hitte is, nem is, de mi meg nagyon erősködtünk. És hát kb. úgy három-negyed óráig ógtak-mógtak, hogy lehet ez; – mikor már elszégyelltük a dolgot és mondtuk: az az érdekes, hogy még az eredetét is tudjuk ennek a nyelvjárásnak. „– Hogy-hogy?” Hát kérem ez Siófok és Budapest között született a vonaton.

Lator L.: Pais tanár úrra mindannyian úgy emlékszünk – bár Zsuzsa emlegette a humorát –, hogy a legszárasabb tudós volt, akit valaha is termett a tudomány. És mégis, nekem Pais volt az a nyelvész professzorom, aki által megkísértett engem a nyelvészet.

Albert Zs.: Engem is.

Lator L.: Sosem akartam nyelvész lenni, bár megintett már korábban Ligeti Lajos, a „fejkopogtatáson” megkérdezte, mi szeretnék lenni, ha elvégzem az egyetemet, én meg, a gólyára jellemző hülyeséggel, azt mondtam, hogy író. Egyéb se kellett Ligeti úrnak, azonnal rámtámadt: gondoljak csak Szabó Dezsőre. Szabó Dezső maga is kollégista volt, és a török jövevényszavainkról írott szakdolgozata „máig is érvényes, nagyszerű munka, de ő, sajnos, elment írónak. Író lett. Rossz író!” – mondta. De ez a „riasztó” példa nem nagyon hatott rám. Annál inkább Pais tanár úr, különösen az etimológiáival, azok valami tömény költőiséget árasztottak magukból. Az egyik; emlékezetes etimológiája a *kopó* volt. Elmondta, mi az a *nádkopó* – egyikünk sem tudta mi –, egy tisztásféle a nádasban. És hogy honnan jön ez a *nádkopó*? Hamar eljutott a *kutyáig*, a *kopóig*. Miért kopó a kutya? Azért, mert felkopik az álla. Koppán, mikor utánakap valaminek, és összecsapódik a foga. Mit tudom én, még miminden gyűlt a *kopó* köré, de egyszercsak valahogy kinyílt a nyelvnek egy költői tartománya előttem. És még nagyon sok ilyesmit tudott Pais, nagyon szerette például a névetimológiákat, különösen az Árpád-koriakat.

Albert Zs.: Helynevek.

Lator L.: Azok is, meg személynevek. A dicsőséges magyar történelem úgy élt bennünk felségesen, hogy „Árpád apánk”, Álmos, meg a jövőt álmódó Emese, s akkor Tosutól megtudtam, hogy Árpád az árpácska, az árpa kicsinyítőképzős alakja, vagy a Buzád a búzaé. Ma is emlékszem a Levente etimológiájára, ez a gyönyörű név merő egy legenda, hősiesség, lovagkor, mit tudom én micsoda, s akkor kiderül, ilyen egyszerű: *Liüntik, Levőcske. Lényecske. Az Emesét* már szinte meg se merem mondani, Pais tanár úrtól tudtam meg, hogy Emese ősanyánk neve ugyanaz a szó, mint az emse.

Albert Zs.: Az az érdekes, hogy a nyelvészetről, azok, akik nem kerültek nagyon közel hozzá, azt hiték, száraz tudomány. Amikor most elővettem Pais tanár úr néhány megkapható tanulmányát, még érthetőbb, hogy miért szerettük. Mert a gondolkodásában minden összefügg mindennel. A néprajzzal, földrajzzal, történelemmel, az ősi hitvilággal. Itt van a Jókai-kódex, amit ő adott ki. És ezt ő mind tudta, és hozta ezekre az óakra.

Lator L.: Hadd tegyem hozzá, hogy nekem azon kívül, hogy annyi minden kinyílt egy-egy etimológiájából, az is nagy hatással volt rám, hogy Paisot a részletek érdekelték. És manapság, amikor a tudomány egyre inkább elmegy a „színvonalas és művelt” általánosság felé, ha előveszem véletlenül Pais Dezső valamelyik cikkét, írását, és látom, ahogy egy pici részlettel elbábelődik, és abból mimindent tud meg az ember, azt kell mondanom: kár, hogy ez a fajta nyelvészet el fog sorvadni, ki fog veszni a teóriák szorításában.

Domokos M.: Én az Eötvös Collégiumba később kerültem, az én fejemet Deme tanár úr kopogtatta és tapogatta, nem Pais Dezső, viszont, amikor én elkezdtem a bölcsészkart 1946-ban Szegeden, boldogult Klemm Antal professzor úr óráira vetett be a jó vagy balsorsom. Klemm pálos rendi szerzetes volt, angyali szelidségű, nem evilági lény, aki nagyon halkán, maga elé motyogva szinte, tartotta az óráit, szemlesütve, föl nem nézett a papirosról, s amikor az első órára bementünk 1946 szeptemberében, a következőképpen kezdődött, az első óra: „targia offr. tárgy, dátum.” És nem tudom folytatni. – Így ment egy féléven keresztül, egy félelmetesen száraz adathalmaz-zuhatag, amiben nem sikerült akkor fölfedeznem a költészetet. Klemm professzor úr angyali lelkiülete lehetővé tette, hogy mi-

nimális tudással is megszerezze az ember a tandíjmentességhez szükséges jeles kollokviumot, ezért nem nagyon strapáltuk magunkat. Viszont – nem is tudom, humornak nevezem-e, vagy mi volt ez benne, valamilyen magasabbrendű igazságszolgáltatásnak – kitűnőt soha senkinek nem adott. Egyetlen egyszer fordult elő, hogy valaki közülünk úgy elszemtelenedett, hogy belement hozzá, és ki sem nyitotta a száját. Klemm fáradhatatlanul gyomrozta, legalább egy óra hosszúag faggatta az illetőt, de egy hangot nem tudott kiszedni belőle. Végül azt mondta neki szemlesütve: kolléga, adja ide az indexét. Beírta az osztályzatot, összecsuksa az indexet, és visszaadta. A delikvens csak a folyosón nyitotta ki, abban a hiszemben, hogy elbukott, de az volt beírva, hogy kitűnő. Így akarta őt megszégyeníteni.

Bodnár Gy.: Ha az egyetemi nyelvészeti órák egészét felidézzük, először is Lazicius tanár úr jut eszünkbe. Ő is ragaszkodott órái látogatásához, s az ő előadásai sem voltak izgalmasabbak az egyetemi Pais óráknál. Sőt én ma is szívesebben emlékezem az utóbiakra, pedig azok is tömegórák voltak.

Az egyik félévben egyetlen témával, a mondatdefiníciókkal foglalkozott, s egymás után olvasta fel céduláiról a mondatfelfogásokat. A látszólag pozitívista adathalmaz mögött koncepció húzódik meg. Jól emlékszem például a mondat szituatív elemzésére, amellyel Pais tanár úr egy egész órán foglalkozott. Példája így hangzott: Hull a levél. Mit jelent ez? Pais Dezső kommentárja szerint az alanyi költőnek őszi hangulatot közvetít ez a mondat. A nyelvész, egy filozof tudatvilágában viszont azt jelenti, hogy nyitva hagyta az ablakot és a céduláit levitte a huzat.

Lator L.: És hogy esnek a papírok a tőzsdén.

Albert Zs.: Egyébként valaki mesélte, hogy egyszer az anagrammákról volt szó. Talán egy férfiember mondaná el.

Deme L.: Hát ugye, ez úgy született, hogy valamelyik, nem tudom, Magyar Nyelv, vagy egyéb korrek-túrában, az aláírás így jelent meg, hogy Pasi Dezső. Pais Dezső helyett. Az öreg nézegette-nézegette, azt mondja: még szerencse, hogy nem másképp cserélték fel a magánhangzókat.

Bodnár Gy.: Ha nem nyilvánosság előtt nyilatkozott meg, Pais tanár úr ilyen humort megengedett magának. Én pályámat az Akadémián kezdtem, az

ötödik évben, tehát a gyakorló időszakban, az első osztály előadója voltam. E testületben Pais tanár úr tekintélyes akadémikus volt, de láthatólag élvezve a humoros helyzetet, hosszasan foglalkozott Bugyi község kérésével, amely hozzá fordult, mint nyelvész professzorhoz, hogy ezt a komikusan hangzó község nevet meg kellene változtatni. És az Akadémia ajánljon egy másikat.

Pais tanár úr előadta, hogy szó se lehet erről, ez régi magyar szó, ezt meg kell védeni. Hivatalos beszámolóját pedig így fejezte be: Tisztelt osztály, megmondom őszintén, én már hónapok óta dolgozom a Bugyin, teljesen fölöslegesen.

Lator L.: Emlegetted, Matyi, hogy Klemm mennyire nem evilágból való volt. Pais tanár úr egyrészt nagyon is evilágból való lény volt, meglepően az, mérsézt meg éppen ellenkezőleg. Mindnyájan úgy beszélünk róla, mint egy aggastyánról. És ahogy én visszaemlékszem rá, mikor először láttam azt a kis tüskés, sovány öregembert, ahogy bejött és hunyorogva félrecapta a fejét, és a száját is egy kicsit felhúzta, csakugyan az az érzésem, hogy öregember volt. Pedig mi, akik itt ülünk, Zsuzsát kivéve, mindnyájan öregebbek vagyunk mint Pais Dezső 1947-ben.

Deme L.: Nekem már 39-ben szárított öregember volt.

Lator L.: Szóval azt kell hinnem, hogy úgy született, furcsa kis összeaszott embernek. Történetek vele, általa nagyon mulatságos dolgok, az egyik ilyen történet – ebben nem evilági lény volt –, hogy évekig járt nyelvész barátaival egy bárba, ha jól emlékszem, Szatyor bárnak hívták, a hasonnemű szerelmesek találkahelye volt. És Pais ezt öt évig nem vette észre. Vagy egy másik történet, amely, azt hiszem, szinte jelképesen mutatja, hogy egy ilyen száraz tudós, éppen mert ilyen pontos és lelkiismeretes, maga a megvesztegethetetlen, tiszta erkölcs. De hadd mondjam el a történetet. Amikor Sztálin megírta (vagy megírta valaki helyette) emlékezetes nyelvtudományi dolgozatát vagy dolgozatait – mert úgy emlékszem, folytatásokban jelent meg –, megbukott az addig kötelező marxizmus felfogás, amely felépítménynek tekintette a nyelvet. Sztálin igazságot tett. Sztálinnak, az egészet tekintve, meglepő módon igaza volt.

Németh G. Béla: No mert a legkézenfekvőbb dolgot mondta, amit mindenki tudott.

Lator L.: Persze. Csak addig senki sem merete ki-mondani. Gondolom, lehetett akkor egy ukáz, ordré, hogy a professzorok ismertessék Sztálin elvtárs nyelvtudományi dolgozatát. És akkor a hatos teremben, ahol ott ült az egész magyar szak, Pais Dezső felment a katedrára, félreapta a fejét, összehunyorította a szemét, és azt mondta: „Most jelent meg I. Vé. Sztálin úr nyelvtudományi dolgozata.” Már maga ez, hogy I. Vé! Ezért akár börtönbe is lehetett csukni valakit. Nem beszélve róla, hogy Tosu nem Sztálint mondott, hanem Sztalint, ami megintcsak főben járó vétek lehetett volna.

Domokos M.: A reakció mondta így.

Lator L.: Igen! Az hogy úr, Sztálin úr, az már minősíthetetlen. A hatos teremben, érezni lehetett, megsűrűsödött a levegő. A petrolőzők, a hivatásos besúgók döbbenet hallgatták, hogy mi történik itt. Pais tanár úr ilyesmiket mondott: „Egyetértek I. Vé, Sztálin úrral” ebben s ebben – és elmondta, miben. „Nem értek viszont egyet I. Vé. Sztálin úrral.” – és sorolta ellenvetéseit. Azt hittem, ott fogja várni az ÁVO az ajtóban, a hatos terem ajtajában.

Albert Zs.: Mindig mint öregurat említik Pais Dezsőt, agglegény is volt egyébként, egyszer megkérdeztem tőle, hogy miért nem nősült meg tanár úr. Azt mondja: „Nem értem rá.”

Domokos M.: A kollégiumban járta egy nagyon rosszmájú anekdota, ami bizonyára nem igaz, de, ha jól emlékszem, akkor azt mondták, hogy udvarolt ő egy leányzóknak, el is ment megkérni a leányzó kezét, de szerencsétlenségére az eljegyzési ebédhez cseresznyekompótot is találtak, és nem tudott mit csinálni a szájában levő cseresznyemagokkal, se lenyelni, se kiköpní nem merete, így elmaradt a lánykérés. Szerintem ezt már kitalálták, Tosu anekdotává nemesedett figurájához.

Németh G.: Az oroszokkal hogyan járt az öregúr. Ugyanis olyan kefeszerű haja volt, de ugyanakkor a szakálla is ugyanakkora volt, sose volt egészen megborotválva, nem tudom, mért.

Bodnár Gy.: Ekcémája volt.

Németh G.: A haj és a szakáll kb. azonos hosszúságú volt, és állítólag üldögélt az öreg az egyik ablakban, és az orosz katona nem tudta alulról nézze vagy fölülről, melyik a feje teteje, melyik az arca. Állítólag ez döntötte el, hogy nem vitték el malenykij robotra, mert aki ilyen, azt már nem lehet használni.

Az én kapcsolatam vele mindjárt a fölvételinél kezdődött, miután kínzott, elém tett egy térképet, és a faluneveket kellett elemezni. Egy óráig kínzott, tetszett neki, amit mondtam. Végül azt mondja a maga kappan hangján – mert kicsit kappan hangon beszélt – „ugye, maga zalai”. Mondom, igen, professzor úr. „Mért nem mondta? Nem kellett volna vizsgáznia.” Ez, persze, tréfa volt: a zalaiak összeesküvése, mint csúfolódva mondani szokták. Ugye, ő lejárt Zalába továbbra is, egész élete végéig, mert bokán fölül, térden aluli gatyát állítólag csak Egerszegen tudtak varrni, és neki ez hagyományos viselete volt.

Domokos M.: Arra is emlékeztek bizonyára mindannyian, hogy Tosu, a professzor úr, a vizsgázókról „káderlapokat” fektetett föl, meghozzá szakmai káderlapokat, vagyis az ember elment gyanútlanul kollokválni, ő pedig fölírta, hogy mit kérdezett, fölírta, hogy mit válaszoltál, megjegyezve azt is, hogy mit tudtál, és mit nem. Ezt eltette, és amikor egy év múlva újból mentél vizsgázni, ott volt előtte a régi cédula, és visszakérdezte, hogy vajon azóta megtanultad-e, tudod-e? Mint a derült égből a villámcsapás, úgy vágott le mindenkit, amikor ez kiderült, s valakitől azt hallottam – lehet Géza, hogy tőled hallottam – hogy a padláson, ahol lakott, állítólag több láda ilyen „káderlap” volt.

Deme L.: Ne nevezd káderlapnak, mert ezek apró cédulák voltak.

Németh G.: Méretesek voltak, tudom, mert engem leszidott, mert a jelentkezőcédulának milliméterre ki volt szabva a határa. És én nagyobbab adtam be. Akkor azt mondja, hogy „és mit gondolsz, Németh úr, hogy fagom én ezt eltenni akkor a többi cédula közé?”

Szeretett, és mindig nagyon hosszan vizsgáztatott. Így kérdezett: „és a százötvenedik lapon mi van a németekről még?” S akkor az embernek emlékeznie kellett, hogy ott mi is van a németekről. Aztán megkérdezte a vizsga végén: „Finnből elkészült, Németh úr?” – Igen, professzor úr. – Jó, elhiszem, akkor elmehet.”

Aztán, mikor már a Kruzsokba jártam, járhattam, akkor egyszer azt mondta, barátsággal mondta, az öreggel már akkor lehetett barátkozni: „Tudja, Németh úr, én sem tudtam finnül. Ezért nem szívesen vizsgáztattam finnből, de ha mégis muszáj volt, ha úgy véltem, hogy rosszat mondott a vizsgázó, akkor köhögtem. Akkor nyilván azt gondolta

az illető, rájött a professzor úr, hogy rosszat mondtam: ha jót mondott, azt mondta: professzor úr mennyire meg van fázva, köhög.

Deme L.: A negyedik év végén, ugye, megkaptuk az abszolutóriumot és doktorálhattunk. Én, mivel akkor már két éve fizetéses gyakornok voltam nyelvészetből, az irodalamból szinte absolute nem készültem a szakvizsgára: Alszeghy elbuktatott. És úgy volt, hogy nyár elején leteszem a doktorátust, úgy a negyedév után, és megnősülök. Az anyósom nagyon ragaszkodott hozzá, hogy ott legyen a meghívón az, hogy doktor. És Pais Dezső azt mondta, hogy „maga nem fog doktorálni addig, amíg a szakvizsgáját le nem tette.” Ősszel le kellett tenni a szakvizsgát Alszeghynél, és ragaszkodott hozzá, hogy melléktárgyként magyar irodalomból Alszeghy kérdezzen a doktorátuson is. És igaza volt, különben nem lenne tanári diplomám.

Németh G.: Az öregúr a negyvenes évek elején osztálysorsjátékon nyert, meglehetősen nagy összeget. Mit csináljon vele, megkérdezett mindenkit, „professzor úr, a föld a legbiztosabb. Vegyen földet. Van Cegléden éppen eladó negyven hold.” Az öregúr megvette látatlanban. Aztán egyszer mégis meggondolta, rébeszéltek, mégiscsak meg kellene nézni azt a negyven hold földet. Elment, és éppen eső volt. Kilépett a kocsiból, s a következő klasszikus mondatot mondta: „Itt sár van.”, s újra visszalépett a kocsiba, és hazajött. Ámde, jött a kuláklista, és az öregnek volt negyven hold földje. Az egész jogi kar összefogott, hogy valahogyan tisztázza, hogy ez nem az övé, hogy ezt kapta stb., stb.

*

Albert Zs.: Én a szakdolgozatomat stilisztikából írtam, félig-meddig Paishoz, engem is szeretett és hosszasan vizsgáztatott, s akkor gondoltam, hogy majd nála fogok doktorálni. Elmentem hazzá, hogy folytathatnám-e a szakdolgozati témát? Azt mondja: „Igen! Maga folytathatja. A múltkor volt itt egy antik nő, azt se tudta, mit akar.” Akkor ő úgy nyolcvan év körül volt érzésem szerint. De általában, akármit kértem tőle, mindig segített. Bementem a Nyelvészeti Intézetbe, miután már végeztem,

végigjárta velem a könyvtárat, kikereste, amire szükségem volt, tehát egyáltalán nem volt az a félelmetes professzor, amilyennek sokan gondolták. Nagyon barátságos volt. Akkor én már a Rádióban dolgoztam, tudtam, hogy mikor ebédel a közeli Erzsébet étteremben, és gyakorta elmentem oda beszélgetni vele. Elvitt a Kruzsokba engem is.

Németh G.: A' propos, mért hagytuk ott az Erzsébetet, mint „Kruzsok”-ot. Ugyanis, egy vacsoránál az öregnek eltűnt a kalapja. S a pincér azt mondta, hogy „de professzor úr, megvesszük, megvesszük!” Azt mondta: „Többet ide nem jövünk!” – De miért nem? – „Mert nekem kalapot akartak venni! Majd én olyan kalapot hordok, amit ők vesznek!”

Lator L.: De mondjátok már meg, hogy mi az a Kruzsok!

Németh G.: Ha az embernek, hogy is mondjam, volt már egy bizonyos kis nyelvész múltja, és az öreg kedvelte, akkor oda járhatott, a nyelvészek ott gyülekeztek.

Domokos M.: De mi az etimológiája ennek?

Deme L.: Ez egy szláv szó, „köröcske” jelentésű. Budenzék alapították a finn-ugor nyelvek ügyének az ápolására, és aztán a magyar és finnugor nyelvészek társasága lett. Ugyanis a finnugor tudományok anyelve a német volt, meg az orosz.

Lator L.: Annyira elterjedt ez a szó, hogy a tudós francia szótárszerkesztő, Sauvageot úr, aki szintén a kollégiumban lakott és tanított is ott, az emlékirataiban állandóan a Kruzsokot emlegeti.

Németh G.: Minden szerdán este összejöttünk.

Deme L.: Kedden.

Németh G.: Később szerdán.

Deme L.: Hát az már...

Németh G.: Mikor Bárczi Benő úr is ... senki nem nevezte őt Gézának...

Albert Zs.: Benő tanár úrnak nevezték.

Németh G.: Benő tanár úrnak emlegette mindenki.

Bodnár Gy.: De a Kruzsok rangadó intézmény volt. Aki oda bejutott és törzstag lett, nemcsak a saját szakmájában, hanem az egész szellemi életben fontosnak számított. Mondok egy meglepő példát. Paisnak az utolsó időszakban egyik legközelebbi barátja Kondor Béla volt. Nemcsak a Kruzsok asztalánál, hanem külön is rendszeresen találkoztak.

Kondor Béla nagyon szeretett a Kruzsokba járni, és megérezte ennek a sajátos világát és humorát. Aligha véletlen, hogy most, negyven-ötven éves távlatból mi sem tudjuk elfelejteni.

Domokos M.: Egy ilyen beszélgetésre befizettem volna, ismerve Kondor Bélát, hogy hogyan kezelik ők egymást Pais-zsal? Nyilván teljes kétoldalú elfogulatlansággal. Az én emlékezetemben úgy él Pais tanár úr alakja, mint egy rettentő szigorú protestáns papé, aki éppen megy Genf-be, hogy a város kiadjon valakit. Akit majd megégettet – annak ellenére, hogy pápista volt. Féltem tőle. Egyébként volt neki negyvenkilencben egy fél éve, talán együtt hallgattuk és vizsgáztunk is ott, Magyar szóalaktan volt a meghirdetett kollégium címe, és tulajdonképpen ezt a *szakácsnő-szakácsné, királynő-királyné* váltakozást adta elő, hogy – így mondja el ezt egy magmfajta dilettáns – van egy történeti időpont, ameddig a két alaknak nincs jelentésbeli különbsége, aztán elkezdődik egy szétfejlődés, *királynő* azt jelenti, aki a trónon ül, a *királyné* meg a király felesége. Ugyanígy a *szakácsnővel* és így tovább. Nos, ez is olyan jegyzet volt egyébként, hogy jóformán csak adatokat tartalmazott, a forrásokat, hol fordul elő, évszám stb., stb. Nem tudtam vele másképp megbirkózni, ezért fogtam magam, és valósággal betanultam, memorizáltam. S szerencsém volt, elmentem hozzá, ő feltett néhány kérdést: fújtam a válasszokat, s ő pedig írta föl a cédulára. Néha megállított, mert érezte, hogy valami azért itt nem stimmel, de olyan jól adtam ezt elő, mint egy magnetofonszalag, ő pedig sietett is talán, úgyhogy beírta az indexbe a jelest, és megéreztem.

De ennek volt aztán később számomra egy tragikus folytatása. Tulajdonképpen szégyeltem is most már. 1950-ben, amikor szakvizsgáztam, szintén Gézára hivatkozom, ugyanis velünk kezdődött el, ezzel az 1950-ben végzős évfolyammal az egyetemi reformsorozat, ami máig nem ért véget. Akkor összevonták a szakvizsgát és az ún. pedagógiai vizsgát. Magyarán, egy évet elengedtek, most nincs elég tanár, indokolták, tehát nem kellett ötödévre járni, viszont mindenképp duplán kellett vizsgázni. És minden nap volt egy-két vizsga, szigorlat. Engem Pais professzor úrhoz írtak ki. Neki az volt a módszere, hogy az embernek odaadott egy fotokópiát valamelyik

nyelvemlékről. „Olvassa!” Néztem, rámeredtem, mint borjú az újkapura, képtelen voltam megmondani, hogy mi ez. Csődöt mondtam, és elfogott egy teljes lelki-szellemi bénaság, végül az öreg segített, valamit mondott, csak nem tudott nekem olyan lökést adni, hogy valamit mégis kihozzon belőlem. Egyre nagyobb számárságokat mondtam. Kezdett elmosolyodni, végül már nevetett, annyira, hogy egy hölgy, a tanarsegédnője talán, benézett az ajtón, hogy mi történik itt, mert még soha nem hallották nevetni Tosut. Közben ott volt a „kaderlap”, a cédula, és azt mondja: „érdekes, érdekes, itt volt nálam tavaly, s ezt meg ezt egészen jól tudta. Most meg nem tud semmit. Mi történt magával?” Még erre sem tudtam válaszolni. Végül megszánt: „Akar még egy kérdést?” – Igen. „Akkor legalább azt mondja meg, hogy mi ez?” – és újra rábökött erre a fotokópiára. Mondom: – Régi írás. Még az se jutott eszembe, hogy nyelvemlék. Teljes rövidzárlat. Erre azt mondja: „Menjen ki. Vegye tudomásul, hogy nem írom be az elégtelent. Nem azért, mert Eötvös kollégista, hanem azért, mert egyszerűen nincs időm még egyszer magával foglalkozni. Menjen a tanulmányi osztályra, intézze el, kérje át magát máshova!”

Németh G.: Zárójelben még annyit hadd mondjak, hogy az öregúrnak ugyanakkor volt türelme az emberekhez, és udvariassága. Keresztury Dezsőékhez járt minden héten kétszer vacsorára, vagy teára. Marikának, Keresztury feleségének volt egy kanárija. S a kanári az szentség volt. Annak bárhová lehetett szállnia, az ember fejére, kezére, és az öregúrnak a kezét nagyon szerette. Ráült a karjára, s az öregnek úgy kellett a teát inni, hogy közben ott volt rajta a kanári. És... na, elmondom, a kanári egyszer valami nem szépet csinált. És az öregúr nem tudta, most mit csináljon. Letegye a teát, fölvegye a teát, és akkor két kézzel így itta meg a teát, átmarkolta a kanári névjegyét, hagyatékát.

Albert Zs.: Nem tudom, mi mindent írt meg azon kívül, ami meg is jelent, mert tudom, hogy nagyon sok mindent hagyott kéziratban. Azt mondta, hogy ő nem szereti a könyvalakban megjelent dolgokat.

Deme L.: Kandidátusi fokozatot nem kapott volna, mert egy könyve sincs.

Albert Zs.: A másik dolog pedig: én is akartam nyelvész lenni, amikor Paishoz jártam. Benne valami

sokkal több volt, mint amit egy nyelvészről képzelnek.

Németh G.: Ő irodalmárként indult, Kemény Zsigmondról írt egy füzetet, azon kívül másokról is.

Albert Zs.: Ha belenéznünk ezekbe a tanulmányokba, látható, hogy nagyon jó vitatkozó volt, szellemsen és humorral vitatkozott.

Németh G.: Még valamit hadd mondjak akkor ehhez! Ahányszor találkozott velem, mikor már végképp nem voltam nyelvész, akkor mikor még a Nyelvőr-ről – te nyilván ismered ezt a tanulmányomat a Nyelvőr-ről, talán kicsit mérges tanulmány volt, de azért ma is állítom, nemcsak én vallom az ottani fölfogásomat, Arany is azt vallotta, hogy a Nyelvőr rossz úton indult el. Tulajdonképpen ki akarta irtani az egész Kazinczy-féle nyelvújítást, még Vörösmarty nyelvéből meg Arany nyelvéből is: „örök kétely” bánt engem, mint Arany mondja, tehát ezeket ki akarta irtani, Arany László is írt egy heves tanulmányt a Nyelvőr ellen. Nos, az öregúr azt mondta, hogy „ugye fog nekem a Magyar Nyelv-be íróról írni.” És Kosztolányi volt az, amit kért, akit nagyon szeretett. Érthető módon, csodálatos nyelve van. És nemcsak azt mondta nekem, hogy „maga áruló”, hanem „maga tartozik nekem még egy Kosztolányi tanulmánnyal.” Tehát a nyelv így is érdekelte. Az irodalmi nyelv rendkívül érdekelte. Lehetett hozzá szakdolgozni irodalmi nyelvből. Tehát nemcsak etimologizált az öreg, mint ezt állítani szokás volt.

Albert Zs.: Ó, hát én is részben hozzá szakdolgoztam, ahogy már említettem, a kuruc költészet stílusáról.

Deme L.: Szóval emberek, én a mondatdefiníciót, ami a szövegtan felé vezetett, Pais mondatfelfogása alapján alakítottam ki. Ő vette észre azt, számomra legalábbis először, hogy funkcionálisan, szerepében és függőségében kell megközelíteni a nyelvi dolgokat.

Bodnár Gy.: Ezért idéztem fel a mondatdefiníciók félèves kollégiumát, mert ezen valóban megsejthetjük Pais tanár úr sajátos módszerének titkát. Ismétlem: ahogy céduláit elővette és sorjázta, ebben igenis koncepció fejeződött ki.

Albert Zs.: Egyébként nekem azt mondta: egy mondatot többféleképpen lehet elemezni, egyáltalán

nincs olyan meghatározó, egyedül üdvözítő módszer, ami mindenkire nézve kötelező lehetne.

Deme L.: A kulcsmondata a következő: Ami bennem, a beszélőben, vagy a hallgató számára mondatként hat, az mondat. Tehát teljesen a szerepe felől, nem pedig a szerkesztettsége felől közelítette meg.

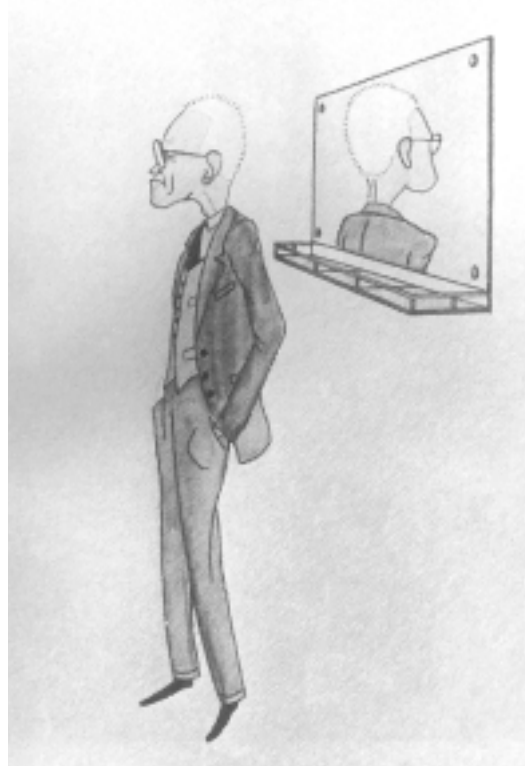
Domokos M.: Tehát nem vonta kétségbe a valóságos mondat létjogosultságát valamilyen elmélet szempontjából.

Németh G.: Sőt, egyszer azt mondta, és ez Sausurehöz nagyon közel állt, azt mondta, hogy: „tulajdonképpen nyelv nincsen, csak beszéd”.

Deme L.: Az én nagy könyvemnek, kulcskönyvemnek a címe ez: A beszéd és a nyelv. És a beszéd van elől.

Albert Zs.: Mit mondott Arany a nyelvész urakról?

Mind: „Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi!”

Benkő Loránd kötetéből karikatúra Pais Dezsőről

Gáborján László
A kis viszkis

Előszó

Egyszerű szüeim félpolgári származásunk normái szerint szigorúan neveltek, a házi tízparancsolatban elsők között állt, hogy tilos eltulajdonítani mások értékeit. A gyakorlatban aztán az első komolyabb kísértéskor kudarcot vallottam, amikor hét évesen barátommal egy kerítés nélküli ház rendezetlen melléképületéből, elemeltünk néhány jelentéktelen és már úgy tűnt kidobott használati tárgyat (fogatlan falifogast, nyakatekert olvasólámpát). Elégedetten iszkoltunk kifelé az udvarból, amikor váratlanul megérkezett a tulaj, egy ismerős asszonyosság. Amint megpillantott bennünket, felsikoltott: Tolvajok! Barátom gyorsan megszabadult terheitől, elszaladt, én óvatosan a fűre engedtem a szakadt tolltartót, és elbögtem magam, megadóan várva az ítéletet. Akkor, ott egy életre megtanultam, hogy milyen súlyos tud lenni a lopás szégyene. Később számtalanszor felidéződött bennem a szörnyű jelenet, a rajtakapás megalázó pillanata.

A történet

A fiatalember – nevezzük T-nek – négy éve keresett fel, néhány gondosan gépelt kisprózát nyújtott át, kérte, hogy olvassam el, és mondjak véleményt. Egyszerű rövid nadrág, színes póló volt rajta, a lábán fehér sportcipő. Nyílt, őszinte, kék szemekkel, szimpatikus, érett gyerekarc nézett rám várakozón.

– Három nap múlva keress fel, addig átnézem.

– Jó – válaszolt röviden. Csalódott tekintetéből kiéreztem, arra számított, hogy ott nyomban nekilátok.

– Hányadikos vagy? – mértem végig sovány, esetlen alkatát.

– Hetedikes.

– Ki a kedvenc íród?

– King. Stephen King – bökte ki mosolyogva.

– És hatott rád?

– Meglehetősen.

Azóta rendszeresen felkeresett, hozta szorgalmasan egyre hosszabb történeteit. A sorok között csorgott a

vér, jók és rosszak számolatlanul hullottak és mértéktelenül teltek a koporsók. Próbáltam teregetni, hogy mai, saját életének közegében játszódoó, szolidabb sztorikat próbáljon kitalálni, megírni, hiszen visszafogott, csendes személyiségét sehogy sem tudtam összekapcsolni a szélsőséges rémtörténetekkel. Csak szerény sikereket értem el. Aztán fél éve eltűnt, nem jelentkezett, mígnem egy hete összefutottunk az egyik áruházban.

– Mi van veled? – állítottam meg számonkérőn.

Amint felismert elmosolyodott, megrántotta a száját. – Sitten vagyok.

– ? – nyílt ki a szám és alig tudtam megszólalni. – Miért?

– Kiraboltam egy postát.

– Micsoda?

Szétártá a karját, mintha csak azt mondaná: Ez van.

– Hát, jól megleptél – buggyant ki belőlem, de éreztem, hogy ott, lökdösődő vásárlók között ezt nem lehet megbeszélni.

– Hány éves is vagy?

– Tizenhét.

– Mázlid van – mondtam bölcsen. – Keress meg, oké? – És lázasan kutattam, hogy vajon több éves kapcsolatunk után nem vagyok-e én is felelős, hogy ez a fiatalember ilyen ingoványos útra tévelyedett? Írásaiban, velem folytatott beszélgetéseink mélyén benne volt-e az eshetőség, csak én nem vettem észre?

– Oké – bólintott, és szája körül még mindig ott ugrott a kis mosoly, amiről nem lehetett tudni, hogy fölényes, büszke kisugárzás, vagy zavart, gyerekes arc-mimika.

*

Amint belép, föltűnik hogy feje kopaszra nyírt, alakja feltűnően megnyúlt és egyáltalán kimértebb lett. Hellyel kínálok, letotytan, egyik lábát felnőtteken át dobja a másikon, kezét térdére helyezi, várakozó pózba helyezkedik és én máris letámadom.

– Honnét a francból jutott ilyen baromság az eszedbe?

– Hát, – simítja végig esetlenül tar fejét – olvastam a viszkis könyvét, és úgy éreztem, hogy én is meg tudom csinálni.

– Hülyéskedsz? – tör föl belőlem, ingerülten s talán sértődötten is.

– Nem, – mondja komolyra vált arccal – baromi jó könyv, teljesen a hatása alá kerültem.

Nem az fáj, hogy megtette, az bosszantott, hogy nem tételeztem fel róla, hogy képes lenne ilyesmit megtenni. – Nem gondoltál a következményekre?

– Ambrus Attila vagy hússzor megcsinálta, biztos voltam benne, hogy egyszer én is képes leszek rá.

– Úgy tudtam nincs anyagi problémátok – firtatom tovább az okokat. – Nincs apukádnak, anyukádnak munkája? Nem kaptál elég zsebpénzt?

Fölényesen rázza a fejét, szeméből látom, hogy értetlennek, vagy tán kukának néz, aki semmit sem ért. – Én egyszerűen csak meg akartam csinálni, azt ami Ambrus Attilának sikerült.

– És a szüleid? Hogy éltek meg ezt az egészet?

– Először belesápadtak, nem akarták elhinni, hogy én voltam, de most már azt hiszem túl vannak rajta.

– Hogy készültél föl az akcióra? – hajt tovább a kíváncsiság.

– Először is vettem egy dzsekit, egy sötétkék, olyan sokzsebes, kipárnázott, hétköznapi kabátot. Azt akartam, hogy izmosnak lássanak – emelte fel a muszkliját, és játékosan megfeszítette. – Aztán vettem egy hófehér sportcipőt, három számmal nagyobbat, mint a méretem.

– Nagyobbat? – néztem rá bambán. – Hogy orra bukj?

– Nem érti? Ha lábnyommintát vesznek a zsernyákok, ez félreviszi a nyomozást.

– Ja, persze – bölintok felvilágosultan. – És miért fehérét? Rabláshoz nem éppen ideális a feltűnő szín.

– Nem akartam, hogy a zsernyákok teljesen esélytelenek legyenek, meg aztán Attila is így öltözött.

– Ahá.

– Aztán vásároltam egy nagy diplomata táskát a pénznek, majd szereztem egy megyetérképet, és kiválasztottam a megfelelő falut, ahol van posta... mert itt, a városban nem akartam csinálni.

– És... melyiket szúrtad ki?

– K.-t.

– Miért éppen azt?

– Mert ott lakik egy osztálytársam. Egyszer jártam nála, és tudtam, hogy jó a buszközlekedés, és szép, nagy postájuk van. Meg az sem volt mellékes, hogy a buszmegálló közel van a postához.

– Minden megvolt, már csak egy fegyver kellett, igaz?

– Fegyvernek látszó tárgy – javít ki vigyorogva, szakmai felkészültségét magabiztosan fitogtatva. – Vettem egy flóber pisztolyt. Tök úgy nézett ki, mint az igazi.

– Hogy választottad ki az alkalmas napot?

– Vasárnapra állt össze minden, akkor eldöntöttem, hogy a következő pénteken csinálom. Ez a leggyengébb nap az iskolában, szóval nem akartam sokat hiányozni. Két tantárgyból is felelnem kellett a négyesért.

– Na, persze.

– Pénteken egy óra tízkor buszra ültem, és ötven perc múlva már leszálltam a célhelyen.

– Míg ültél a buszon mire gondoltál? – vetem közbe.

– Mire? – ráncolja fel a homlokát. – Ambrus Attilára és arra, hogy ő sohasem félt, így aztán én sem féltam. Inkább figyeltem az embereket, találgattam, hogy ki fog velem együtt leszállni. Szerencsére senki.

– Leszálltál, aztán gondolom előtte irány a kocsmá, ugye? – mondom provokálva. – Merthogy Attila is így csinálta.

– Nem. Bementem a postára terepszemlét tartani. Vettem egy lottót, kitöltöttem, közben jól megnéztem a nőt, azonnal láttam, hogy nem lesz nehéz dolgom.

– Aztán?

– Irány a kocsmá – fűzi tovább a szót.

– És bedobtál egy fél whyskit.

– Minden stimmel, csak vodkát. Nem bírom a whyskit.

– Ó, hát akkor megszegettél egy fontos szabályt, Ambrus Attila bevált szertartási rendjét. Nem lehet, hogy emiatt buktál le?

– Nem hiszem – rázza magabiztosan a fejét –, Attilával is megesett, hogy mást dobott be előtte és mégsem kapták el.

– Idegen voltál a faluban, nagy fehér sportcipőben masíroztál, gondolom a kocsmában is jól végigmértek.

– Megnéztek, de nem kérdeztek semmit. Iszogattam a vodkát, rám jött a köhögés, egy kicsit megfáztam,

dobtam oda a csaposnak. Vártam, mert a terv szerint tizenhárom tízkor kellett belépnem az épületbe, hogy a busz indulásáig éppen végezzek.

– Eljött az idő, irány a posta.

– Igen. A dzsekim jobb oldali zsebében volt a pisztoly, marokra fogtam és beléptem.

Közbeszólók. – Az arcodat nem takartad el? Sísapka, harisnya, mit tudom én.

– Nem, minek? Attila sem húzott a fejére zsákot. – Egy pillanatra megáll, majd folytatja. – Szóval beléptem, előkaptam a pisztolyt, és rákiáltottam a hölgyre: – Menjünk a páncélszekrényhez, és a pénzt tegye a táskába! Egy gyanús mozdulat és lövök. Világos? – És odadobtam a táskát. Elkezdett sírni, megsajnálta: – Ha nyugton marad, nem lesz semmi baj, de ha... akkor! – És meglóbáltam a pisztolyt. Engedelmesen indult a hátsó helyiségbe, én meg utána. Kinyitotta a szekrényt, én úgy álltam, hogy belelássak, és ahogy kértem, behányta a pénzt. Kikaptam a kezéből, és újra meglóbáltam a pisztolyt. – Nem zárom be magát, de tíz percig nem jöhet ki, világos? A társam itt várakozik a közelben, ha megszegi a parancsot lelövi magát. – És aztán kirohantam.

– Miért nem zártad rá az ajtót? Ilyekor úgy szokták, nem? – vetem közbe.

– Mert megsajnálta. Rendes nőnek látszott. – Ekkor már a régi, megszokott fiatalember ült előttem, aki zavarban van, valamin mindig matat a kezével, szavaiából, hangsúlyjaiból eltűnt a vagányság. – Na szóval – folytatja. – Az utcán ránéztem az órámra, még tizenöt perc volt a busz indulásáig, túl korán végeztem, úgy gondoltam, hogy ilyen hosszú ideig nem sétálhatok fel alá a főutcán ennyi pénzzel a kezemben, ezért egy földúton kisétem a faluból, és a mezőn, erdőn át a szomszéd faluba indultam. Az erdőben eldobtam a dzsekit, így aztán öltönyben, tornacipőben siettem tovább. Bekopogtam az első házba egy roma családhoz, és kértem, engedjék meg, hadd telefonáljak. Felhívtam anyámat, szóltam neki, hogy megvagyok, sietek haza, – merthogy ilyenkor már otthon szoktam lenni – aztán hívtam egy taxit.

– Taxit? – kapom föl a fejem. – Ez örültség volt, nem?

– Az. Akkor erre nem goldoltam. Aztán adtam ötezer forintot a telefonért, mert hát nem volt kisebb pénz a táskában. Nem sajnáltam tőlük, látszott, hogy

szegények, nagyon halálkódtak, kikísértek egészen a taxiig, és ameddig láttam őket integettek.

– Eszedbe jutott, hogy lebukhatsz? – kérdezem.

– Egy pillanatra sem. Ültem a taxiban, hátradőltem, kinyomtam a mellem: na, megcsináltam. Arra gondoltam, jó lenne megírni Attilának.

– És nyilván arra gondoltál, hogy ha ez ilyen simán megy akkor jöhet a következő, ugye?

– Nem, ott elhatároztam, hogy ennyi elég volt. Feladtam magamnak egy kemény leckét, sikerült megcsinálni, kész.

– És mire szántad a pénzt?

– Nem tudom. Úgy terveztem, hogy majd szép apránként elköltöm.

– Az nem jutott eszedbe, hogy vissza kellene adni?

– Kinek? A pénz az államé, neki rengeteg van. Ha magánszemélytől veszem el, talán. Igen, az más. De az államnak!

– Aztán hazaértél.

– Igen – sóhajt fel, és érződik a vonásain, hogy a következő pillanatok már nem a szárnyalásról szólnak. – Bementem a szobámba, bezárkóztam, és százezrenként szépen leborítékoltam a pénzt.

– Mennyi volt?

– Ötszázharmincezer forint. Ezzel aztán elvoltam késő estig, aztán lefeküdtem. Alig aludtam el máris csengettek a rendőrök.

– Hogy fogadták a szüleid a hírt?

– Nem hitték el, úgy gondolták, hogy fatális tévedés. Vitatkoztak a rendőrökkel, hogy én nem lehettem, mert iskolában voltam, anyám még eléjük is állt, de én bevallottam, hogy én tettem.

– Min csúsztál el?

– A taxis dobott föl. Hallotta a rádióban, hogy rablás történt B.-n. és szólt a zsaruknak. A fehér sportcipő, meg a táská stimmel. A MATÁV-nál megnézték melyik számot hívtam föl a romáktól, meg a taxis is emlékezett hol rakott ki, így megvolt a lakás. Nem kellett volna fölhívni anyut, nem kellett volna taxizni.

– Akkor is megtalálnak, csak később.

– Igaz, igaz – motyogja, és legyint.

– Mit szólna a példaképed, Attila, ha megtudná, hogy már az első alkalommal megbuktál.

– Nem a példaképed – tiltakozik. – Most már nem.

– Még egyszer megcsinálnád?

– Nem. Elképzelni nem tudtam volna, hogy a bűnüldözést ilyen sokan segítik. B.-ről is több tucat tanú jelentkezett. Persze voltak fals dolgok is. Mindenki legalább huszonöt évesnek nézett. A nő a postán pocskék személyleírást adott rólam, pedig legalább két percig bámulhatta a pofámat, az a fantomkép nem engem ábrázolt. Egy idős néni azt mondta, hogy látott, amint futottam ki a faluból, és üldöztek, pedig csak siettem az erdő felé, és nem követett senki.

– Hova vittek a rendőrök?

– Az előszobában, szüleim előtt megbilincseltek, aztán a fogdába kísérték, előzetesbe kerültem. Többször kihallgattak, mindent bevallottam. Pszichológus is beszélgetett velem. A tárgyaláson nem volt semmi különös, két év javítóintézetet kaptam.

– Ilyen egyszerűen, simán zajlott minden? – nézek rá csodálkozva.

– Na nem – grimaszol, és komolyra vált az arca. – Amikor előzetesben voltam, egy hónap után felvittek Budapestre, és beraktak egy négyágvas cellába. Együtt voltam rablógylkossal, kábítóssal, szóval kemény fickókkal szívtam közös levegőt. Elég gyorsan kiderült, hogy a szobán belül hatalmi szintek vannak. Van főnök és van köcsög, vagy a csicskás. A csicskás szolgálja a főnököt, beágyaz, takarít és mindenben kiszolgálja. Amikor bekerültem nekem is beszólt a fickó, hogy ágyazzak be, én azt mondtam, hogy nem. Nekem esett, verekedtünk, igaz, hogy a végén jól összevert, de én is ütöttem, így aztán kivívtam magamnak a jogot, hogy ne legyek szolgálja.

– És ezután békén hagyott?

– Igen. Megküzdöttem a függetlenségemért. Sőt, – emeli fel büszkén a hangját – becenevet is kaptam, én lettem a kis viszkis.

– Aproó. Hogy-hogy itthon vagy?

– Jól viselkedtem, kaptam három nap szabadságot.

– Bent tanulhatsz?

– Persze. De kérvényezni akarom az igazgatótól, hogy függessze fel a büntetésem és engedjen haza.

– Van rá esélyed?

– A pszichológus szerint van. És akkor itthon folytathatnám a sulit, meg hetente egyszer járnom kellene pszichológushoz.

– A gimiből nem rúgtak ki?

– Kirúgtak, de valahova csak fölvennének.

– És mindent összevetve újra megcsinálnád?

Lehajtja a fejét, az arca komolyra vált. – Nem. Baromság volt. Túl könnyűnek tűnt, játéknak hittem, ma már másképpen látom.

– És, megírod a sztorit?

– Biztosan. Csak kell egy kis idő, hogy letisztuljon bennem.

*

Dr. H. I. pszichológus, akihez T. a bírósági ítélet értelmében két hetente eljár egy-egy órára, a következőkkel lepette meg: Most azt várja tőlem, hogy megerősítem, ez az eset meggondolatlan, gyerekes csíny volt, megesett, elmúlt, az élet megy tovább. Az ügy ennél sokkal bonyolultabb. T.-nek súlyosan terhelt a családi háttere, teli van feszültséggel, konfliktussal. Ez a tett egyfajta lázadás, esetleg kitérés akart lenni ebből a körből. Az otthoni megaláztatások után szerette volna megmutatni, hogy ő is képes valami nagyobb dologra. Az ügy ezen a szinten kapcsolódik össze Ambrus Attilával, mint példaképpel, hiszen ő is szembeszállt és szemben állt valakikkel. Hogy mi a feladat? Rendezni kellene a családi körülményeit, pozitív célokat kell kitérni elé, és el kell hitetni vele, hogy tehetséges. Ebben látja, maga is tudna segíteni.

A lelkiismeretemhez fordultam: Nagyon régóta ismerem, vájkáltam a magánéletében, firtattam a kapcsolatait, miért nem vettem észre, hogy súlyos otthoni problémái vannak?

Zárszó

Következő nap váratlanul bekopog hozzám, egy új írást tesz szótlanul elém az asztalra. Bólintok, hogy majd elolvasom.

– Még mindig tanár szeretnél lenni? – nézek határozottan, és kíváncsian a szemébe.

Grimaszol, majd füléig szalad a szája sarka. – Ne nevéssen ki. Szívesen lennék rendőr, ...nyomozó. Klassz dolog lehet ravasz bűnözők ördögös feladványait megfejteni.

Suba János

Magyarország második katonai felmérése

A napóleoni háborúk idején a térképek szerepe ismét megnőtt, egyrészt a Habsburg Birodalmat összefüggően ábrázoló térképmű¹, másrészt Európát ábrázoló kis méretarányú térképek iránt. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a Napóleoni háborúk koalíciós háborúk voltak, vagyis több ország hadseregét kellett összehangolni a hadműveletekben. Másrészt a békeszerződések, amelyek a Habsburg Birodalmat ért területi veszteségeket rögzítették, előírták, hogy a területre eső térképanyagot ki kell szolgáltatni a győzteseknek. Így a katonai vezetés nagy méretarányú térkép nélkül maradt.

Ezt a tényt súlyosbította, hogy az I. katonai felmérés nem a kívánt pontosságot eredményezte, valamint az, hogy a kisebb méretarányú, kéziratos térképek nyomtatásban nem jelentek meg. Ezért a katonai vezetés javaslatára I. Ferenc császár 1806. április 2-án elrendelte a Habsburg Birodalom II. katonai felmérését, amelyet akkor második, illetve Ferenc-féle országfelmérésnek neveztek (Zweite oder Franziszeische Landesaufnahme).

A felmérés méretaránya 1:28 800 volt. A színes, kéziratos térképeket nem tervezték kiadni, hanem az abból levezetett térképek alapjául szánták.

1840-től a Habsburg Birodalom térképezését a Bécsi Katonai Földrajzi Intézet végezte, amely több mint egy évszázadon át ontotta a térképeket. A Bécsi Katonai Földrajzi Intézet (Militargeographisches Institut, MGI) elődje a Milánóban 1800-ban alapított „Deposito della guerra” „...haditörzs...” és az 1802-ben Napóleon által létrehozott „Corpo militare ingegneri geografici” „...katonaföldrajzi mérnöktörzs...”, amelynek feladata a Lombardia és Velence tartományok feltérképezése volt. E tartományok 1814-ben osztrák fennhatóság alá kerültek. „Istituto geografico militare” „...katonaföldrajzi intézet...” néven 1818-ban újjászervezték, és a bécsi vezérkar alá rendelték. Szolgálati nyelve az olasz volt. Az intézet addig Milánóban maradt, míg az osztrák fennhatóság alatt lévő olasz területek térképezését be nem fejezte. 1839. január 7-én Bécsbe települt, ahol a vezérkar topográfiai–litográfiai irodájával egyesült. 1840. január 1-jén mint MGI. megkezdte működését. A Bécsi Katonai Földrajzi In-

tézet a vezérkari főnök útján a hadügyminiszternek volt alárendelve. Feladata a hadsereg részére szükséges térképművek és egyéb térképészeti anyagok előállítására volt. Az intézet tevékenyen bekapcsolódott a nemzetközi tudományos életbe is. A bécsi Katonai Földrajzi Intézet Európa legnagyobb térképészeti intézete volt. Egy intézetbe egyesítette a Habsburg Birodalom összes geodéziai, topográfiai, kartográfiai és térképészeti munkáit. Monopóliuma miatt bukott el Tóth Ágoston terve az önálló magyar topográfiai intézet felállítására. Sok kiváló szakembert képzett ki, akik a monarchia utódállamaiban magas szinten vitték tovább a topográfiai munkákat.

A térképezés geodéziai alapját a háromszögelési munkálatok alkották. Az alapvonalmérések mellett fő- és mellék háromszögelési láncolatot hoztak létre, amelyek fontos pontjait csillagászatilag is meghatározták. 1807-től 1829-ig az első háromszögelés a Habsburg Birodalom nyugati részétől a budai délkörig, valamint a Kárpátok mentén Erdély határáig jutott el. A birodalom második háromszögelését 1848–1862-ig, végezték, amely az első háromszögelésnél pontosabb volt. A térképező tisztek tehát egy egységes felsőrendű hálózatra támaszkodhattak, amelyet – a terepen grafikus mérőasztal-felvétel alkalmazásával – tovább sűrítették.

A térképezés másik alapját a kataszteri felmérés anyagai alkották. 1810-ben I. Ferenc rendelte el újra egy adózási célokat szolgáló felmérés kidolgozását, amelyet aztán 1817-ben hagyott jóvá. A magyarországi kataszteri felmérést 1853-ban kezdték meg a Dunántúlon. A kataszteri felmérést a szintén 1817–1861-ig végzett elsőrendű kataszteri háromszögelés előzte meg. A kataszteri felmérésnél is a Cassini-féle vetületet alkalmazták, ahol a torzulás a vetületi kezdőponttól távolodva nő, így az egész birodalom területére 10 vetületi kezdőpontot hoztak létre. A birodalom egyes területein a II. katonai felmérés is átvette ezeket a kataszteri vetületi kezdőpontokat.

A II. katonai felmérés szelvényezését, az ún. derékszögű szelvényezést, a Cassini-vetülethez alakították ki. Cassini² egy transzverzális négyzetes hengervetületet hozott létre, ahol a földrajzi segédkoordináták von-

alai egy szabályos négyzethálózatot alkotnak, amelyek egyben a felmérési és az 1:144 000 méretarányú levezetett szelvények hálózati vonalait is képezik. A szelvények derékszögű négyszöget alkotnak. Innen a „derékszögű” szelvényezés illetve a „síktérkép” (Plattkarte) elnevezés.

A Cassini-féle vetülethez tervezték meg a Habsburg Birodalom területére, illetve az akkori katonai–politikai elképzeléseknek megfelelő területre a következő térképek szelvényezését:

Az 1: 28 800 méretarányú felmérési szelvények esetében az I. katonai felmérés szelvényméretét vették alapul, amely fekvő téglalap alakú, 24x16 hüvelyk, azaz 63x42 cm nagyságú volt. A birodalom területét ennek a szelvényméretnek megfelelő hálózattal borították. A Cassini-féle vetület kezdőpontja a bécsi István-templom tornya volt. Ez a központi kezdőszelvény geometriai középpontjában helyezkedett el. A szelvényhálózat nyugati határa Innsbruck földrajzi hosszúsága volt, a bécsi középmeridiánnal párhuzamosan, az északi szegélyvonalat – a bécsi kezdőharántkörrel párhuzamosan – pedig Varsó földrajzi szélességétől valamivel északabbra helyezték el. Ezt a meridiánt használták a Magyar Királyság felmérésén kívül Vorarlberg, Tirol, Salzburg, Alsó- és Felső-Ausztria tartományok térképezésében.

Az 1:28 800 méretarányú színes, kéziratos, – saját korukban titkos – szelvények két példányban készültek. Egy eredeti (original Aufnahme), majd ezekről egy másolat (Reinzeichnung, Copie) készült, amelyet a katonai akadémiák növendékei készítettek. A szelvényeket háború esetén az eredeti anyag alapján a bécsújhegyi katonai akadémia növendékei lemásolták, és a vezénylő tábornokokat ezekkel a másolatokkal látták el. A szelvények sokszorosítását nem tervezték, mert a birodalomról készülő 1:144 000 méretarányú részletes térképekhez készültek alapanyagként. A szelvényméret a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén megegyezett az I. katonai felmérésével, vagyis 24x16 hüvelyk, 63x42 cm, amely a természetben 2,4x1,6 mérföld, 18x12 km nagyságú területet fedett le.

A Magyar Királyság felmérése többszöri megszakítással 1819–1869 között zajlott le. Az ország akkori területét 1079 szelvény fedte le. A felmérés eredeti címe: Aufnahmskarte des Königreiches Ungarn (A

Magyar Királyság felmérési szelvényei). Az eredeti és a „Copie” változat egyaránt a Bécsi Hadilevéltár gyűjteményében található². A Hadtörténelmi Térképtárban az eredeti térkép egyszínű, eredeti méretű másolatai³, valamint eredeti méretű színes fénymásolatok⁴ találhatók.

A szelvényezés, szelvényjelölés a következő: a vetületi kezdőpont (a bécsi István-templom tornya – Stephansturm) lett a kezdő központi szelvény geometriai középpontja. A szelvényhálózat nyugati határa Innsbruck földrajzi hosszúsága volt, innen kezdődött az oszlopok (Colonne) számozása római számmal I–LVI-ig. A sorok (Sectio) számozása Varsó földrajzi szélességétől valamivel északabbra elhelyezett szelvényezési határtól kezdődően északról dél felé, arab számmal 1–71-ig történt. (A vetületi kezdőpont, a bécsi István-templom a XXI. oszlop 44. sorában található). A Magyar Királyság szelvény számozása ezen a rendszeren belül: XIX–LVI oszlop, 31–71 sor.

A színes, kéziratos szelvények „Copie” változatainak külső kerete információkban gazdagabb, mint az eredeti példányoké. A szelvény szám, megye megnevezése, a méretarány, aránymérték feltüntetése mellett a szelvény jobb szélén felsorolják a szelvényeken szereplő településeket, megyék és járások szerinti felosztásban, megadva a különböző településeken belül a házak és istállók számát, valamint az ezekben elszállásolható emberek és lovak mennyiségét. A gazdasági létesítmények (malmok) is feltüntetésre kerülnek. A keret jobb alsó sarkában a felmérést irányító tisz, a felmérők, rajzoló, illetve a névrajzot készítő tisztek, tisztjelöltek és tiszthelyettesek neve, rendfokozata, ezrede található.

A II. katonai felméréshez az 1827-től egységes jelkulcsot használtak. A jelkulcsok nyomtatásban csak később jelentek meg, egyaránt tartalmazzák a kéziratos felmérési szelvények, illetve a levezetett térképművek jeleit.

A térképek névrajzát (település és egyéb neveket) folyóírással írták meg, sokszor több nyelven történt a megírás. A másolati szelvényeken a térkép jobb oldalán legalul külön szerepel a névirók (Beschreiben) neve, akik legtöbbször tisztiiskolások voltak. Ezeknél a szelvényeknél a térkép jobb oldali keretében kigyűjtve is szerepelnek a településnevek, megyék, járások szerint csoportosítva, abc sorrendben, ami megkönnyíti a

települések megkeresését. Ez különösen a hegyvidéki szelvényeknél fontos, mert itt a domborzatábrázolás miatt a szelvényeken a nevek sokszor nehezen olvashatók. A rövidítések német, illetve magyar nyelvűek.

A nyomtatott jelkulcsok fekete-fehér kiadásban jelentek meg, a színeket leírással pontosították. A felmérési szelvényeken 223 topográfiai és 21 katonai jelet alkalmaztak. A topográfiai jelek nincsenek külön csoportosítva.

A jelkulcs egyik részében „pontoszerű” jelek találhatóak: háromszögelési pont (piros), templomok, épületek, temetők, vasútállomások, malmok, kikötők, bányák, különböző ásványok lelőhelyei, határjelek. Általános szabály volt, hogy a kőből készült épületeket piros, az egyéb anyagból épületeket fekete színnel jelölték.

A jelkulcs második részében „vonalas” jelek találhatóak: határok, utak (színezés: I., II. rendű főutak sötétpiros kontúr, belül halványpiros színezés; országutak, karbantartott kocsutak belül barna színnel kitöltve; szekér-, öszvér-, gyalogutak sárga vonal; facsúszató utak belül sárga szín stb), vasutak – a vasút megjelenése után készült szelvények esetében, illetve sokszor utólag rajzolták rá – (színezés: egyvágányú, kétvágányú, tervezett vonal, lóvasút kék), hidak (színezés: vashíd, lánchíd kék; kőhíd piros), kompok, gázlók, gátak (színezés: kőgát piros), vízfolyások (színezés: forrás, patak, kék, folyók sötétkék partvonal, világosabb kékkel kitöltve; tavak, mocsarak kék, falak (kőből piros).

A jelkulcs harmadik részében az ún. „felületi” jelek találhatóak. A különböző formájú jeleket színezéssel kombinálták: homok (pirosas sárga), lúp: (sárgászöld, sötétkék széllel), mocsár (sárgászöld, fekete vonalkázással), rét, bozót (sárgászöld), erdők, cserjék (szürke), legelő, puszta (kékeszöld), szőlő (sárgáspiros), kertek (sötét kékeszöld).

224–245-ig az ún. „katonai” jelek vannak (sánc, üteg, tüzérség, ágyúpark, akadály, erőd stb.).

A felmérés domborzatábrázolása a Lehmann-féle „lejtő- illetve pillacsíkozásos” volt. Ez azt jelenti, hogy minél meredekebb, annál sötétebb a lejtő. A lejtőszögeket lejtésmérő alkalmazásával állapították meg, amelyet jelkulcs segítségével metrikusan ábrázoltak.

A II. katonai felmérés levezetett térképei amelyek már mind nyomtatásban rézmetszetheként jelentek meg,

a következők voltak: 1:144 000 méretarányú részletes térkép (Spezialkarte), 1:288 000 méretarányú általános, közigazgatási térkép (Administrativ- und Generalkarte) és 1:576 000 méretarányú áttekintő térkép.

Az 1: 144 000 méretarányú, az ún. „részletes térképek” méretarányát a – színes, kéziratos – felmérési szelvények 1/5-ére kicsinyítésével kapták. Ezek a II. katonai felmérés legrészletesebb nyomtatott térképei voltak. Az az eredetileg kitűzött cél, hogy az egész Habsburg Birodalom területére kiterjedő, egységes térképművet hozzanak létre, nem valósult meg. A részletes térképeket országonként, tartományonként adták ki, Cassini-féle vetületben, különböző vetületi kezdőpontokkal. A szelvényjelölés független a felmérési szelvényektől, a különböző tartományok és országok területére vonatkozóan nem is egységes.

A Magyar Királyság területét ábrázoló térképmű címe: Spezialkarte des Königreiches Ungarn⁵ (A Magyar Királyság részletes térképe). Bécsben jelent meg 1869–1881 között. A 140 szelvényből álló térképmű kiadója a Bécsi Katonaföldrajzi Intézet (K. K. Militargeographische Institut) volt. A térképek egyszínű rézmetszetek. A részletes térképekhez tartozó jelkulcs 105 jelet tartalmaz.

Egy részletes térképszelvény $3 \times 3 = 9$ db felmérési szelvény fedőterületét öleli fel. Fekvő téglalap alakú, mérete 14,4x9,6 hüvelyk (38x25 cm), ami a természetben 7,2x4,8 mérföldnek (55x36 km) felel meg. Szelvényjelölése: a 17 oszlopot nyugatról keletre nagybetűkkel (A–R), a sorokat északról dél fele haladva 1–17-ig arab számokkal jelölték.

A felmérési méretarány 1/10-ére kicsinyítésével jött létre az 1:288 000 méretarányú általános térkép, amely szintén tartományonként, illetve országonként jelent meg, sok helyen még az I. katonai felmérés szelvényei szolgáltak alapul, mivel az általános térkép kiadása helyenként időben megelőzte a sokáig elhúzó felmérést. Mivel gyakran az 1:144 000 méretarányú szelvényeket megelőzően jelent meg, az is előfordult, hogy a felmérési szelvényeket közvetlenül az általános térképek készítéséhez használták fel.

A Magyar Királyság területére a térképmű címe: Administrativ- und General-Karte des Königreiches Ungarn⁶ (A Magyar Királyság közigazgatási és általános térképe.) Első kiadása Bécsben 1858-ban jelent meg. Kiadó: K. K. Militargeographische Institut. A 17

szelvényből álló rézmetszetet helyenként utólagosan színezték. Egy szelvény fekvő téglalap alakú, mérete 20x15 hüvelyk (54x39,5 cm), amely a valóságban 15x12 mérföld (114x91 km) területet fed le. A szelvények 4 sorban és 4 oszlopban helyezkednek el, jelölésük I–XVI-ig. Az általános térképek jelkulcsa 73 jelet tartalmaz. A térképszelvények egyszínű rézmetszetek. A térképeket a felmérési és részletes térképektől eltérően Bonne-féle területtartó vetületben adták ki.

Az 1:576 000 méretarányú áttekinthető térképet nem tervezték, de szükség volt egy, az egész birodalom területét összefüggően ábrázoló térképre, amely a – méretarány megengedte keretek között a – lehető legnagyobb részletességgel ábrázolja a területet. Ezért adták ki a felmérési méretarány 1/20-ában az ún. Scheda-féle térképet 1856-ban. Címe: Joseph Scheda⁷: General-Karte des Oesterreichischen Kaiserstaates⁸ (Az Osztrák Császárság általános térképe). A térkép neve ellenére (General-Karte) valójában áttekinthető térkép. A térképmű 20 szelvényből áll. A rézmetszetek színezve vannak. A szelvények fekvő téglalap alakúak, méretük 19,2x16,8 hüvelyk (50,5x44 cm), vagyis a természetben 9,6x8,4 mérföld (72x63,5 km) területet fednek. A szelvények 4 sorban és 5 oszlopban helyezkednek el, számozásuk folyamatos I–XX-ig. A

szelvényeket Bonne-féle vetületben adták ki. 1873-ig a sorozatot 47 szelvényre egészítették ki, Közép-Európa területére, nyugaton 2, keleten 1 oszlop, északon 2 sor hozzáadásával. Címe: Joseph Scheda: General Karte von Central Europa⁹ (Közép-Európa általános térképe).

Jegyzet

¹ A térképmű elnevezés csatlakozó térképszelvényekből álló térképsorozatok összefoglaló, régies neve.

² Kriegsarchiv, Kartensammlung, jelzet: B IX a 530.

³ Hadtörténelmi Térképtár (továbbiakban: HT.): B IX a 530.

⁴ HT.: B IX a 1124.

⁵ HT.: B IX a 531/1–4. Több kiadásban, albumba kötve, hajtogatva, szelvényenként van tárolva.

⁶ HT.: B IX 521, 521/1–6. Több kiadásban megjelent: 1861, 1869, 1870, 1872, 1874. Hajtogatott formában, dobozban vannak tárolva.

⁷ Joseph Ritter von Scheda, a Bécsi Katonai Földrajzi Intézet Litográfia osztályának vezetője volt, a térkép kiadása idején vezérőrnagy. Az osztrák kartográfiai kiemelkedő alakja, főleg a rézmetszés és a litográfia területén.

⁸ HT.: B IX a 17. Hajtogatott formában, dobozban vannak tárolva.

⁹ HT.: B II a 21. Hajtogatott formában, dobozban vannak tárolva.

Szerzőink

Ács Margit író – Budapest

Albert Zsuzsa költő, rádiós – Budakeszi

Erdélyi Z. János műfordító – Budapest

Erdődi Gábor műfordító – Budapest

Gáborján László író – Zalaegerszeg

Göncz László közíró – Lendva (Szlovénia)

Horváth Ferenc költő

Jeszenyin (1895-1925)

Körmendi Lajos költő, író – Karcag

Kardos Ferenc költő – Nagykanizsa

Kocsis Gabriella író – Keszthely

Kondákor Gyöngyi költő – Lenti

Kostyál László művészettörténész – Zalaegerszeg

Suba János hadtörténész – Budapest

Szigethy István közíró, politikus – Zalaegerszeg

Szoliva János költő – Nagykanizsa

Tar Ferenc történész – Keszthely

Várdy Béla történész – Pittsburg (USA)